

NORDISK TIDSKRIFT

FÖR VETENSKAP, KONST OCH INDUSTRI

UTGIVEN SEDAN 1878

AV LETTERSTEDTSKA FÖRENINGEN

- Litteraturen i Norden 2023:
  - Henrik Wivel
  - Lars Bukdahl
  - Vesa Rantama
  - Tomi Riitamaa
  - Rósa María Hjörvar
  - Hans H. Skei
  - Therese Eriksson
- NT-serie: Nordiska Designer – Josef Frank
- Finlands nye president Alexander Stubb
- Konstnärerna Harriet Backer och Marie Krøyer
- Intervjun NR-pristagaren Joanna Rubin Dranger
- Samtal med Lars-Olof Nyhlén

STOCKHOLM

■ ■ Ny serie i samarbete med Föreningen Norden ■ ■

2024 • Häfte 2

NORDISK TIDSKRIFT 2/2024

INNEHÅLL

Artiklar

Tema Litteraturen i Norden 2023:

At genkalde sig tabte liv. <i>Henrik Wivel</i>	125
Er parcelhus i splid med sig selv. Dansk skønlitteratur 2023. <i>Lars Bukdahl</i>	129
Ett år av död och utrotning. Den finländska litteraturen 2023. <i>Vesa Rantama</i>	137
Krigets fador, flerspråkig eruption och människor i marginalen. Finlandssvensk litteratur 2023. <i>Tomi Riihimäki</i>	147
Att möta glödande lava. Året då modernismen dog? Isländsk litteratur 2023. <i>Rósa María Hjörvar</i>	157
Glimt fra et gennemsnittlig bokår – men med Nobelprisen till Jon Fosse. Litteraturen i Norge 2023. <i>Hans H. Skei</i>	163
Sagotalet sju i prosans år. Svensk litteratur 2023. <i>Therese Eriksson</i>	177
Serie Nordiska Designer: 1. Josef Frank "Det är jag som har skapat Swedish Modern!". <i>Hedvig Hedqvist</i>	185
En ny president i Finland – i en ny tid: Alexander Stubb. <i>Tommy Westerlund</i>	199
Harriet Backer och Marie Krøyer - Kvinnliga konstnärskap ur två perspektiv <i>Marianne Nordenlöw</i>	205

NT-Intervjun

En drabbande släkthistoria – Om hur de blev "de andra". Samtal med Joanna Rubin Dranger. Nordiska rådets litteraturprisvinnare 2023. <i>Louise Hertzberg</i>	215
---	-----

* * *

För egen räkning

Norden som argument från Skandinavismen till Nato. <i>Johan Strang</i>	221
--	-----

Krönika om nordiskt samarbete

Nordens EU-länder allt mer EU-vänliga. <i>Anders Ljunggren</i>	227
--	-----

* * *

Letterstedtska föreningen

I språkets tjänst. Samtal men Lars-Olof Nyhlén. <i>Lena Wiklund</i>	231
---	-----

Bokessä

Overset styrke frem i lyset <i>Eva Pohl</i>	235
---	-----

Kring böcker och människor

Finlands svenska historia. <i>Guy Lindström</i>	239
Norsk folkehøyskolestrid på 1870-tallet gskolen. <i>John Ole Askedal</i>	241
Arkitektur er ideologi. Pragtværk om den danske arkitekt Martin Nyrop placerer ham som en kongenial fortolker af sin samtid <i>Torben Weirup</i>	243

* * *

Register över författare Litteraturen i Norden 2023. <i>Louise Hertzberg</i>	247
Sammanfattning	249
Tiivistelmä.	250

HENRIK WIVEL

AT GENKALDE SIG TABTE LIV

Nordisk Råds Litteraturpris 2023 blev tildelt den svenske forfatter Joanna Rubin Dranger for den grafiske roman *Ihågkom oss till liv*, hvis titel stammer fra en jødisk bøn og betyder: ”Husk os til live”. Det var første gang i prisens historie, at den gik til en grafisk roman. Genren er defineret ved at billeder og tekst spiller sammen, så fortællingen i egentlig forstand får et illustrativt liv i kraft af den dominerende billedside. Joanna Rubin Dranger står i *Ihågkom oss till liv* for begge dele således at romanen danner et tværfæstet hele, hvor forfatteren hele tiden metakunstnerisk medtænker sin egen situation i processen og de forskellige overvejelser hun gør sig i forbindelse med den grafiske romans tilblivelse. I Louise Hertzbergs interview med prismodtageren i denne udgave af *Nordisk Tidsskrift* siger hun: ”Det är inte så att man ritat färdigt en del av en bild utan man arbetar ju med hela bilden samtidigt och lite så har även skrivprocessen sett ut”. Med andre ord kommer bogens fortælling gradvist til syne i processen, hvor billeder og ord bliver til som en del af forfatterens refleksion.

Det er der en særlig grund til. For det er ikke nogen let historie, som Joanne Rubin Dranger har valgt at fortælle. *Ihågkom oss till liv* er en blanding af en forfatters dagbog, en selvbiografi og en slægtsroman, hvor forfatterens egen identitet bliver til i takt med at hun husker tilbage og kalder de medlemmer af slægten frem som hun husker, men også alle dem, hun aldrig har kendt og som er forsvundet under Anden Verdenskrig som følge af de nazistiske mordere tilintetgørelse. *Ihågkom oss till liv* hører således til vidnesbyrdlitteraturen, hvor despoters historiske ugerninger fastholdes i genkaldelse af de tabte liv. Det er ofrenes historie, der fortælles. Som den jødiske forfatter Elie Wiesel, der overlevede holocaust, citeres for i den grafiske roman: ”At glemme de døde, er det samme som at slå dem ihjel for anden gang.” Joanna Rubin Dranger lader ikke det ske. Tværtimod bringer hun de døde til live ved at huske dem, finde dem og identificere dem. Som mennesker. Det er det storlitteratur kan. Kalde de døde tilbage, så de fremstår lyslevende for læseren og seeren som de mennesker, de var og er. *Ihågkom oss till liv* er i mere end en forstand et opklaringsarbejde.

Det var ikke fordi, at Joanne Rubin Drangers familie fortiede, hvad der var sket under Anden Verdenskrig og hvorfor familien var havnet i Sverige. Men der var blinde pletter og forhold, som det syntes umulige at tale om. Forfatterens elskede mosters selvmord bliver den begivenhed, der sætter processen i gang og dermed det erkendelses- og erindringsarbejde, som *Ihågkom oss till liv* er udtryk for. Det er et stykke jødisk historie, men i bredere forstand også en historie om flugt, migration og tab af en given identitet

Lotte Laserstein: Aften over Potsdam. 1930. Olie på lærred. Staatliche Museen zu Berlin, Nationalgalerie. Udstillet på Moderna Museet, 2023. Pressefoto.

og forsøget på at skabe en ny i et andet land, et andet sted med den splittelse og rådvildhed, som bliver følgesvend på rejsen. Et sted i fortællingen overskrider Joanna Rubin Dranger sin egen families rum og inddrager en anden. Forfatterens møster blev således portrætteret af Lotte Laserstein, der selv var tysk-jødisk flygtning. Hun havde skabt sig en lovende karriere som maler i Weimarrepublikken frisindede, eksperimenterende og åbne kultur, men hun måtte i 1937 forlade Tyskland som følge af nazisternes antisemitisme og intolerance, der lukkede kulturen ned og stempede den som vanartet. Lotte Laserstein tilbragte den anden halvdel af sit liv i Sverige, hvor hun måtte genskabe sin karriere, primært som portrætmaler. Hendes exceptionelle evne til at gengive menneskets både ydre og indre i sine portrætter kom hende til gode. Særligt et af Lotte Lasersteins malerier står som et samlet symbol eller rettere en forudåelse om det tab den tyske kultur og humanisme led med nazismen. Det er hendes monumentale *Aften over Potsdam* fra 1930, hvor hun skildrer en gruppe kunstnere og kollegers sidste måltid sammen på baggrund af en verden på vej mod fortabelse, men endnu med sin elegiske skønhed intakt. Også Laserstein er – i lighed med Joanne Rubin Dranger – i stand til at genkalde sig det levede liv og gøre det sanseligt og åndeligt nærværende i øjeblikket. *Aften over Potsdam* var det centrale værk på Moderna Museets retrospektive udstilling med Lotte Laserstein i 2023-24 i Stockholm.

Om sit nye eksilerede og sært rådvilde liv i Sverige udtalte Lotte Laserstein: ”Sverige er smukt, menneskene er rare, men al medfølelse til trods er de alligevel ikke rigtig berørte. Ingen kan fuldt ud fatte det, ikke engang mig selv... Det er emigranterens skæbne”. Ordene kunne også have været Joanne Rubin

Drangers og mange andre i indre eller ydre eksil et sted, hvor de ikke fuldt ud føler sig hjemme, uanset de gode viljer, uanset evne til at huske og ikke fortrænge de forudsætninger, der er, hvor mennesker og familier befinder sig og måske aldrig helt komme til at føle sig hjemme. Derfor er det også Joanne Rubin Drangers budskab med *Ihågkom oss till liv*, at det ikke udelukkende er en jødisk historie, men en historie tilegnet alle dem, der er drevet og drives i eksil eller af andre grunde og mulige længsler er havnet et sted, hvor de forsøger at skabe et nyt liv. Til Louise Hertzberg siger hun: ”Jag har inte velat skriva om judisk erfarenhet bara för andra judar. Det jag önskar, helst för hela världen, är att alla ska kunna känna igen sig i varandra”. Vi skal helst kunne genkende os selv i hinanden i en verden af migration, oprud og nye forbindelser.

Humanisme og post-humanisme

Det fremgår således af en række udgivelser inden for nordisk litteratur 2023 i det overblik over den litterære høst, som *Nordisk Tidskrifts* skribenter giver i denne udgave. Der er flere skønlitterære eksempler på migrations- og vidnesbyrdlitteratur med rødder i både ældre og nyere historie og hvad den kan forårsage at flugt, tab og eksilering. Det fremgår blandt andet af Hans H. Skeis bidrag om norsk litteratur, hvor Pedro Carmona-Alvarez' *Chiquitita* fremhæves. I poetisk form er *Chiquitita* en fortælling om flugt og migration, der kredser omkring det faktum, at tiden går uden at sårenes heles. Eller i Vesa Rantamas oversigt over finsk litteratur med et værk som Maritta Lintunens *Sata aurinonkiertoa* (Hundrede solhverv), der skildrer en række finske familiers migration i 1970'erne til Sverige over grænsen højt mod nord. Konklusionen på deres forsøg på at skabe en tilværelse i Sverige ligger i citatet: ”At begive sig på vej (til et andet sted, *red.*) forandrer mennesket fuldstændigt”. Inden for finlandssvensk litteratur har Kjell Westö etableret sig som den store historiefortæller, der i mægtige episke romaner udfolder Finlands historie i anden halvdel af 1900-tallet og frem mod nutiden. I *Skymning 41* (Skumring 41) bevæger Westö sig ind i selve krigsårene og åbner et spor, der har at gøre med de tragiske hændelser i hans egen familie. Westös farfar døde under Vinterkrigen og hans morfar under Fortsættelseskrigen i kampen mod russerne. En kamp, der er blevet smerteligt aktuel og nærværende efter Ruslands angrebskrig mod Ukraine under præsident Putins totalitære regime. Den unge russisk-finske forfatter Sofia Parland er vokset op i Sankt Petersborg, men har – som mange andre fra den russiske intelligentsia – valgt at emigrere. Hun til Helsingfors. I den personlige beretning *Skrevet på revbenen* (Skrevet på ribbet) skildrer hun illusionsløst og præcist årsagen og slutter bitterironisk med et indirekte citat fra et digt af finlandssvenske Edith

Södergran, der levede i Karelen, i dag en del af Rusland: ”Unge for altid. Hun ristede ordet ”barn” med sort blæk på ribbenet. Og for hver dag, der gik, blev luften tungere af propaganda; men når hele ens korte liv går med at alting hele tiden bliver værre og værre, så er lykke radikalt, håb revolutionært, at tro på Rusland, at tro på fremtiden. Putinister omringede os, men det spillede ingen rolle, flere og flere russiske unge pakkede deres rygsække og flygtede, men det spillede ingen rolle overhovedet – triumf at leve, triumf at trække vejret frit, triumf at elske!” Barndommen efterlades, der hvor den unge kvinde kommer fra og et andet liv begynder, det ny sted, som hun skal vokse ind i med barnet ristet på ribbenet. Det er vilkårene for mange mennesker mange steder på kloden. Vi skal huske dem og de skal selv huske, hvad de er rundet af. Ellers går de menneskeheden som søkoen. En gren af familien med navnet ”Stellers søko” blev udryddet af mennesker i begyndelse af 1800-tallet ved hensynsløs jagt. ”Stellers søko” har sit navn efter forskeren Wilhelm Steller (1709-1746), der opdagede og artsbestemte den. Dermed var dens skæbne beseglet. Den største – også internationale succes – i finsk litteratur 2023 var Iida Turpinens roman *Elolliset* (De levende) om Wilhelm Stellers opdagelse. Bogens budskab er ikke alene humant, men post-humant. Det gælder om at tage vare både på mennesket og alle andre levende arter. Vi lever i et fællesskab, der er ubrydeligt og osmotisk forbundet. Det nytter ikke med hensynsløs forfølgelse, så ender vi med at uddø.

LARS BUKDAHL

ER PARCELHUS I SPLID MED SIG SELV

Dansk skønlitteratur 2023

Der er masser af værker hvert år, og især jo små bøger indeholdende smal skrift, poesi, og det, der er værre (som er eksperimental prosa), udkommende på små bøger, som ikke får nok opmærksomhed, men de to primære bud på de mest åbenlyst oversete hovedværker i dansk litteratur udgivet 2023 er Pablo Llabrás' roman *Parcelhus* og Martin Larsens roman *Kromos' drømme*. Åbenlyst oversete, fordi de begge er udkommet på Gyldendal, men slet ikke er blevet påskønnet efter fortjeneste. Og hvorfor det? Fordi de er tykke bøger åbenlyst indeholdende eller udgørende smal prosa, som er det, der er værre end poesi – hvis man tager bøgerne i hænderne og bare bladrer en hurtig gang, er der ikke noget tage fejl af, det er unormalprosa.

Og én ting er de menige læsers let vakte skepsis ansigt til ansigt, men også anmelderne, de få, der fik lov at give deres besyv med, kunne ikke undgå på tværs af større eller mindre grundlæggende begejstringsniveau at få markeret, at der i begge tilfælde er tale om excentrisk monstrøsitet, hvilket, der er, og så kan det egentlig være lige meget om anmelderne, som nu undertegnede, mener, at excentrisk monstrøsitet burde kunne kvalificere sig på lige linje med al mulig (nok så fremragende – se omtalen nedenfor af Kristian Bang Foss' *Manden der bar solen*) bred mainstream til samtidskanon såvel som alle tiders kanon (og har gjort det, gennem århundredene, men har ikke gjort det uden besvær, jævnfør bare *Tristram Shandy* og *Finnegans Wake*) for sådan fungerer kanoniseringsprocessen bare ikke og slet ikke nede på samtidsniveauet.

Det er kaotiske værker begge, men *Parcelhus* skal forestille at være et styret kaos, nærmere bestemt et encyklopædisk kaos med omdrejningspunkt i det parcelhus i GU ved Aalborg, som det autofiktive Pablo-jeg voksede op i – men encyklopædiske kaosser er de lumskeste af kaosser: Fordi de så insisterende rent formelt illuderer en orden (en ordentligere orden end en fremadskridende fiktiv eller erindret fortælling), kan de under det tilforladelige dække så meget mere skamløst hengive sig til en skøn uorden. Dette er f.eks. kapiteltitler i sekvens cirka midtvejs: "Angst", "Disco", "Min undskyldning til Købmand Frost, men især til min mor og far", "Den kolde drøm", "Den første indbygger i Gug", "Hvornår fik mennesket en fløjte i hænderne?", "Rytmecons".

En grundlæggende, elektrisk sammenhæng skaber Llabrás' dynamisk kølige, overlegne røst, der så til gengæld virkelig skal gabe over meget, ømme erindringer, researchet topografi og kulturhistorie, semi-kukket fabuleringen (med fabulerede forfædre og disses tidsrejser). Det bliver sådan et sirligt digressivt cirkus om oprindelse, samfundets, kunstens, kunstnerens, der hele tiden løber fra og kommer tilbage til sporet, der i sig selv er rigeligt komplekst. Og det lyder

jo virkelig ikke som en kriminalroman, selvom det på en måde er det, bare på en langt mere fundamental måde, fordi mysteriet lyder: Hvem er jeg? Hvem er vi? Her et dobbelt citat, afslutningen fra hyper-bekendende kapitlet med undskyldninger til Købmand Frost og moren og faren og begyndelsen på kapitlet, der forestiller sig ”Den første indbygger i Gug”:

”Hverken min far eller Købmand Frost troede på mig. Købmand Frost havde ringet rundt. Der var flere, der ikke havde modtaget reklamer i månedsvis. Han havde ikke ringet rundt til alle. Det vidste jeg. Den landede et eller andet sted midt imellem. Jeg slap halvvejs af kroen, men fik ikke lov at gå med reklamer igen. Det kom ikke på tale. Heller ikke for mig. Min egen kulde overraskede mig. Det kølige ræsonnement. Det var spændingen ved det; om det kunne lade sig gøre. At være i mørket, i en verden som ingen andre kendte. Det var en lille djævelsk kontrakt. I alle årene sved det i maven, når jeg tænkte på det, men det var især min fars ansigt bagefter, følelsen af, at han aldrig var rigtig sikker på, hvem jeg var, om han kunne stole på mig.”

”Den første beboer i Gug var beboer af Guds vilje, det ville sige ved et tilfælde og uden lyst. Den første beboer i Gug havde brækket benene og efterlodes med et lille lager af mad, våben og pels, hvorefter de andre, min tip 588. oldemor, hendes svoger og hans kone, trak sig tilbage, vinkende, grædende, mens efteråret sendte sine første kolde pust ned over landskabet. Den første beboer i Gug græd ved udsigten til en håbløs fremtid; alene i en kold og ugæstfrie tundra, mens han forsøgte at lave skinner til sine ben.”

Kronos’ drømme til gengæld et i høj grad ustyret kaos; hvor rent ustyret, kaosset i sit udgangspunkt har været, er det svært at vide, fordi det drejer sig om et vildtvoksende manus, som Martin Larsen ved sin alt for tidlige død i 2022 efterlod, efter hans egen beregning, 96 % færdig, ved hvad brødskrift angår, men totalt uredigeret, hvad sekvensen af tekststykker angår. Den redigering – og til en start, mens Larsen stadig var i live, men havde svært ved at kommunikere fyldestgørende – har hans venner og kolleger og gamle medredaktører på det udsøgte forlag Basilisk Peter Højrup (der i 2023 udgav sin egen, meget mindre kaotiske, men noget mere intense terror-roman, *Jertefloden*, med godmodig patos gennemtravet af et mulddyr) og René Jean Jensens og redaktøren Janne Breinholdt Bak stået for, den oprindelige, fuldt kaotiske version må man gå til Det Kgl. Bibliotek for at læse.

Redigeringen er en opsamling og en organisering i tre hovedafsnit eller containere måske snarere, ”Rejsen”, ”Borgerkrigen”, ”Minerne”, indenfor hvilke kaos stadigvæk hersker med ingen sammenhængende historie og idelige digressioner i tid og rum. Udgangspunktet og grundideen er en fortællende/fabulerende eksplosion (altså en narrativt åbning og monstrøs udvidelse, en dæmningsprængning, ikke cut-up-agtig destruktion) af en ordinær roman i den trivi-western-serie der hedder Bill & Ben. Det vil sige at det sceniske og det persongallerimæssige udgangspunkt er en westernverden, men derfra udgår ormehuller til enhver lokation og epoke. Svend Åge Madsen findes og findes og

findes, men man kunne godt være fræk og kalde det Danmarks første postmodernistiske roman og posthumt udnævne Larsen til vores Marquez, her et klip fra fortællemylderet om peroner, romanen aldrig nævner igen:

”Bill og Ben møder en venlig mand, Henry Hawkins, som fortæller dem denne historie:/ -Jeg var præst i en lille by, der hedder Vineland, ikke så langt fra Philidelphia. Det var en afholdsby, hvor alt slag af alkohol var forbudt, og den var grundlagt af en mand ved navn Landis, som havde til hensigt at skabe sit eget lille utopiske rige; det skulle ikke bare bestå af Vineland, men tillige af andre småbyer i det, han kaldte Landis County. Nu viser det sig pudsigt nok, at jorden i det område var særligt velegnet til at dyrke én ting: vinranker. Lanids må vel have kunnet se det ironiske i det, men nu var jorden købt, og hans lille Utopia startet op, så han importerede de bedste druedyrkere, han kunne finde i Italien, og satte dem til at brygge noget, de kaldte ufermenteret vin./ Senere, som det går den slags steder, blev folk trætte af ham og kaldte ham spottende Kong Landis. En gang var der en reporter, der dristede sig til at skrive, hvad hele byen vidste: at kongens kone ikke var rigtig velforvaret. Kongen svarede igen ved smilende at vandre ind på redaktionens kontor, rette en revolver mod reporterens bagehoved, mens han sad med ryggen til, og trykke på aftrækkeren. Da han kom for retten for overlagt mord, hævdede hans advokat, at han havde været i den grad ude af sig selv i drabsøjeblikket, at han ikke var ved sin fornufts fulde brug; den slags galskab, som kun rammer de meget velstående og velansete, og som forsvinder igen med et trylleslag, så såre deres udåd er begået.”

90erne holder – firedobbelt!

I prosaen hersker ret suverænt 90er-digtene (som i en tredjedel af tilfældene er digtere, der (i 90'erne) blev prosaister), ligesom de gjorde i 1990'erne. De eneste to central 90-erprosaister, der ikke udgav bøger i 2023, er Kirsten Hamann, der i 2022 udgav den punkede litterære (og eksistentielle) satire *Georg-komplekset*, og Merete Pryds Helle, der samme år udgav tredje, trælst (fordi hygsomt) undervældende bind, *Det vågne hjerte*, i sin skævt autofiktive romantrilogi, hvis to første bind udmærkede sig ved temmelig ubændig melodramatik. De fire øvrige, løbende kunstneriske relevante (ahr, OK, Guldager har haft sine problematiske perioder, indrømmet, men ikke mine ord igen (dem har jeg til overflod afleveret) og overrumplende 90'er-prosaister, alle med bøger ude i 2023, er Helle Helle, med romanen *Hafni fortæller*, Christina Hesselholdt, med romanen *Til lyden af sin egen tromme*, Katrine Marie Guldager, med hele to (små) romaner, *Birgitte med th* og *Endnu en dag i Guds skaberværk* og Solvej Balle med femte bind af sit syvbindsværk *Om udregning af omfang*, som det stadig er lidt svært at forstå faktisk er en med fem syvendedele realiseret realitet, der trygt er på vej til at blive realiseret 100 % i med al sandsynlighed 2025, hvor der ikke er nogen vej udenom, at hun får Nobelprisen i Litteratur, eftersom hun for dele af værket allerede har modtaget Nordisk Råds Litteraturpris og Kritikerprisen, og mon ikke hun også får scoret

Akademiets Store Pris til november (som Helle og Hesselholdt allerede har fået – alle har naturligvis sikret sig Kritikerprisen).

Det er svært at plotspoile *Om udregning af rumfang*, fordi værket med det samme spoiler det plot, som genererer hele resten af handlingen, nemlig at datoen 18. November (en dato, der verden over snart er lige så navnkundig som 4. Juni fra Ulysses, et andet kæmpe værk, der handler om den samme dag, bare på den modsatte, blivende led) hver morgen begynder forfra; i første og andet bind var hovedpersonen og jegfortælleren Tara helt alene sin datogentagelsen, fra og med tredje ben har den centrale udvikling (snarere end handling) været den, at stadig flere 18. november-indespærrede dukker op, og i femte bind er de så stor en flok, at de opretter et helt universitet, hvor de med udgangspunkt i gentagelsesforbandelsen tænker vildt løs i alle retninger, det er et mere grublet end følsomt bind, men hos Balle er forgrubetheden altid følsom, og følsomheden altid forgrublet.

Modsat Balle, der gennem nullerne og tierne kun var sporadisk skævt producerende (fordi kæmpeværket skulle have virkelig god tid til at løfte sig fra tegnebrættet,) har Helle og Hesselholdt holdt sig på højeste niveau produktive gennem hele karrieren, og de er begge nået frem til en meget smuk, dynamisk balance mellem stilren umiskendelighed og nysgerrigt eksperiment. Hele Helles roman skal forestille at være en telefonsamtale eller -enetale snarere med titlens Hafni i den ene ende, der enetaler om sin smørebrød-pilgrimsrejse gennem Danmark, og i den anden ende en navnløs fortæller, vistnok den samme lige så usynlige som i romanen *BOB* fra 2021, der underligt minutiøst refererer Hafnis enetale. Nede i skriften bruges kræfterne på Helles sædvanlige, klarhedsbesatte, stilistiske virtuositet, som så i de genkommende, kortprosa-korte afsnit både fortætter sig heftigt og geråder i konceptuel legesyge (med fx lister over husråd), prosa som krystalliseret sang, læs bare, dette er utroligt nok en sides indhold i en relativt bestsellende, dansk roman, så kan alt håb aldrig være ude:

”Alle sandaler udsolgt i april, børnecheckens indmarch. Bruge kræfter på at udbene en høne, stå i døre. Et snevejr af rødøl, også hun kastede med kipers. Lirke små ben op af højstole. Hun kunne have båret dem fra Slangerup til Snostrup, det kan enhver med sine, men hun kunne også. Latter til kip, et sår i skunken. Gå på et gærde, være ikke-væk, være.”

Helle har fortalt, at hun læser Simon Grotrian som godnatlæsning, og aldrig har hun været tættere på decideret hermetisk poesi end i de syv ord mellem punktummer: ”Latter til kip, et sår i skunken.”

Hesselholdt har i sine serie med såkaldte fortællekrede om semi-alter egoet Camilla og hendes vennekreds udviklet en egensindig monolog/dialog-teknik, der på samme tid inderlig- og udvendiggør. Efter fem semi-autofiktive Camilla-bind og to exofiktioner (midt mellem fjerde og femte Camilla-bind), *Vivian*, 2016, om fotografen Vivian Maier, og *Virginia Is For Lovers*, 2019, om et par mordere, kaster hun sig i *Til lyden af egen tromme* ud i omsider fuld fiktiv fiktion om (formoder vi!), men beholder altså det dramatiskopsatte fortæller-arrange-

ment, med samt, oprettet i exofiktionerne, en stemme, der simpelthen hedder Fortælleren og udtaler sig lige linje med bogens to hovedpersoner, Gustava, en depressiv psykoterapeut, der tager til Tromø for at slå sig ihjel, og hendes bror Mikael, en lapset eneboer, der drager efter hende til Tromsø og senere Venedig. Hvis tonen er sørgmunter hos Helle, er den tragikomisk hos Hesselholdt, hos begge mættet med noget, der ikke er livsvisdom, men snarere en højere fandenivoldskhed på selve eksistensens vegne.

En lavere, anderledes rå og eksplicit fandenivoldskhed bærer Guldagers *Birgithe med th* og *Endnu en dag i Guds skaberværk* (de to første bind i en trilogi, der blev kompletteret med 2024's *Jeg hører, hvad du siger*) og til forskel fra Helles og Hesselholdts (personers) fandenivoldskheder er det meget konkret og socialrealistisk samfundet, der (af hovedpersonerne) diagnosticeres til og forbandes til at gå fanden i vold. Birgithe i den første bog er folkeskolelærer, og Lotte i den anden er socialrådgiver, og begge er er udmarvede af velfærdssystemets forarmelse, foruden at de udsættes for al mulig hverdagslig/melodramatisk forhvirvlen og opflossen i deres private liv, den enes mor er død helt trivielt, den andens eksmand findes død hele kriminalistisk, og den hele misere forholde de sig så, indenfor det fandenivoldske felt, skiftevis kolerisk, resigneret, sort humoristisk og fyndigt wisecrackende til. Karakteroverfyldt speed-minimalisme cirka.

Det er stadigvæk ikke strengt nødvendigt at læse andet prosa end 90'er-prosa; jeg ved ikke, om det er fordi generationen, prosaisk, så godt som, nej udelukkende består af kvinder, at den, som generation, ikke får mere kredit for konstansen af sin brillans?

Størst, mindst og sært og sært og sært

Bedste største roman (der faktisk blev en (slags) bestseller, det gjorde i hvert fald Helles og Guldagers bøger også (har Hesselholdt nogensinde solgt solidt? – det er tvivlsomt), Balles bøger er langsomt ved at blive reelt udbredt, vistnok) fra året 2023 er Kristian Bang Foss' *Manden der bar solen*, en 432 sider lang roman om rent faktisk bronzealderen, der lykkes langt over enhver rimelig forventning (til en følsomt sardonisk/satirisk samtidsrealist, hvis forrige, store samtidsroman *Frank vender hjem*, 2019, lagde ud med at gå helt rabundus, før den får sig arbejdet op til sydende intensitet) med at være både historisk nærværende og historisk underliggende og decideret spændende via både et dejligt klassisk plot med høvdingesønners arvestrid og maksimalistiske, hæsblæsende kampscener, der tonser løs i deres egen selvstændige ret (og faktisk minder meget om slagscenerne fra den amerikanske borgerkrig i Martin Larsens totalt plot- og totalitetsløse *Kronos' drømme*). Man frygter de epigonerier, der, er dømt til at mislykkes, lige meget hvor helhjertet forsøget gøres fordi sådan en roman simpelthen ikke bør kunne lykkes og kun gør det rent undtagelsesvist, fordi det lige præcist kun er den eksakte forfatter på akkurat det tidspunkt, der fik kosmisk licens til den slags herligt og heftigt halløj:

”Geuternes formation holdt. Efter spyddene var kastet, mødte de fjenden skjold mod skjold, og en skubbekamp tog sin begyndelse. Der blev stukket under og over skjoldene, men efterhånden som flere mænd kom til og maste mod ryggen på de forreste, blev spyddene ubrugelige, og det var kun knive, sværd og køller, der stadig var i brug. Grønsværen blev pløjet op af fødder, der kæmpede for at holde fodfæstet, for hvis man faldt inde midt i skubbekampen, kom man ikke op igen, men blævt trampet ned i æltet af blodmudder og indvolde.”

Bedste mindste roman (der relativt, relativt, relativt kom til at sælge pænt) fra året 2023 er Malte Tellerups *Spræng fabrikken*, en 54 sider kort roman (genrebetegnelsen er ”Fiktion”, men gu fanden er det en roman) om en lille flok unge mennesker, der planlægger og gennemfører en sabotage af Cheminovas kemikaliefabrik (der også er omdrejningspunktet, altså fabrikken, ikke sabotagen af den, for en stærkt populær roman hos næsten alle, Kim Blæsbjergs *De bedste familier*, som jeg ikke har læst, fordi der simpelthen bare er for mange kunstneriske kedsommelighedssignaler udgående fra den – men jeg kan jo tage fejl). Tellerup fortæller så specifikt sammenbidt nøjagtigt som hos Bang Foss, bare mere faktisk, neglebidente supensefuldt om forberedelser, flugt, aktion, at bogen egentlig burde være forbudt, fordi den lige så meget ligner en pædagogisk terrormanual som en fremragende kortroman, den er en fremragende kortroman, fordi den lige så meget ligner en pædagogisk terrormanual, inspiration som revolutionær forlokkelse og indlevelse:

”De fortsætter, sætter forsigtigt bomberne fra sig og lytter efter lyde fra mennesker. Ret fremme kan de se den første tank i rækken og ved, at bag den ligger tre mere fulde af gift, og bag dem ligger laboratorieafdelingen og kraftværket. De trækker elefanthuer på. Martin kravler hen til hegnet ved porten, der er blødt og let at klippe i. Så er de inde. De søger væk fra porten og ud i mørket, mens de langsomt nærmer sig.”

Og nu bliver det lige uoverskueligt med yderligere bemærkelsesværdigt kvalificerede romaner, fordi der udkom alligevel forunderligt mange, når man begynder at tælle op på reolen, og de er alle sammen markant til en side, hvis ikke decideret excentriske eller galsindige, rent formelt og realismemæssigt, ved siden af bare være forbandet velskrevne – eneste undtagelse, ikke i forhold til velskrevetheden, i forhold til formelt excentricitet og galskab (ved siden af *Manden der bar solen* og *Spræng fabrikken*, der begge er vildt meget anti-excentriske og anti-galsindige) er tredje bind af Iben Mondrups trilogi om to til DK kidnappede grønlandske børn, *Bjørn*, der udvikler sig fra stille, følelsesfuld familiegenforening til hård, fræsende action i rum sø.

Men ellers har vi i den tilfældigt organiserede bunke Kirstine Reffstrups anden roman og hendes gennembrud, *Jernlungen*, hvor to ekstremt stemningsfulde fiktioner, en pige i en jernlunge på Blegdamshospitalet i 1950erne og en dreng på en børnehjem uden for Budapest i 1910’erne med brutalt og uforklaret

selvfølgelighed splejser sammen i bogens midte. Og Jokum Rohdes *Vinterufo*, der forsvinder helt ind i sine spejlkabinetter af alternative virkeligheder med et København sejlet på en fremmed planet og fortrængte invasioner i og fra det ydre rum, og mere er det simpelthen farlig at referere, så effektivt et kompleks af ormehuller er romanen.

Olga Ravns *Voksbarnt* skulle forestille at være den store, grumt researchede roman om hekseprocesserne i 1600-tallet, mens så besluttede Ravn sig for, at et lille voodoo barn skulle være fortæller og skabe mulighed for jævnlige, nådesløse udsyringer og dokumentariseringer (i form af trylleformularer) af den skrift, der ellers pligtskyldigt holder sig solidarisk med dengangs uskyldige ofre. Rasmus Theisen ramte fuldstændig ren med sin rige debutroman, *Andre hunde*, bog nr. to, *Molbohistorier*, er mindre smooth, men åbner knortet også mere op, både for et ømt, lokalt engagement, i Djursland/Mols og for indbrud af fantastik, i form af såvel et vedvarende, apokalyptisk regnvejr, parallelt med de mystisk plagede slædehunde i debuten, og en lokal fabelfigur, kaldet Bettefanden.

Astra Olivia Nordenhofs *Djævlebogen* er andet bind i hendes (til en begyndelse vildt vellykkede) syvbindsværk om (mord)branden på Scandinavian Star, men den er fanden er den, for den nægter at fortælle den historie om skibets skurk-agtige reder, og splintrer i stedet ud i læredigte om kærlighed (noget andet end kærlighedsdigte) og en allegorisk fortælling om at lade sig købe til en erotisk besættelse, og det er kun halvt så fedt, som hvis romanen havde gjort sit job, men stadigvæk fedt nok. Helt uretfærdigt overset har nok Simon Holm Pedersens anden roman *Dødsmoden* været, en overgivent grotesk gnæggende beretning om en døgenigt, der pludselig skal i aktivering som besøgsven for en ældre medborger, der ikke stikker op for bollemælk. Det er virtuost boblende sorte sager, og der skal nok simpelthen bare citeres, det er næsten visionært, hvis det ikke lige var så Wiedsk vrængende samtidig:

”Sollys spillede i tøsneen på træerne og en hund jog over en hvid plæne. Himlen var mestendels stålgrå, og et sted over skyerne tordnede et passagerfly. Det var allerede kapret, tænkte jeg, på vej mod et højt, prestigefyldt hus, hvor folk skældte ud i telefoner over, at en anden ikke tilstrækkelig grad havde røvrendt nogle fattige, der var en mangel på grundighed i den måde, nogen havde jævnet børnehjemmet med jorden på. Jeg tænkte på Judiths ord om, at alt var forgæves, og jeg vidste, at det var sjovt, som ellers kun ultravold kan være det, men var det ikke også lidt forfærdeligt? Et helt liv, tænkte jeg, hvor man fordrev tiden med at sjippe i sine egne tarme.”

Og hov, en enkelt prosaveteran, en generation ældre end 90'er-prosaisterne, demonstrerede sin suverænitet (i parentes bemærket skuffede Kirsten Thorup med *Mørket bag dig*, opfølgeren til mesterværket *Indtil vanvid, indtil døden*, men ikke så meget som 40 år yngre Theis Ørntoft fuldstændig slog bunden ud af forventningerne med sin matte mursten *Jordisk*), nemlig Jens Smærup Sørensen med *Evigt i tiden*, hvor han lader det samme gårdmandspar leve gen-

nem tre epokers forandringer på landet – som fantastisk en slags omvendning af den gentagne dato hos Solvej Balle – et forfinet, svimmelt portræt af eksistentiel og civilisatorisk forbumling og forvandling.

Poesien som raketten i pølseenden

Utilgivelig stedmoderligt er poesien blevet behandlet i denne årsrevy, for vi kommer først til den nu, hvor vi er ved at være færdige. Og ovenikøbet er to af de allerbedste digtsamlinger skrevet af nyligt afdøde digtere, Simon Grotrians lykkelige *Eventyrdigte* og Eske K. Mathiesens urolige *Akvareller*. Og så kommer lige en opremsning, Bo hr. Hansens undrende *Jeg kender kun*, Luka Holmegaards plaskende *Havet i munden*, Nath Krauses besatte *Logan i Aokigahara* Sigurd Buch Kristensens fredselkende *Digefred*, Peter Laugesens slående *Det ligger på mit hjerte*, Rasmus Halling Niensens konstaterende *Dawn betyder daggry*, Bjørn Rasmussens bjæffende *Fiskesonetterne*, Duncan Wieses sødmefulde *Kirsebærplukkerne*, Lars-Emil Woetmanns blomstrende *Gylde lilje* Nikolaj Zeuthens Las Vegas-prædikende *Langt fra Gud 2*.

Den store poetiske begivenhed var Caspar Erics *Nye balancer*, og ikke kun fordi den også var en politisk begivenhed, hvilket en digtsamling ikke har været siden Yahya Hassans *Yahya Hassan*, men også derfor. Bogen gav pludselig hørbar stemme til Danmarks handicappede. Men første og fremmest er bogen begivenhedsrig, fordi den er så rig på udtryk, fordi den lader sit snævre, handicappolitiske udgangspunkt – vilkårene er ringe og bliver elendigere – give anledning til at digte ud over det hele, med den klareste patos såvel som den hårdeste humor, det er ægte skønt med så kraftfuldt broget sandhed – og forbandet fortjent tydelighed – et digt om fodbold:

”Igen er jeg kommet for tidligt til en FCK-kamp med drengene./ Spiller skak på telefonen/ nu hvor jeg ikke længere ryger./ Den handicappede der kommer for sent/ kommer for sent fordi han er handicappet./ Et lyskryds kan gå for hurtigt/ her er faner og sange./ Mændene i stadionområdet tjekker hinanden ud./ De kigger på mit ben/ leder efter en sportsskade./ På stadion er krykker og Don Joys et adelsmærke./ Et tegn på at have ofret sig for fællesskabet/ glidende tacklinger i sidste weekend./ Frederik og Banjo kommer/ og vi bevæger os ind i en menneskemængde./ Jeg går forbi folk langs stolerækkerne og de rejser sig op/ Om et ukendt antal år/ vil jeg ikke kunne være på stadion/ ikke hvis jeg vil stå her sammen med mine venner./ Jeg kommer til at sige disse ord fra en scene en dag/ i et lokale der ikke kan rumme personer i kørestole./ Digtene kan ikke klare sig selv, de rækker/ frem i verden som min trætte hånd./ Så scorer modstanderne, og folk summer lidt af krise./ Det føles næsten pinligt, at vi stod her og håbede/ på nye sejre og løb i dybden. NU/ tænker jeg på min mor/ der også må have drømt om noget andet./ Jeg er noget som det er umuligt at drømme om.”

Ikke desto mindre føles den bog som en stor og vigtig opfyldelse!

VESA RANTAMA

ETT ÅR AV DÖD OCH UTROTNING

Den finländska litteraturen 2023

Om någon enskild händelse präglade det finska litteraturåret 2023 så var det författaren Miki Liukkonens (1989-2023) död. När Liukkonen gick bort i början av juli hade han precis hunnit få färdigt sin sista bok *Vierastila* (WSOY, Främmandetillstånd). Under sin livstid var Liukkonen en känd författare vars böcker fick bra mottagande och i det rätt konservativa litterära Finland ansågs han till och med vara en förnyare. Han var dock betydligt mera känd som en berömdhet än man kanske kunde tro om man ser på läsekretsen för hans böcker som många tyckte att var ganska svåra och petnoga.

Liukkonens förehavanden som privatperson fick alltid mera medieuppmärksamhet än hans böcker - och döden kulminerade denna trend. *Vierastila* sålde visserligen bra och valdes postumt till kandidat för det medialt viktigaste litteraturpriset Finlandiapriset, ett pris som ges enbart åt romaner. Ändå var det få som hade någonting meningsfullt att säga om denna bok som är Liukkonens mest privata verk. Den extremt detaljrika fiktionen som leker med verklighetens kaos och enskildheternas myckenhet - under inflytande av framför allt amerikanska förebilder, från David Foster Wallace till Don DeLillo - verkade i Finland förstumma sina läsare. Hypnotiskt, tyckte många, såsom också en kommentator i en av bokstreamningstjänsterna konstaterade för att sedan snabbt gå vidare.

Liukkonen blev en symbol för ungas psykiska ohälsa och hälsovårdens kriser. Den insamling som sattes igång i Liukkonens namn efter hans död samlade in över 100 000 euro. Medan han levde pratade Liukkonen ovanligt öppet om sina psykiska problem och sin alkoholism, hans depressionsperioder och labila personlighetsstörning var allmänt kända.

Även om Liukkonen förhöll sig litterärt markant distanserat till autofiktionsfenomenet som pågick samtidigt som hans författarskap och även om han skrev markerat uppdiktad fiktion så står författargestalten i *Vierastila* mycket nära honom själv. Förutom att den är privat är *Vierastila* också Liukkonens mest politiska roman: bokens författargestalt riktar sitt sikte mot all slags politisk korrekthet och allsköns bevakare av god smak. Författargestalten är en deprimerad och av sömnlöshet lidande eremit som använder parallellt både lugnande och smärtstillande medel och som på kvällarna beställer mängder med onödigheter på nätet.

Romanens huvudperson Ren Dawn är för sin del den kanske mest liukkonenska gestalten i hela hans alltför tidigt avbrutna produktion; en misslyckad uppfinnare som inte vet hur man uppfinner. Huvudpersonens liv beskrivs i

form av en alienerande miljö i vilken livet enbart utspelar sig mellan det som verkar hända: ”Hans tankar, eller rättare sagt hela hans inre liv, var på något sätt halvvägs, så tänkte han; ett enda stort semikolon. Han var inte ens besviken utan bara halvfärdigt besviken. Och därmed besviken på sin egen besvikelses ofärdighet.”

Förutom i Finland blev Miki Liukkonen under sin livstid känd i framför allt Frankrike där översättningen av mammutromanen *O* fick ett bra mottagande i många viktiga media. *Vierastila* fortsätter på det från *O* och den ännu mera massiva *Elämä: esipuhe* (Livet: ett förord) bekanta sättet att skriva fram hela verkligheten men är lättare att ta till sig än de

föregående romanerna. Med andra ord inte en strålande bok, men en mycket karaktäristisk vändpunkt på en författarkarriär som tog slut alltför tidigt.

2023 var också året då den finska litteraturexporten verkade få luft under vingarna. De finländska författarna har först under de drygt tio senaste åren börjat anlita agenturer och under samma tid har den finska litteraturexportens värde minst tredubblats. Ändå var den 2020 bara 3,6 miljoner euro – med andra ord handlar det i jämförelse med många andra kultursektorer om små summor. Framför allt inom den så kallade literary fictionkategorin har man väntat på någon som skulle placera Finland på den litterära världskartan och vars böcker man på bokmässorna skulle kunna sälja med bara en kort beskrivning och ett stycke provöversättning.

Ifjol utgavs äntligen en sådan roman, Iida Turpeinens fina debutroman *Elolliset* (S&S, *De levande*). Boken berättar bland annat om naturvetaren Wilhelm Steller (1709-1746) men den egentliga huvudpersonen är stellers sjöko som utrotades på bara några decennier. Med hjälp av några nyckelpersoner observerar romanen världen under de sekel då djuret var känt för den västerländska vetenskapen. Samtidigt blir boken en fin roman i relation till vår egen tids förlust av biologisk mångfald och den lyckas ge en ny infallsvinkel på ett gammalt tema; förhållandet mellan människan och de övriga levande arterna.

Vitus Berings expedition anses ha ”upptäckt” stellers sjöko. Sällskapets farliga och traumatiska upptäcktsfärd hade norra Stilla havet som mål. Men redan innan Berings expedition hade människan utrotat detta djur nästan överallt och under några decennier efter Berings expedition försvinner resten av dessa sjökor. *Elolliset* tvingar läsaren att tänka på utrotningen på ett historiskt plan. Bokens tragedi är att man ännu ett århundrade efter utrotningen trodde det vara säkert att stellers sjöko fortfarande fanns därför att man i en fördarwinistisk tid ansåg att det var omöjligt för en djurart att försvinna helt. För det var så att Gud hade skapat alla arter enligt sin vilja och därför kunde inte människan utplåna dem. Det är därför den finsk-ryska guvernören för Alaska, Hampus Furuhejm (1821-1909), i boken skickar flera expeditioner till allt längre bort belägna öar och slösar sitt förvaltningsområdes små resurser på onödiga expeditioner.

Turpeinens *Elolliset* var en av de mest efterfrågade böckerna på bokmässan i Frankfurt 2023 och bokens översättningsrättigheter har nu – i mars 2024 – sålts till 22 språkområden, senast japanska och arabiska. Ingen finsk debutroman har någonsin tidigare haft sådan internationell framgång.

Romanens popularitet syns också på ett av de ställen där den utspelar sig. På Helsingfors naturhistoriska museum har man blivit tvungen att skydda det ytterst sällsynta skelettet av stellers sjöko därför att antalet besökare som är intresserade av det har ökat kraftigt. Ibland påverkar litteraturen den omgivande världen snabbt.

Helsingin Sanomat prisbelönade *Elolliset* som årets bästa debutverk. Därtill gavs boken streamingstjänsten Storytels pris för årets bästa skönlitterära verk samt Blogistanapriset – som delas ut av bokbloggare – för årets bästa bok.

Andra debutromaner som höll hög klass var Jenna Viros *Tuhkimoleikkaus* (Kosmos, Askungeoperationen), Elli Valtonens *Tainnutuskehto* (Kosmos, Bedövningsvagnen) och Sara Al-Husains *Huono tyttö* (Like, Dålig flicka). Viros roman är ett första verkligt kraftprov av författare födda på 2000-talet; ett experimenterande verk som leker med dramatikens konventioner och återupptäcker vad en roman kan vara. Samtidigt tar boken i en anda av grotesk feminism ställning till skönhetsideal. Dess huvudperson opereras av ett ”mansgeni” så att hon blir ett konstverk.

Elli Valtonens bok utspelar sig i en miljö med veterinärstudier och unga veterinärer och avslöjar ytterst obehagliga sidor av hur vi som samhälle behandlar djur. Denna bok kan inte – liksom inte heller Viros bok – rekommenderas för personer med svaga nerver, men den som vågar sig på att läsa den kan uppleva sin värld sättas i gungning. Valtonen är en mycket stilmedveten författare som vet hur hon skall dosera hat över bokens sidor.

Al-Husains bok är inte ett dugg mindre upprörande. Bokens huvudperson Sara, som har självbiografiska drag, tvångsgifts med en kusin som bor

i Irak. Efter bröllopet hjälper hennes syster henne att fly tillbaka till Finland där flickorna vuxit upp. Romanen väckte mycket diskussion och ämnet för den var tidigare obehandlat i den finska litteraturen.

Liksom Miki Liukkonens *Vierastila* nominerades även Turpeinens *Elolliset* till Finlandiapriset. Priset gavs dock till en betydligt mera erfaren författares roman, *36 uurnaa: väärässä olemisen historia* (Siltala, 36 urnor: felhavandets historia) av Sirpa Kähkönen. Också Kähkönens bok har sålts till sex länder, vilket är rekord i hennes långa karriär.

Kähkönens tidigare böcker har fått riksomfattande uppmärksamhet och prisnomineringar, men på grund av hennes populära Kuopio-bokserie, vars första del kom 1998, har hon i viss mån haft ett rykte om sig att vara provinsial. Det här har inneburit att man varit snabb att ta emot Kähkönens högklassiga böcker utgående från deras tema – lokalhistoriska skildringar – istället för att fokusera på deras litterära meriter.

Till exempel svenska har Kähkönen blivit översatt till först från och med 2017, man kan förutspå att hon nu kommer att bli mera känd i det övriga Norden. Trots att lokalhistorien och Kuopio är närvarande även i *36 uurnaa* handlar det om en universell bok om en mammas död, om kärlek och framför allt om bristen på kärlek.

Kähköns tidigare verk är berättade i tredje person och böckerna har vid sidan om själva berättelsen också skildrat det finländska samhällets utveckling. *36 uurnaa* är däremot en jagberättares subjektiva – även fragmentariska – berättelse. Samhällets utveckling och samhällskonflikter spelar en viktig roll, men de skildras sedda genom individens och släktens smärtpunkter.

Kähköns berättare beskriver den förändring författaren genomgår som oundviklig genom att hänvisa till det förflutna: ”för länge sedan, när min världsbild ännu var försonlig, romantisk, ömsint. Då när jag kunde använda mig av en allvetande berättare.

Nu finns ingen världsbild eller någon allvetande längre.”

Den döda mamman besöker Sirpas – som är författare – bostad. Med sig har hon flickan från Tuonela (Tuonela = dödsriket i Kalevala) – i boken ansluter döden förutom till kristen symbolik även till symboler i finsk folktro. När hon levde var mamman en frånvarande alkoholist och ensamförsörjare, men Sirpa beskyller henne inte längre utan försöker förstå.

Sirpa väljer 36 saker åt sin mamma att föra med sig till Tuonela. De första är föremål, såsom filtofflor eller en godispåse. Efter hand blir de valda ”sakerna” allt mera abstrakta. Sådana som till exempel Sirpas förlorade ungdom eller tukthuset i Ekenäs där mammans pappa på 1930-talet flera år var fånge därför att han var kommunist och ”folkfiende”. Sin morfars liv har Kähkönen behandlat tidigare i boken *Vihan ja rakkauden liekit* (Otava 2010, Hatets och kärlekens lågor) som var en fackbok. Även i *36 uurnaa* väcks en hel försvunnen berättelse till liv, en berättelse som samhällets huvudfåra efter bästa förmåga försökt tiga om i decennier.

All denna invecklade, tragiska och hemliga historia behövs för att det ens i någon mån skall vara möjligt att förstå mamman. Kähkönen använder den skönlitterära berättelsens alla möjligheter fullt ut och visar att det på så sätt är möjligt att vara mera trogen sanningen än i den officiella historieskrivningen i vilken smärtsamma element oundvikligen alltid utelämnas.

En annan pärla inom genren historiska romaner var den mycket erfarna Maritta Lintunens *Sata auringonkiertoa* (WSOY, Hundra solvarv) som med ett nytt, lyriskt, grepp behandlar immigrationen till Sverige från Finland på 1970-talet. Familjen Sotikoffs resa från Loukkuvaara i övre Karelen till Göteborg är mentalt betydligt längre än mätt i kilometer och även följande generation får på många sätt lida av det dåliga måendet och hemlängtans följder. Boken är en lovsång till det egna språket och den egna identiteten och dess budskap kunde sammanfattas i det här citatet: ”Att ge sig av förändrar människan slutligt.” Lintunens bok belönades med Savoniapriset som delas ut i Kuopio.

Även Johanna Hulkkos roman *Onnenpäiviä* (Atena, Lyckodagar) utspelar sig på 1970-talet. Boken som tilldelades Botniapriset är vid sidan om Iida Raumas *Hävitys* (Förödelsen) en av de mest hjärtskärande beskrivningarna av skolvåld i den nyare finskspråkiga litteraturen. Hulkko använder skickligt en avskalad stil med vilken hon beskriver ett barns plågor som en serie tystnader och ord som blir hörda av misstag. Vardagen i en småstad på 1970-talet känns mycket verklig i Hulkkos roman.

Om erfarna författare sådana som Kähkönen, Lintunen och Hulkko djupdyker i ett delat förflutet, som människor beroende på olika synvinklar och familjebakgrunder kommer ihåg på många olika sätt, så skriver den yngre Katja Raunio för sin del alternativhistoria. Raunio är en av de viktigaste nya författarna från de senaste tio åren och i hennes miniatyrroman *Vime ajat* (Teos, De senaste tiderna) framstår hennes begåvning i kompakt form och med stor skärpa.

I offentligheten har Raunio starkt profilerat sig som en representant för arbetarklassen och de fattiga i samhället. I den här romanen som utspelar sig på konstvärldens arbetsmarknad där hård konkurrens råder visar hon hur mycket klassbakgrund betyder även inom upplysta vänsterliberala kretsar. Bokens huvudperson jobbar med kundtjänst på ett museum och får utså outhärdligt noggrant beskrivna trakasserier både på arbetsplatsen och på fritiden. Hon lyckas bli befordrad till följande trappsteg i arbetsplatshierarkin men får märka

att ingenting är bättre där, snarare tvärtom: ”Du har blivit befördrad ett steg i idioternas hierarki, men det förväntas allt mindre av dig”, skriver Raunio.

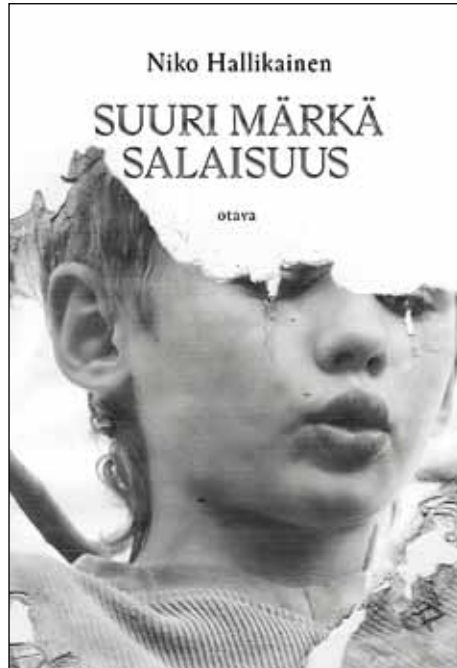
I sin föregående roman *Sinun päiväsi koittaa* (Din dag skall komma) konstruerade Raunio en hel alternativ historieskrivning i vilken en man vid namn Anton Harmaja blir Finlands president och i vilken (det fiktiva) inbördeskriget i Litauen är en vattendelare för hela Europa.

I *Viime ajat* befinner sig historien i bakgrunden, beskriven i form av händelser som känns mycket verkliga men som skildras bara vagt. Platsen där romanen utspelar sig tycks hotas av en omedelbar konflikt. Raunio skriver om en namnlös stad strax innan en okänd konflikt börjar, men i övrigt om en verklighet som påminner om vår. På detta sätt förfrämligar hon skickligt berättelsen och får romanens allmänt paranoida stämning att stiga. Det samma gör fotografierna - vilkas roll i övrigt blir lite lösryckt - som hör till helheten.

I huvudpersonens privatliv består konflikten av en enorm penningsskuld om vilken det inte verkar gå att prata så att andra förstår. Den världspolitiska ångesten möter i romanen de personliga hotbilderna på ett sätt som trots allt är njutbart. Det är någonting som Raunios noggranna stil möjliggör.

Viime ajat representerar den ovanliga du-berättartekniken i vilken läsaren tilltalas samtidigt med bokens huvudperson. Inom finsk litteratur har du-berättartekniken förekommit på sistone åtminstone i Mikko Rimminens slapstickaktiga roman *Jos se näyttää siltä* (Teos 2019, Om det ser ut som det). Raunio lyckas göra den duade läsaren lika obekvämt som Rimminen gör, men den konstiga världen i *Viime ajat* är därtill skrämmande nära vår egen. Raunios Roman fick hösten 2023 Tulenkantaja-priset, som promoverar litteraturexport. Man kan alltså hoppas att *Viime ajat* kommer att översättas till många språk.

Såsom Raunios bok så emanerar även Niko Hallikainens utmärkta andra roman *Suuri märkä salaisuus* (Otava, Den stora våta hemligheten) ur klassmedvetenhet. På ett sätt som till och med påminner om Marcel Proust fokuserar Hallikainen på

barnets värld som i det här fallet är belägen i östra Helsingfors, en del av staden som alltför sällan skildras i litteraturen. Hallikainens berättare kommer ihåg staden i form av postnummerområden som alla är en egen värld och verklighet: 00930, 00870. Berättelsen om barnet som bor tillsammans med sin ensamförsörjande mamma påminner om hur Kähkönen i *36 uurnaa* skildrar hur ett söndrigt samhälle återspeglar sig i individen.

Även om den massiva ekonomiska lågkonjunkturen på 1990-talet har lämnat sjabbiga fingeravtryck på allt som beskrivs i Hallikainens roman så fokuserar han mera än Kähkönen på den omedelbara verkligheten. Noggrannheten i skildringen för tankarna till Karl Ove Knausgårds uttryck ”minnets absoluta tonöra”. Det väsentliga är inte hur sanningsenligt man minns utan intrycket av det förgångna som en nästan alltför bekant och samtidigt helt obekant terräng. Känslan av att vara ensam hemma väcks till liv med hjälp av otroligt intensiva små iakttagelser: ”Televisionen är på natten lika klar som himlen och har helt samma färg.”

Förutom romanförfattare är Hallikainen också uppträdande poet och belönades på hösten med både Tosikoinen-priset – som ges åt ett andra verk – och Kalevi Jäntti-priset som ges åt författare som är under 40 år. Det sistnämnda priset delade Hallikainen med en av de mest lovande yngre författarna, Aino Vähäpesola, vars roman *Suurenmoinen epävire* (Kosmos, Den storartade ostämtheten) lyckas beskriva konst och död med ett stillsamt lugn helt utan att eftersträva chockeffekter.

Såsom även hos Hallikainen smyger sig tron på Gud, eller någonting större än en själv, dess möjlighet, in som tema hos Vähäpesola. Det gudomliga gör sig synligt såväl i det stora –såsom i den ostämnda jättelika kyrkoorgelns dån – som i det lilla, såsom när huvudpersonen Viivis pojkvän Manu minnesvärt mitt i en vandring utbrister: ”Nu är det slutligt. Jag tror på Gud. Ljungblomman kan inte existera helt av sig själv. Inte någonting så här litet och detaljerat.”

Årets viktigaste religiösa roman var emellertid Antti Hurskainens *Suntio* (Siltala, Kyrkvaktmästaren), som kandiderade för fyra litterära priser, bland dem Finlandiapriset, utan att få ett enda av dem. Just det är på sitt sätt ett lämpligt saldo för ett obekvämt verk som utstrålar negativ teologi och vars pessimistiska huvudperson, kyrkvaktmästaren Turtola, är en av de mest minnesvärda romankaraktärerna på länge. Hurskainens eleganta bok tar sig an den tråkiga saken att påminna oss om att den kristna tron som nu igen intresserar många, framför allt yngre män, inte enbart är glädje och nåd.

Poesin

Den finskspråkiga poesin har redan under många år försökt frigöra sig från det mänskliga medvetandets gränser och närma sig djurens erfarenhetsvärld och naturen. I två av årets finaste debutsamlingar, Elina Sallinens *Kehät* (Poesia, Cirkelarna) och Katja Meriluotos *Mehiläisen painossa* (Aviador, I biets tyngd) syns detta utvidgade medvetande på mycket olika sätt.

Sallinen representerar det nya platsbundna skrivandet och hennes estetik ansluter också till den nya fragmentariska poesin. I *Kehät* riktar hon sin poetblick mot platser som är undanskymda våra dagliga aktiviteter, platser som vanligtvis förblir osedda av andra: ”Tallarna, / gårdsgungan mot riksvägen bortglömd. // Skridskobanan omringad av videbuskarna.” Boken skapar en läsoplevelse som det är svårt att sätta ord på men som gör en tacksam för att det finns så mycket att se i världen.

Katja Meriluoto för sin del använder sig av den rika östersjöfinska mytologin och speciellt av estnisk kultur och poesi. Hennes bok för läsare på en shamanistisk resa över Finska viken. Biet är i boken både en mytisk och konkret livsgivare.

Den nya naturpoesins ljusstarkaste och estetiskt mest tillfredsställande representant var Marianna Kurttos *Ellen valkeudessa* (Otava, Ellen i vitheten). Det omfattande diktverket behandlar med pietet förutom människan och djuren också förhållandet mellan människa och teknologi.

Det handlar om att minnas, glömma, om kärlek – poesins stora frågor, men placerade i framtiden, en framtid vi så gärna skulle vilja att är en utopi men som förblir en dystopi. Huvudperson är Ellen, en konstgjord steglits vars glädje även den är nog så konstgjord: ”Jag har en fågels språk, / ur steglitsens glädje flödar orden // och jag upprepar dem / och det kallas sång // som om jag prisade livet / men vad annat kunde jag sjunga.”

Den posthumanistiska inriktningen tog en vardaglig vändning 2023 då hela tre poeter gav ut böcker med hundar som tema. Henriika Tavis *Remu* (Teos, Remu) skildrar sin huvudpersons, en åldrande hund av blandras, liv på en gång avskalat konstaterande och experimentellt. Boken söker ett nytt skrivsystem för hundspråk. Den sympatiska boken sammanfattar hundvardagen i minnesvärda bilder men ifrågasätter samtidigt vad vi överhuvudtaget vet om hundar.

Förutom om en hund handlar Tavis bok även om barnlöshet och hunden ges mot sin vilja ett barns roll. En liknande konstellation finns i Silja Kejonens *Äiti ja sylikoira* (Gummerus, Mamma och knähunden) i vilken berättaren har en tonårsdotter. På samma sätt som den gamla hunden hos Tavi är ett substitut för ett ofött barn ersätter hos Kejonen en hundvalp henne som inte längre är barn. Boken skildrar vardagen oerhört empatiskt och igenkännbart men lyckas också höja sig över vardagen. Vad är längtan och tar den någonsin slut, tycks Kejonen fråga.

Hanna Storms *Silittäisinkö häntä vähän* (Aviador, Skulle jag stryka henne lite) går längre in i skogen och naturen än de två andra hunddiktverken. I denna bok blir hunden ett tredje hjul i en parrelation som med sina vandringar i Lappland lite påminner om Aino Vähäpesolas ovannämnda roman. Storm litar i högre grad än de övriga hunddiktarna på att vackert formade verser och noggranna iakttagelser räcker för en diktsamling.

I övrigt karakteriseras den nya poesin för första gången på länge av experiment, begränsningar – och en förenig av öster- och västerländskt tänkande. Den mest glädjande överraskningen är den jämförelsevis okända Mikko Väänänen's diktsamling *Q* (Poesia, Q) vars utgångspunkt är den rätt så triviala detaljen att "q" på finska uttalas så gott som likadant som ordet "måne" ("kuu"). Utgående från detta lyckas Väänänen skapa en vacker och okynnig poesiresa full av abrupta paralleller och forna tiders eremitmunkars glädje: "Ovanom staden / dricker månen röken ur fabrikenas skorstenar".

En helt annorlunda måne möter vi i Taneli Viljanen's fina *Pimeä kuu* (Poesia, Den mörka månen). Viljanen, som även tidigare skrivit om icke-binär könsidentitet i sin bok *Varjoja, usvaa* (2020, Skuggor, dis), gestaltar med hjälp av poesi och essä en plats som befinner sig bortom alla kända kategorier. Månen, sådan den beskrivs i boken, är osynlig och främmande, hemsk och befriande – och nödvändig. Viljanen valdes till årets poet för Helsingfors stadsbibliotek Ode.

Värt att uppmärksamma var även att mycket erfarna poeter gav ut viktiga böcker. Jyrki Kiiskinens bok *Nenän edessä vuori* (Teos, Framför näsan ett berg) förnyade den finska metriska poesin mer än något annat verk på länge och gjorde det genom att ta intryck av sekelgammal poesitradition från Mellanöstern. Panu Tuomis *Kardinaali Zen* (WSOY, Kardinal Zen) var för sin del höjdpunkten i denna författares nästan 30 år långa karriär. I boken diskuterar två kardinaler över flera sekel och förenar samtidigt österländskt och västerländskt tänkande.

Till slut bör Markku Paasonen's essäsamling *Lykätty salamurha* (Teos, Det uppskjutna lönnmordet) och hans prosaverk *Kaikki on tuhoutunut* (Teos, Allting är förött) nämnas. Essäsamlingen handlar om poesi och prosaverket fortsätter på samma teman som essäerna. Att litteratur som är så här bra men ändå marginell fortfarande ges ut kanske motbevisar Paasonen: någonting finns ännu kvar.

Översättning från finska:
Peter Mickwitz

Not

Den här texten tillägnas min kollega Mervi Kantokorpi (1958-2023), som under många år skrev dessa översikter.

TOMI RIITAMAA

KRIGENS FASOR, FLERSPRÅKIG ERUPTION OCH MÄNNISKOR I MARGINALLEN

Finlandssvensk litteratur 2023

Det finlandssvenska litteraturåret 2023 får som helhet betecknas som starkt om än till vissa delar präglad av ett sorgset svårmod och mörka teman – måhända speglad i den dystra och oroliga samtiden? Här finns i alla fall spännande debuter, prisbelönade lyriska pärlor och en sällsam mix av ungdomlig progressivitet och kraftprov från den mera rutinerade parnassen.

Vi börjar i den senare fåran, hos de mera etablerade prosaisterna.

I sitt författarskap har Kjell Westö rört sig genom snart sagt hela den dramatiska finländska 1900-talshistorien, men tidigare gjort halt precis innan vinterkrigets utbrott, för att åter ta avstamp i berättandet då freden åter lagt sig under efterkrigstiden. Anledningen till att Westö länge gick ”som katten kring het gröt kring de här krigsåren”, trots att perioden alltid fascinerat honom, är att det legat smärtsamt nära hans egen släkthistoria – hans farfar stupade i vinterkriget och hans morfar i fortsättningskriget. Det talades aldrig om krigens och tragiken i släkten, och länge låg ämnet allt för nära honom själv för att han skulle klara att gestalta den här tiden skönlitterärt, har Westö berättat i en intervju med *Svenska Yle* (20.11.2023).

När han väl gör det, i romanen *Skymning 41*, kastas vi rakt in i ett minst sagt dramatiskt skede i januari 1940. Aktrisen Molly Tim befinner sig tillsammans med sitt teatersällskap på ett tåg från Helsingfors på väg genom landet för att ta sig över gränsen till Sverige uppe i norr och på den svenska sidan turnera med sina aktuella pjäser. I Österbotten hamnar de mitt i en rysk bomb-råd. Mollys fästman Henry Gunnars befinner sig samtidigt vid fronten, som krigskorrespondent. Ett par månader senare är kriget över, för den här gången. Henry är hemma i Helsingfors, han promenerar i vårsolen. Det kunde ha varit idylliskt, om bara inte klockorna börjat klämta, från tre håll nästan samtidigt: ”Först nya kapellet, några sekunder senare Gamla kapellet uppe vid Maria sjukhus, efter en liten stund stämde också Krematoriekapellet in.” Otaliga är de unga män som stupat under krigets sista dagar, som nu förs till sista vilan. Och så är det krigets ljud, som spelas upp i Henrys huvud: ”Kriget gav ifrån sig otaliga läten. Alla var missljud, disharmoniska effekter i den moderna dödens symfoni. Det var odjuret i människan som sjöng sina vidriga sånger om förstörelse och massakrering.”

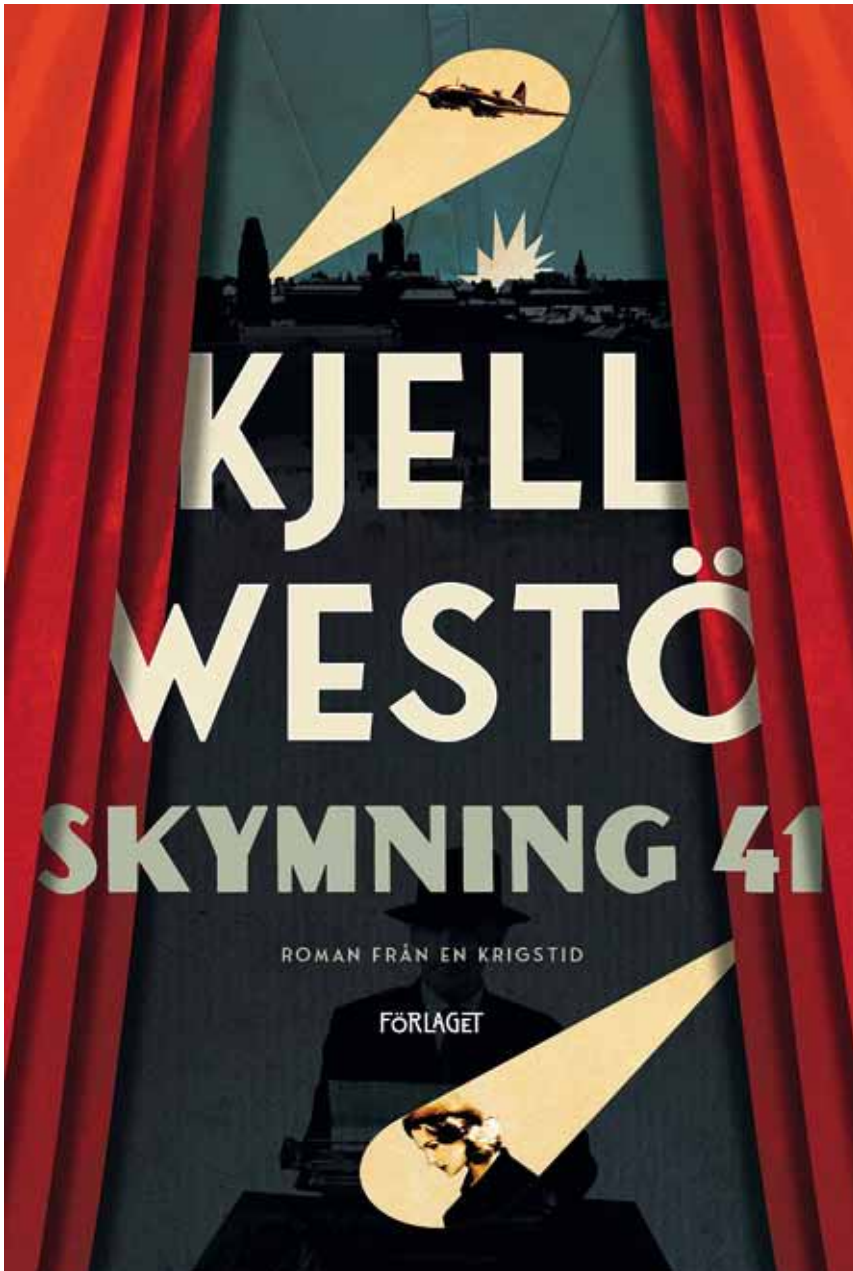
I slutet av april kommer Molly äntligen hem från Sverige, och Henry och hon får möjlighet att försöka återuppta förhållandet efter att ha varit åtskilda i närmare ett halvår. Men det är inte det lättaste, Henry bär på sina krigsneuroser och Molly på sina trauman, vänner och släktingar till båda har stupat och tillvaron är präglad av sorg och materiell brist. Freden är också skör, och snart tornar de mörka molnen åter upp sig. Drygt ett år senare sker det oundvikliga, och Finland befinner sig åter i krig.

Skymning 41 är en roman om krigets fasor, om kärlek, teater, konst, skuld och försoning. Den knyter an till såväl *Där vi en gång gått* (2006) – inte minst dyker den fantastiska Lucie Lilliehjelm upp som bifigur i den nya romanen, något äldre men desto mer världsvan och minst lika förtjusande rebellisk som tidigare – som till *Hägring 38* (2013), från vilken advokaten och den manliga huvudpersonen Claes Thune gästspelar som suparbroder och samtalspartner till Henry. Utan att kanske helt nå upp till samma briljans som de två tidigare – vilka i mitt tycke hör till de absolut starkaste nordiska romanerna som skrivits på den här sidan millennieskiftet – är *Skymning 41* ytterligare ett kraftprov av rang av Westö.

Att det ryska invasionskriget i Ukraina inleddes då han kommit halvvägs i skrivandet gav ”en ny och mörk relief åt arbetet”, har Westö berättat. Detsamma kan utan vidare sägas även om läsningen. *Skymning 41* blev både kritikerrosad och snabbt en försäljningssuccé i såväl Sverige som Finland, på svenska och finska, och framröstad som publikens favorit bland de nominerade till Svenska Yles litteraturpris. Däremot blev den, kanske något överraskande, inte nominerad till något av de allra mest prestigefyllda litteraturprisen.

Fredrik Långs nya roman *Farväl Nappari*, en fristående fortsättning på *Flickorna på Nappari* från 2013, utspelar sig samma år som Westös ovan nämnda tidigare roman *Hägring 38*, alltså 1938. Den 28-åriga engelskbördiga agronomen John Hancock arbetar på Lantbrukssällskapet, där vissa stämningar minner om dem som ungefär rådde bland herrarna på Onsdagsklubben i *Hägring 38* – och som samtidigt ger en obehaglig genklang hos dagens läsare:

Nere på kontinenten lyste ännu höstsolen över skördade fält, men det fanns kyla i luften. De politiska tongångarna blev allt hotfullare. I Berlin skrånade en otålig herre. Också på Lantbrukssällskapet kändes de bistra vindarna av. Många av Sällskapets så kallade stöttepelare är tyskvänliga, medan England betraktas med misstro. Den fosterländska opinionen på Lantbrukssällskapet vände sig emot mig. Allt större grupper reservister kallades in till repetitionsövningar. Landet skulle försvaras med vapen. Med kulor, blod och tårar. Fosterlandet, den svenska jorden, den nyländska hembygden, kyrkan, familjen, barnen, hemmet. Med vapen, om så krävdes. Alla krigsdugliga män i Finland skulle enrulleras, på ett eller annat sätt.

Men John är ingen patriot, långt därifrån: ”Mig angår inte kriget, sa jag. Ifall det blir krig. Vad betyder Finland för mig? En axelryckning.” John har aldrig kunnat föreställa sig att underkasta sig ”nån annans order”. För att undgå risken att bli inkallad vid ett eventuellt förestående krigsutbrott bestämmer sig John för att fly landet så långt som möjligt, till andra sidan jorden: ”So let it be New Zealand.”

Vi förflyttar oss emellertid till småstaden och landsbygden i dagens Sverige, där folkhemmets välfärd naggats ordentligt i kanterna och klyftorna djupnat. Här hittar vi österbottningen Robert Åsbackas smått vinddrivna existenser, som lite bortglömda fortsätter att streta på i marginalen, i utkanten av blickfånget. *Takläggarna* är tredje och sista delen i Åsbackas hyllade och prisbelönade romantrilogi som inleddes med *Kistmakarna* (2021) och som fortsatte med *Glömda rum* (2022). I *Takläggarna* jobbar berättarjaget, den numera före detta författaren och lokalpolitikern Erik, som ett slags hantlangare vid ett kollektiv på en lantgård i Sörmland. Här bor bland andra den gamla kåkfararen Roffe, som tenderar att råka ut för diverse problem, karriärkonsulten Elisabet, klimatflyktingen Achim från Tyskland och en barnfamilj med tvillingflickor som siar oroväckande om död och förödelse. Några av dem har hamnat mellan stolarna i det moderna Sverige, medan andra själva valt att kliva ur ekorrhjulet och lämna prestationssamhället. Sinsemellan lyckas de skapa en varm gemenskap i gruppen, där problem och konflikter visserligen inte lyser med sin frånvaro men där lyckliga stunder står att finna i det lilla, i det prestigelösa.

En liknande grundton märks i Mikaela Strömbergs roman *Rågången*, men här är handlingen förlagd till den östnyländska landsbygden i Finland, en litterär miljö där Strömberg rört sig mycket också tidigare i författarskapet – exempelvis i sin Finlandiaprisnominerade debut *Dessa himlar kring oss städs* (1999) och i den senaste romanen *Sophie* (2015).

I *Rågången* blir lantmätaren Git Laudrup, som nyligen tillträtt som ny vd för det herrtunga finlandssvenska sällskapet Brödraförbundet i Helsingfors, anmäld och åtalad för misshandel efter en smått tragikomisk olyckshändelse på sin nya arbetsplats. Hon tvingas till en längre tjänstledighet under den långdragna utredningen, och bestämmer sig för att lämna sin urbana och bekväma medelklasstillvaro för att köpa ett gammalt torp i trakterna där hon växt upp. Torpet i Starrängarna är egentligen ett ruckel som behöver rustas upp, och Git tillbringar alltmer tid därute, medan sambon Måsse som fortfarande arbetar stannar kvar i radhuset i Esbo. Den östnyländska dialekten kommer fram i dialogen, och Strömberg ställer sig liksom Åsbacka nära sina karaktärer som hon skildrar både ömsint och humoristiskt. Också deras historia är värd att berättas, även om det inte är helt lätt:

Hit till dessa trakter vill ingen längre komma. Det som finns kvar är små spillror av en förfluten värld, ett borttapat språk, kompetenser som är önskade. Vi skulle gärna berätta om de här existenserna, men det är inte okomplicerat.

Vi håller oss kvar i den östnyländska glesbygden i Adrian Pereras *Alla mänskorna ha problemen*, avslutande delen i romantrilogin som inleddes med *Mamma* (2019) och fortsatte med *Pappa* (2020). Redan i Pereras debut, den hyllade diktsviten *White Monkey* (2017), fick vi stifta bekantskap med den lilla nyländska familjen bestående av den finlandssvenska pappan, mamman med lankesisk bakgrund och deras lilla son. I romanen *Mamma* är det

pojken Anthony som för ordet, i *Pappa* är perspektivet pappan Reidars. I *Alla mänskorna ha problemen* fortsätter Perera utforskandet av den sargade lilla familjens predikament och utsatthetens mångskiftande uttryck, och här är det slutligen mamman Constance som får föra ordet. Även om Constance befunnit sig lite i periferin och varit något undflyende i de föregående verken – läsaren har fått lära känna henne som mamma genom barnets blick och som exfru via den bittra exmakens förminskande, ogina och emellanåt hatiska ögon – har hon hela tiden utgjort ett centralt nav i den fortlöpande historien; det är kring Constance som berättelsen vibrerar som starkast. Betraktat som ett sammanhållet litterärt bygge, kan Pereras tidigare verk ses som utgörandes ett långsamt crescendo som slutligen leder fram mot den språkliga och stilmässiga klimaxen i *Alla mänskorna ha problemen*. Här ger författaren sig själv fullt utlopp för sin språkliga virtuositet; här träder Constance ur de snäva roller hon med nödvändighet tilldelats utifrån barnets och exmakens perspektiv. Romanens berättande sker främst på en skickligt litterärt konstruerad bruten svenska som för tankarna till Jonas Hassen Khemiris debutroman *Ett öga rött*, även om idiomet är ett annat. Med sonen Tony talar Constance engelska och svenska, med exmaken Reidar mest svenska, med bekanta på den nyländska

landsbygden svenska, finska och engelska, med sin familj på Sri Lanka singalesiska och engelska. Men språken är inte utbytbara hur som helst. I den tilltagande flerspråkigheten uppstår också småningom en språklig hemlöshet, vilket för Constance utvecklas till en sorg över vad som går förlorat:

Det jag mycket sörja mitt singalesiskan, vetdu. Det jag tappa. That is showing the intimacy there, isn't it so? Det som hemlandet däremot finns, det som alla tala. Som här finns finskan, vetdu, det som vardagen binda ihop.

Det som kan säga livet, är det inte så? Utan varandra så vi kan inte sörja, det nu jag förstår. Det Ulla-Majs förtjänsten, det som hon visa. Hon som mycket vackra sätten föra mig ute samhället, visa olika-olika vännerna, olika-olika tillställningarna. Så varje gång jag få nya orden så jag tappa vetdu: Komma Marthorna så försvinna mahatmorna.

Perera stryker inte läsaren medhårs; både den brutna svenskan och alla språkbyten skapar motstånd, fördröjer och utmanar, men i positiv bemärkelse. Allom bekanta sägningar och slitna plattityder får nytt, fräscht liv när Constance kastar om orden lite, men viktigare: det desautomatiserande språkbruket blottlägger också såväl samhälleliga som språkliga strukturer och tydliggör förhärskande normer på avslöjande och emellanåt komiska sätt. Den flerspråkiga festen kompletteras vidare med poetiska miljöbilder som: ”Det är en vacker kväll. Granskogen går som en sågklinga bakom ängen.” I *Alla människor ha problemen*, som liksom Westös roman nominerades till Svenska Yles litteraturpris, visar Adrian Perera kort sagt på den litterära språkvariationens rika möjligheter.

Spännande debutanter

”En unik inblick i det förmögna Svenskfinlands skuggsidor, skriven av en ung insider.” Så rafflande marknadsfördes utgivningen av romanen *De omättlige* av pseudonymen Alexander Kavaleff. Greppet att beskriva den okände författaren som en *ung insider* som skulle avslöja och blottlägga de rika finlandssvenska *bratsens* byktvätt till offentlig granskning fungerade väl. Romanen, och framför allt vem som kunde tänkas stå bakom författarpseudonymen, blev en stor snackis i finlandssvenska kretsar inför boksläppet. Kunde man förvänta sig en litterär skandalsuccé likt de som Henrik Tikkanen och Christer Kihlman stod för på 1960-talet då de av vissa debattörer anklagades för att ”kacka i eget bo” genom att spä på fördomarna om finlandssvenskarna som en degenererad överklasspillra?

Men nej, någon skandalsuccé i den storleksordningen blev *De omättlige* inte – säkert mycket beroende på att den inte når upp i samma litterära kvaliteter som Tikkanens och Kihlmans verk. Romanen, med undertiteln

En midsommarnattsdröm, utspelar sig i huvudsak under en midsommarafton ute på ett lyxigt sommarresidens i Hangö. Där samlas ett gäng överklassungdomar i 20-årsåldern från Helsingfors för att festa till det ordentligt. Kärnan i gänget Johan, Lucas, Mattias och Marcus (efter evangelisterna) för turvis ordet, och vi tar oss igenom en kväll och en natt av midsommarlekar, bastubad, våldsamt supande, knarkande, utdragna kvasifilosofiska diskussioner, ”vaskande” av Rolexklockor i champagneglas – och ett övergrepp som ställer allt på ända.

Att Julia Mäkkylä för sin del låter de sex novellerna i sin debutbok *Apelsinfågeln* utspela sig i Japan – med en kort avstickare till Paris – tycktes förvåna några kritiker. Särskilt överraskande ter det sig emellertid inte; Mäkkylä har i intervjuer berättat att hon länge fascinerats av Japan och den japanska kulturen och att hon bott och vistats i landet längre perioder. Förvåningen säger nog i själva verket mer om i hur hög grad finlandssvensk litteratur i allmänhet utspelar sig i inhemska miljöer, och att det därför uppstår förväntningar på att den ska göra just det. Novellerna i *Apelsinfågeln* handlar i vilket fall om ensamhet, längtan, åtrå och begär, med karaktärer som råkar ut för tragikomiska och absurda händelser i en vardag med inslag av magisk

realism. Mäkkyläs sinnliga, filmiska, välkomponerade och överraskande debut bestods överlag med ett positivt mottagande och nominerades välförtjänt till *Svenska Yles* litteraturpris.

En annan som med buller och bång klev in på det litterära fältet är unga Sofia Parland med debuten *Skrivet på revbenen*. Klingar namnet Parland bekant? Visst, det är den litterära släkten Parland vi talar om, och bland sina förebilder nämner Sofia Parland både mostern Stella Parland (1974–2015) och det litterära underbarnet modernisten Henry Parland (1908–1930). Inspiration från och identifikation med den senare märks exempelvis i följande extatiska, prosalyriska stycke:

Och sedan är det dag och sedan är det natt och sedan soffa, taxi, bar, och titta på vilken Manhattan jag beställt och i diskoglobens ljus skiner aperol och allt spills ut och det snöar in, golvet blir kritvitt. Jag gör som Henry. Rymmer från himlen, blir utkörd ur helvetet, sedan får jag väl bosätta mig i Grankulla. Voilå! Släkten har lärt sig ingenting.

Bland dem som inspirerat Sofia Parland nämns även andra (också för tidigt döda) litterära underbarn som Edith Södergran och danska Yahya Hassan. Tematiken i texterna är i övrigt ofta tung, fylld av sorg, smärta och ilska. Parland, uppvuxen i Helsingfors och delvis i Sankt Petersburg, skriver om flerskiktad identitet, om sorg, ilska och svårigheten att bära sitt ryska arv i en tid då grannen i öster står för ockupationskrig och symboliserar ondskan själv. Men i de hudlösa och av förtvivlan och vrede fyllda texterna ryms också stråk av en ungdomlig, obändig och livsbejakande hoppfullhet, som ter sig triumfatorisk och radikal i det ryska sammanhanget:

Unga för alltid. Hon lät rista in ordet barn med svart bläck på revbenen. Och för varje dag som gick blev luften tyngre av propaganda, men när hela ens korta liv har gått åt till att allting hela tiden blir värre så är lycka radikalt, hopp revolutionärt, att tro på Ryssland, att tro på framtiden. Putinister omringade oss men det spelade ingen roll, fler och fler ryska ungdomar packade sina kappsäckar och flydde, men det spelade ingen roll alls, – triumf att leva, triumf att andas, triumf att älska!

Parlands debut rosades av kritikerna, nominerades till Runebergspriset och belönades med *Svenska Yles* litteraturpris.

Liv, tro och litteratur

Essäistiken är för övrigt en finlandssvensk paradgren sedan länge, och till dess mesta och främsta företrädare hör Merete Mazzarella, som gjort den självbiografiska essäistiken till sin genre *par préférence*. I *Nånting på andra sidan* närmar sig Mazzarella tron, framför allt den kristna. Sin vana trogen tar hon ett personligt grepp om sitt ämne, och utgår från den egna tron och det

tätt vidhängande tvivlet i sin dialog med litteraturen och trons plats hos olika författare och tänkare. Mazzarella hänvisar till och citerar bland andra den danska psykologen och filosofen Svend Brinkmann, och hennes beskrivning av dennes metod kunde lika mycket gälla för hennes egen:

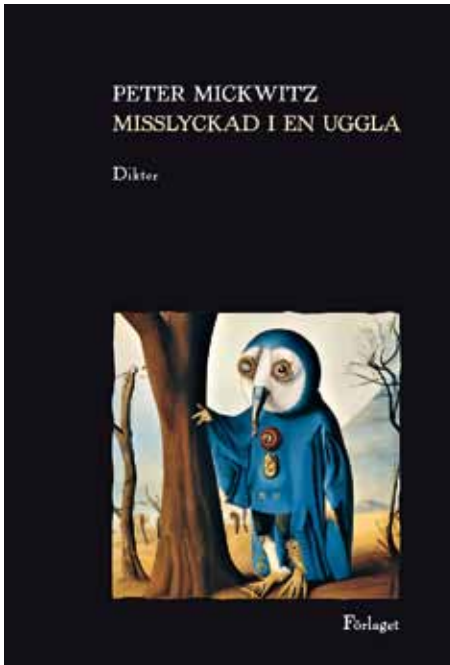
Brinkmann sticker inte under stol med att han – också han – är amatör, hans metod är den rutinerade akademikers, att läsa in sig. Man får följa med en process som man generöst inbjuds att gå i dialog med, man får se hur insikter växer fram utan att nånsin klubbas fast, man får se hur frågorna genererar nya frågor snarare än svar.

Pia Ingström för i sin tur ett samtal med Merete Mazzarella om att ”kannibalisera” på någon annans historia och liv i sin starka essäsamling *Min farmors nerver*. Likt Mazzarella är Ingström litteraturvetare, och också hon låter litteraturen – här inte minst den omfattande Sylvia Plath-litteraturen – interfoliera det personliga tänkandet och berättandet. Ingström skriver bland annat om sin farmor och sin mor, om sin åldrande far, om sin relation till dem och till sina numera vuxna sönder. Och inte minst återbesöker hon sina gamla hemtrakter där hon växte upp, i ett belysande och kärleksfullt essäistiskt porträtt av Helsingforsförorten Gårdsbacka och några av dess invånare.

Lyriska pärlor

En annan finlandssvensk paradgren sedan gammalt är som bekant lyriken. Också 2023 skördade finlandssvenska poeter stora triumfer. Året inleddes med att Ralf Andtbacka på Runebergsdagen 5 i februari tilldelades Svenska litteratursällskapet i Finlands största och mest prestigefyllda pris, Tollanderska priset, för de två diktsamlingarna *Bönematiserna* och *Bok av tröst*. Andtbacka gav visserligen ut dem redan i slutet av 2022, men då de närmast i skymundan utkom i mycket begränsad upplaga på författarens eget förlag Duck Press föll de under radarn vid förra årets översikt och nämns således i stället härmed.

Exakt ett år senare, åter på Runebergsdagen, tilldelades Andtbackas diktarkollega Peter Mickwitz det prestigefyllda Runebergspriset för sin diktsamling *Misslyckad i en uggla*, som enligt juryns motivering ”med poesins förtätade skarpsynthet rister sig in i vår samtid och avtäckar de bräckliga fundament som såväl samhällsordningen som den kollektiva verklighetsuppfattningen vilar på”. ”I det depressiva landskap som dikterna navigerar i”, motiverar juryn vidare, ”vacklar den språkliga logiken, men den brister aldrig. I stället blottar den med hjälp av överraskningar, förskjutningar och en säregen känsla för uttryckets möjligheter poesins oändliga resilienskraft.” Ja, även om diktverket är ett slags depressionsskildring som handlar om ”dysterhet, ensamhet, utslutning och annat otrevligt”, märks författarens kännpaka kärlek till

leken med orden där illustrativa betydelseskiftningar nås genom små förskjutningar och regelbrott: ”katastrofallt”; ”fråga gärna innan du vet”; ”trumPeter ljög gnällt”; ”medbrytningen”. Också i det depressiva stämningläget får en självvironisk, avväpnande och nödvändig humor rum:

Här uppträder
peter mickwitz
tillsammans med sina apor
och där uppträder aporna
tillsammans med deras
peter mickwitz.

Nominerad till Runebergpriset var även Eva-Stina Byggmästares diktsamling *Vill du kyssa en rebell?*, som också är Finlands

svenskspråkiga kandidat till Nordiska rådets litteraturpris som delas ut i höst. Får *Aftonbladets* recensent som hon vill är det vikt åt Byggmästar: ”Eva-Stina Byggmästar har genom åren fått flera priser, men ännu inte våra allra största. Jag tycker att hon för den här diktsamlingen förtjänar både Augustpriset och Nordiska rådets pris”, skrev en lyrisk Lidija Praizovic bland annat i sin recension.

En annan som har chansen att vinna Nordiska rådets litteraturpris – i så fall som den första åländska kandidaten i prisets historia – är Mikaela Nyman som är nominerad för diktsviten *För att ta sig ur en rivström måste man röra sig i sidled*. I sviten varvar Nyman – sedan länge bosatt på Nya Zeeland – poetiska meditationer över samtidens globala hot och lokala utmaningar med vardagliga och finstämda betraktelser, som exempelvis de kalendariska årstidsskillnaderna mellan *Down Under* och Norden:

Beslutar baka jultårter för andra gången i mitt liv
mitt i den antipodiska sommaren
mellan jordgubbar och körsbär

RÓSA MARÍA HJÖRVAR

ATT MÖTA GLÖDANDE LAVA.
ÅRET DÅ MODERNISMEN DOG?
Isländsk litteratur 2023

Det är september, året är 2023. Konserthuset Harpa tornar upp sig över hamnen i Reykjavík, i fonden står fjällen tysta och betraktar människorna som försvinner in i glashägnen. Där inne tar man farväl av en man som aldrig har kallat sig nationalförfattare. Själv ligger han i en illröd kista mitt på scenen. Guðbergur Bergsson är död. Han som oåterkalleligen revolutionerade den isländska litteraturtraditionen. Han som drog bort täckelset från berättartraditionen och rörde ner ironi i litteraturcocktailen. Ormen i den isländska litteraturens stagnerade paradiset har lämnat byggnaden, nu finns bara kvar ett hölje i en röd kista. Och kanske åkte modernismen ut samtidigt? Även om många av hans teman fortfarande känns aktuella, är 2023 års isländska bokutgivning inte särskilt präglad av den revolution som denne store författare stod för – eller?

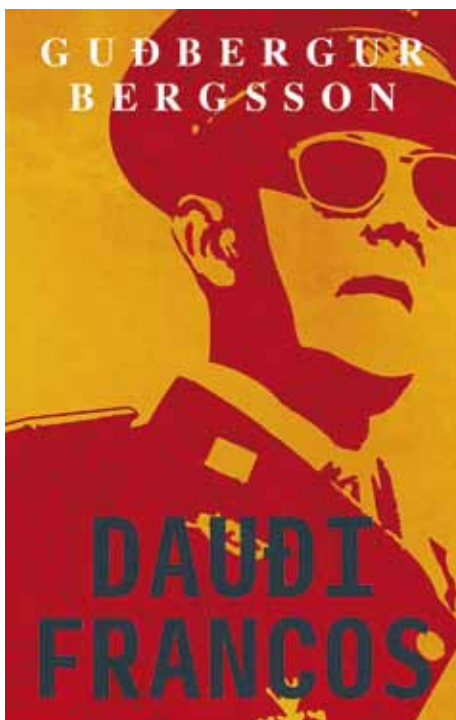
Guðbergur Bergsson gick alltså bort 2023. Men han kunde inte låta bli att få sista ordet – sin vana trogen. Och kort efter hans bortgång kom *Dauði Francos* som innehåller dagboksfragment från hans vistelse i Spanien. Året är 1975 och i boken skildrar Guðbergur diktatorns dödskamp och död. Han citerar spanjorer som säger att ”djävlar dör aldrig”, men tillägger att ”vissa dör trots allt”. Boken är genomgående en påminnelse om att tiderna förändras och om att en skicklig och hederlig författargärning har den välgörande förmågan att kunna kasta ljus på sådana förändringar. Men den här boken är på ett förunderligt sätt också kopplad till mycket annat i Guðbergurs samlade verk. En av hans mest berömda böcker, *Tómas Jónsson, metsölubók* från 1967, var just i form av en dagbok skriven av en intellektuell ur den så kallade sekelskiftesgenerationen, en man vars stjärna är i dalande, och handlade bland annat om dagboksförfattarens död. Nu är Guðbergur död och denna bok är hans egen dagbok om diktaturens död. I likhet med en diktator härskar författare enväldigt i sina litterära universum och det var just en sådan makt som Guðbergur, med sin modernism, gjorde upp räkningen med, och därför kan man säga att författargärningen slutade med en sorts bakvänd spegelbild. I stället för en fiktiv dagbok om en överhöghets fiktiva död, visar den upp en verklig dagbok om en verklig diktators död. Men just det här är ett av Guðbergurs litterära kännetecken, denna ändlösa lek med verklighetens gränser. Vi är bekanta med det från författarens så kallade Tangiböcker där han skriver i en parallell verklighet som på många sätt påminner om fiskeläget Grindavík där Guðbergur var född och uppväxt. Och 2023 var kanske året då Grindavík dog. Kort efter

att dess alldeles egna författare gått bort började jorden skälva strax utanför byn och i början av 2024 rann den illröda lavan in över gatorna. I skrivande stund står det ännu inte klart huruvida byns invånare någonsin kommer att kunna återvända, och helt uppenbart är det att det påhittade Tangis invånare aldrig kommer tillbaka dit.

Men det är inte bara Guðbergur som kan leka i en uppdiktad värld. Tangavík är en fiktiv plats som författaren Einar Már Guðmundsson härskar över. Där frammanar han spöken och iscensätter ett händelseförlopp med inslag hämtade från verkligheten. 2023 utkom den tredje delen av detta drama, *Því ðæmist rétt vera*. Det är en fortsättning på de tidigare böckerna och förutsätter att man läst dem. Nu tar han itu med ett berömt historiskt överfallsrån på 1800-talet och placerar det i Tangavíkvärlden. Stilen är försiktig och nästan blyg, vilket inte är likt denne författare, men för övrigt är Einar Márs andra litterära kännetecken på plats, bland annat den magiska realismen som verkligen blommar ut i Tangavíks förtätade fiktiva värld.

Det här berömda brottet, som har kallats Kambsránið, utgör också ett inslag i Ófeigur Sigurðssons senaste bok, *Far heimur, far sæll*. Ófeigur är en författare som har fascinerat läsarna med en skaparkraft och fantasi som inte verkar känna några gränser. Det är aldrig långt till det groteska och ral-

jeriet. Texten flödar fram som en mäktig älv i islossningstider och är full av diverse sidospår, bland annat utförliga resonemang kring skäggmodet genom tiderna. Det är lätt att smittas av Ófeigurs berättarglädje även om det ibland kan vara svårt att hänga med i svängarna, och det är inte alltid uppenbart vad det där överfallsrån har med historien att göra. Apropå berättarglädje och parallella verkligheter är Eiríkur Örn Norðdahls *Náttúrulögmálin* ett vällyckat exempel. Här befinner vi oss på ett kyrkomöte i Ísafjörður som ändå inte är den verkliga staden Ísafjörður. En nyvald biskop vill gå till attack mot vidskeplighet men sätter ovetande igång ett omfattande och komplicerat händelseförlopp som

läsaren nästan förlorar sig i. I denna bok finns en mängd huvud- och bifigurer som Eiríkur lyckas blåsa liv i och göra till helgjutna karaktärer med några få ord. Det här är författarens tionde bok och trots att den är på modiga 600 sidor tycks inte ett enda ord vara överflödigt.

Och verkligheten har så sannerligen ställt till det för den isländska bokutgivningen det gångna året, vilket författaren Sigríður Hagalín Björnsdóttir kan skriva under på. Efter publiceringen av romanen *Eldarnir* (2020), som behandlar möjligheten att Reykjanesområdet återigen skulle kunna gå in i en tid av vulkanisk aktivitet, inleddes just en sådan period. Författaren utsågs då genast till expert på läget och fick svara på frågor om geologi och litteraturens förmåga att förutspå framtiden i såväl utländska som inhemska media. Detta dämpade dock inte hennes berättarglädje och 2023 gav hon ut *Deus* som handlar om AI. Boken börjar med en sorts översikt över det faktum att varken skönlitteraturen eller journalistiken lyckas nå ut till allmänheten med budskap om aktuella händelser, att det behövs ett annat slags tilltal. Men själva berättelsen är en klassisk och fint mejslad science fiction-roman. Detta är Sigríðurs femte roman och det är fint att bevittna hur hennes författarröst stärks. Hon arbetade i många år som journalist och trivs uppenbart bra i den rollen, men i det här verket finns också en vänlig och outgrundlig poetisk ton som slingrar sig om texten. Men på sätt och vis kan detta kanske ändå inte kallas science fiction, teknikens utveckling går så snabbt att skildringen nästan känns realistisk. Handlingen kretsar kring en livskrisande poet som på sitt sätt finner Gud i AI, eller åtminstone hittar han i AI ett medvetande som är lika nyfiket på livet och tillvaron som han själv. Han pratar med detta medvetande i dikter, vilket får oväntade konsekvenser. Det krävs stort mod att ge sig i kast med ett tema som är så sammanflätat med vår samtid, romankonsten är till sitt väsen långsam och kan därför ha svårt att fånga upp populärkulturen, men Sigríður lyckas fint med att sy ihop det hela och nu är frågan bara om den här boken, i likhet med den förra, blir verklighet. Också Auður Ava Ólafsdóttir tar sig an samtiden i sin roman *DJ Bambi*, som handlar om en 61-årig biomedicinsk analytiker som till slut bestämmer sig för att genomgå könskorrektion. Vi får följa henne ända från befruktningssögonblicket, hur hon sedan föds i en pojkes kropp och vidare till att hon slutligen lever i rätt kropp. Temat behandlas med känslighet och författaren låter också en inre författare komma till tals som kan ställa de tänkta frågor som läsaren kanske ställer. Här blir essentialismen skärskådad liksom könens biologiskt olika villkor. I den här boken visar Auður Ava återigen varför hon anses vara en av landets bästa författare, och läsaren igenkänner väl hennes säkra stil och djupt förankrade diktargåva. Hon lyckas ständigt träffa rätt och till och med i de allra svåraste skildringar lyckas hon mana fram någon sorts outgrundlig värme. Auður Ava har i en intervju med RÚV sagt att hon är mycket medveten om de faror som lurar i att behandla ett

så känsligt ämne och citerar Nina Tryggvadóttir som sagt att ”man måste låta mörda sig så ofta det behövs”.

Och jämt blir folk mördade. Även om man kunde tycka att det är spännande tillräckligt att bo i det här landet där lavan strömmar över asfalterade gator och verkligheten och fiktionen ständigt flätas in i varandra, så verkar det inte finnas någon hejd på islänningarnas, ja, hela världens, behov av isländska kriminalromaner. Nordic noir har skapat sig en fast plats i den isländska bokutgivningen och 2023 var inget undantag. Och de är många, mordena på Island, i alla fall på boksidorna. Man kan som exempel nämna att det gavs ut tre

romaner med förledet "blod" under året, nämligen *Blóðmjólk* av Ragnheiður Jónsdóttir, *Blóðsnjó* av Helgi Jónsson och *Blóðmeri* av Steindór Ívarsson. *Blóðmjólk* handlar om en grupp väninnor där en av dem plötsligt dör. De övriga måste tillsammans hantera förlusten och försöka ta reda på vad som i själva verket hände. Var det ett brott? Boken kombinerar på ett trevligt sätt kriminalroman och det som kallas chic lit, och författaren fick deckarpriset Svartfuglinn 2023 för denna sin debut.

Svartfugl-priset har inrättats av två av de populäraste isländska deckarförfattarna, Ragnar Jónasson och Yrsa Sigurðardóttir. Ett lyckat samarbete mellan Ragnar och Islands före detta statsminister Katrín Jakobsdóttir resulterade i romanen *Reykjavík* som kom ut 2022. Och det säger kanske något om litteraturens ställning på denna ö i Nordatlanten att det sågs som alldeles naturligt att landets statsminister tog ledigt från jobbet för att ägna sig åt skönlitterärt skrivande. Under det gångna året gav Ragnar – utan assistans – ut boken *Hvítalogn*. Där snickrar författaren ihop en gåta utifrån ett händelseförlopp som påminner om det när Agatha Christie försvann under några dagar på 1920-talet, men här är det en isländsk deckarförfattare som tycks gå upp i rök. Ragnar har, i likhet med Yrsa och Arnaldur, blivit en stormakt på deckarområdet, med strategiplaner, PR-team och en armé av översättare. Deras böcker väcker alltid internationellt intresse och har halat in diverse priser. Här handlar

det om en veritabel exporttillgång, en litteraturgenre som alltid gör bra ifrån sig och därför till sin natur behöver stå stadigt. Läsarna måste veta vad de har att förvänta sig när de köper en bok av de här författarna, och så blir det för det mesta. Här är författaren som marknadsvara därför alldeles livslevande och allenarådande över den produkt hen skapar. Formen är allt, och här tillåts därför inget uppror mot litteraturskapandet à la modernismen. Detta är en helt annan femma.

De stora frågorna tycks inte i någon vidare utsträckning hitta in i de här kriminalberättelserna. Stefán Máni gav ut boken *Borg hinna dauðu*, och det är den elfte romanen i serien om polisen Hörður Grímsson. Kanske härjar en seriemördare som Hörður nu måste tampas med i klassisk noirstil. Det är mycket whisky och cigaretter, till yttermera visso en rökrock – men själva gåtan är som i så många andra av årets deckare en gammal historia. Även om det här faktiskt handlar en del om aktuella ämnen, som människohandel och internationella kriminella gäng finns det med för intrigens skull och inte för att skapa medkänsla eller förståelse. Och boken är förstås först och främst menad som tidsfördriv och det lyckas författaren bra med enligt alla normer för denna genre.

Lilja Sigurðardóttirs bok *Dauðadjúp sprunga* har en lite annan approach med sin skildring av hemmavåld. Just våld i nära relationer är ett av de teman som länge förtegs i den isländska litteraturen. Det var Auður Haraldsdóttir som bröt tystnaden med sina realistiska romaner, särskilt boken *Hvunnudagshetjan* (1979). Auður gick bort i början av 2024. Liljas bok når ingalunda upp till samma nivå i skildringen av de här svåra problemen. Och är till och med emellanåt rätt aningslös. Men hennes bok vittnar ändå om att det idag är möjligt att skildra olika slags våld – också på det område som kategoriseras som populärkultur.

Även hos Yrsa Sigurðardóttir finns hemmavåld med i bilden. Hennes bok *Frys í æðum blóð* utspelar sig i just Grindavík, efter att jordskalven har börjat men innan samhället stängdes. Yrsa har själv nämnt att hon hade skrivit boken på ett annat sätt om hon hade vetat att den kanske kommer att bli den sista samtidsromanen om detta gamla fiskeläge. Men hon lyckas ändå enastående väl med att beskriva ett samhälle som lever av fisket och allt som detta medför. Återigen har vi här att göra med ett gammalt brott som har fått efterskningar. Vi får följa några väldigt olika romanfigurer tills det står klart hur deras livssituationer hänger ihop med varandra. Yrsa har total kontroll över ämnet och sammanhangen och lyckas lekande lätt fösa ut sina karaktärer till sammanbrottets rand. Men hon är också en hård husbonde i sina egna verk och tvekar inte att ”hugga flera mannar”. Självt uppskattar hon att hon med denna bok inräknad har mördat cirka 50 människor.

Som framgår av den här översikten dryper den isländska bokutgivningen av blod. Folk mördas till höger och vänster och överallt dyker det upp kloka karlar och kvinnor som är utomordentligt begåvade i att lösa komplicerade gåtor, omgivna av mörk vinter och nordisk mystik. En gång i tiden stod Arnaldur Indriðason ensam för den här genren på Island, och han har ingalunda slutat. Hans senaste bok heter *Sæluríkið* och titeln refererar till tron på sovjetkommunismens välsignelser. Kalla kriget är en ständig källa till intriger och olösta mord och denna bok utgör inget undantag. En turist hittas mördad vid Hafravatn och det blir kommissarie Konráðurs uppgift att utreda brottet. Återigen är det spöken från det förgångna som dyker upp och läsaren lotsas in i kalla krigets verklighet. Men konkreta beskrivningar av samtiden får också sin plats och människans obotliga ensamhet dominerar det hela, vare sig det nu är ensamheten i missbruket, i konsumtionssamhället eller i den blinda ideologin.

Einar Kárason tar sig också han an händelser från kalla kriget, nämligen schackduellen i Reykjavík där Bobby Fischer och Boris Spasskij möttes. I boken *Heimsmeistari* får vi följa Fischers historia trots att han faktiskt aldrig nämns vid namn. Här handlar det återigen om verkliga händelser och den verkliga anknytning Fischer fick till Island. Och även här handlar det om en stor ensamhet, om en människa som låser in sig i sina egna tankar och konspirationsteorier. Berättelsen är sparsmakad och lämnar efter sig en känsla av att den kanske har mer att säga om samtiden än vi själva förstår.

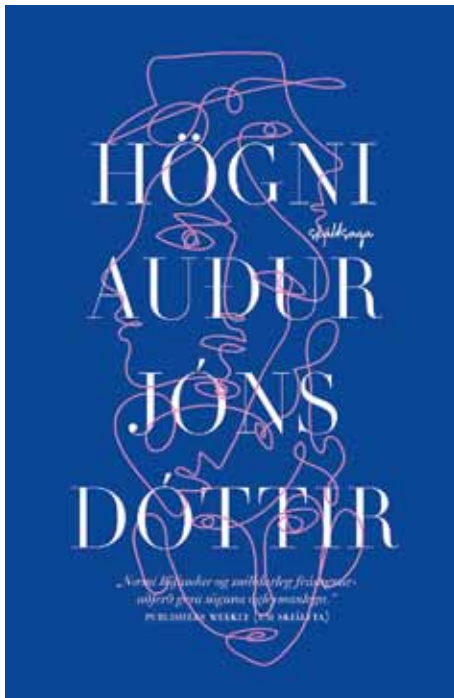
Karaktärerna i isländska romaner mister inte bara livet som offer för råbarrade mördare. Vissa dör av umbäranden och svält, vilket skildras i Kristín Ómarsdóttirs roman *Móðurást* med undertiteln *Oddný*. Här berättar författaren om sin mormors mors levnad i romanform. Händelserna utspelar sig i mitten av 1800-talet i ett enkelt torvhus på landet, och Kristín har en makalös förmåga att få läsaren att känna sig hemmastadd i stugan. Här möter vi inte det tystlåtna, stolta nord, utan mångfald och människomyller i små omständigheter. Det förekommer faktiskt så många romanfigurer att stamträdet som finns med i slutet av boken verkligen är till nytta. Bokens huvudperson Oddný är barn i huset och vi får följa hennes enträgna och uppriktiga försök att få grepp om denna värld. Hennes mor finns i förgrunden, hon är faderns andra hustru och femton år yngre än maken. Men Oddný är döpt efter hans förra hustru, för som hennes mor säger så hade dottern inte kommit till världen om inte den kvinnan dött. De hårda levnadsvillkorens kamp är barnets ständiga följeslagare och hon blir dessutom utsatt för misshandel av sin far. Texten flödar obehindrat över sidorna, dock är verket kanske i kortaste laget, i det närmaste en novell. Men enligt författaren är detta första delen i en trilogi om Oddný och det blir spännande att få följa henne i fortsättningen och se hur det går för henne i kampen mot patriarkat och fattigdom.

Det är flera författare som inspirerats av det förgångna och sina anmödrar. Till exempel kan nämnas Nanna Rögnvaldardóttir som är rikskänd för sina kokböcker. Hon gav under året ut romanen *Valskan*. Denna bok är genremässigt en klassisk släktsaga, och handlar om en prästdotter i Vopnafjörður som just är författarens anmoder. Vi får följa henne i försöken att förverkliga sina drömmar, som dock ständigt tvingas se sig besegrade både av inre och yttre naturkrafter.

Hos Sigrún Alba Sigurðardóttir är det några kvinnors liv i början av 1900-talet som är i förgrunden. Boken heter *Sumarblóm og heimsins grjót* och har inspirerats av mormoderns levnadsöde, en ensamstående tvåbarnsmor som får kämpa på många olika sätt. Olöf Dóra Jónsdóttir gav ut boken *Litir i myrkrinu* som utspelar sig inne på mentalsjukhuset Kleppur där huvudpersonen sitter och minns både glädje och sorg samtidigt som hon virkar en filt om sitt liv. På så sätt tvinnas berättelsens tråd ihop med garnet i hennes händer och resultatet är omväxlande färggranna stycken och gråa ytor. Ännu en gång är det författarens anmoder som inspirerat boken, och det är uppenbart att nutidens kvinnliga författare känner ett starkt behov av att skildra våra ofta glömda anmödrar i skrift. Men även om själva grundtemat är detsamma är detta sinsemellan väldigt olika böcker och spänner över allt från Kristín Ómarsdóttirs stilsäkra form till försiktiga första försök.

Detta behov hos samtida författare att finna sina förmödrars röster står i motsättning till den livssyn våra anmödrar faktiskt omfattade. Det var länge vanligt att isländska kvinnor raderade sig själva från historiens boksidor, många husmödrar har ägnat ålderns höst åt att bränna brev och andra dokument som kunde bevisa deras existens eller känsloliv. Kanske rörde det sig om någon sorts vidskepelse, i stil med voodoo, en rädsla för att lämna något efter sig som andra kunde hantera efter eget skön. Och det är denna dragkamp mellan att vilja försvinna och hamna på pränt som Steinunn Sigurðardóttir tar sig an i boken *Ból*. Steinunn är en av Islands skickligaste författare och har en lång och mångsidig karriär bakom sig. I det här verket skildrar hon en huvudperson som styr rakt mot hotet istället för att fly från det. Det är Línek som har brottats med kärlekssorg nästan hela sitt vuxna liv på grund av att hon i yngre år en gång fick korgen. I själva verket är det långt ifrån hennes enda sorg i livet, som är kantat av hemligheter och besvikelser. Boken är på sätt och vis en spänningsroman, eftersom Líneks liv rullas upp på ett mycket rafflande sätt. Men det vore ändå en otjänst att kalla boken en spänningsroman. Den är en storartad läsoplevelse, Steinunn leker med det isländska språket utan att för en sekund släppa läsaren ur sikte. Dessutom hanterar hon ett originellt tema som kretsar kring tillintetgörande och den underliga spänningen mellan att hata den brinnande lavan och att sörja en slocknad eld. I boken använder hon på ett ställe ordet ”*sorgarlétt*” om en speciell känsla som uppstår när man

låter sig omslutas av minnen och tillåter sig att stanna kvar i känslan av en svår upplevelse. Här rör det sig om en författare som utnyttjar romankonsten till det yttersta för att omfamna samtidens känsloliv och hur vi som känslövarer hanterar den världssorg som hänger över oss. Och alltid med humorn som ledstjärna.

Skämtlynnat råder också genomgående hos Auður Jónsdóttir som gav ut boken *Högni* under 2023. Där lär vi känna en medelålders man som får det hett om öronen efter en incident ombord på en buss. Sociala medier brinner av indignation över hans påstådda våldshandling och i en handvändning förlorar han allas förtroende. Auður har kommit ut med ett brett utbud av skönlitterära verk, och den här boken leder tankarna till den danske författaren Hans Scherfig eller tysken Heinrich Böll. Realismen får blomstra i all sin absurditet och satiren är både vass och närgången. Här träffar vi en generation medelålders människor som kämpar med att vara den bästa versionen av sig själva medan de försöker famla sig fram i komplicerade moraliska ställningstaganden. Ytlighet och djupa funderingar i en enda soppa, som avslöjar samtiden men också visar på dess bräcklighet och skröplighet, så det inte går att göra annat än att tycka om alltsammans. Men precis som hos Steinunn är det förmågan att träda in i besvikelsen, att gå emot den brinnande lavan, som till slut blir sakernas lösning.

I Guðrún Brjánsdóttirs bok *Óbragð* träffar vi Hjalti som i sin ensamhet har dragits in i en ovanlig sekt där man enligt dess evangelium ska dricka varm choklad, och hur otroligt det än må låta så finns det sådana grupper verksamma på Island. Här är det åter humorn som härskar och författaren beskriver individens förtvivlan i konsumtionssamhällets ensamhet. Covid 19 spelar en framträdande roll, liksom massturismens nya verklighet. Hela boken är en galen skräckhistoria med surrealistiska inslag och läsaren kastas in i ett komplicerat universum där många världar möts. Verket visar upp en bångstyrig skaparglädje, så överväldigande att läsaren ibland har svårt att hämta andan. Det är verkligen spännande och också obehagligt emellanåt och till syvende och sist är det obehagskänslan som tar över. Temat med sekter och det obehag de kan leda till är också framträdande i Bergþóra Snæbjörnsdóttirs senaste bok *Duft*. Hon har tidigare fascinerat läsarna med sina isande beskrivningar, till exempel i boken *Svínshöfuð* (2019), där hon skildrade den avgrunds djupa ensamheten hos en pojke som levde på gränsen till allt det som samhället anser vara normalt. I *Duft* träffar vi Verónika som också hon har svårt att passa in i samtidens standardmall. Hon växer upp i föräldrarnas bodybuildervärld, de är båda två föregångare i fråga om kroppsbyggande och sundhetsideal. Beskrivningarna av familjelivet är fenomenala, författarens noggrannhet, den säkra blicken för minsta detalj i människors uppenbarelser gör verket nästan groteskt att läsa. I andra halvan av boken fångas Verónika upp av en sekt vilket får de mest oanade konsekvenser, och man kan ställa sig frågan om hon inte varit medlem av en sorts sekt ända sedan födseln.

I novellsamlingen *Aksturslag innfæddra* leker Þórdís Gísladóttir med samtiden med pregnant och ironiska beskrivningar. Verket spänner över allt från mor- och dotterförhållanden till ett äktenskap mellan en medelålders isländsk man och en thailändsk kvinna. Och det är faktiskt just den sistnämnda som ger boken dess roliga titel ("Pulver"). Þórdís lyckas enastående väl med sin roman även om det alltid finns en risk för att läsaren känner en viss distans när ironin tar över. *Kletturinn* av Sverrir Norland erbjuder en helt annan läsoplevelse, trots att ett av temana i boken sammanfaller med det Þórdís och många andra författare tar upp i årets bokutgivning. Det är ensamheten och de band som hämmar oss genom den. I boken lär vi känna några män som har gått igenom ett trauma och måste försöka bearbeta det tillsammans. Verket griper tag i läsaren redan från början med sin speciella stil och författarens förmåga att hantera svåra känslor och då i synnerhet mäns känsloliv på ett säkert och samtidigt sensitivt sätt. *Kjöt* av Bragi Páll Sigurðarson är däremot rentav rå, vilket ju är som det brukar när det gäller denne författare. Han är också angelägen om att skildra trauman och allvarliga känslor och beskriver hur en konstnärs arbete på sätt och vis handlar om att tillaga och servera sin egen livserfarenhet åt andra. Att konstnären hugger av sig armen för att roa

oss en stund. Och det är just det som Sturlaugur, bokens huvudperson, gör, när han bestämmer sig för att äta upp en stor bit av sin egen kropp som en sorts konstnärlig happening. Bragi Páll tycker det är bra om läsarna har svårt att läsa hans böcker, för vi har blivit alldeles för benägna att fly från svåra känslor. Det är viktigt, precis som hos Steinunn Sigurðardóttir och Auður Jónsdóttir, att våga befinna sig i traumat.

2023 var det år då den isländska modernismens gudfader gick ur tiden, och även om det är ont om modernistiska verk i egentlig mening detta år, så är hans inflytande uppenbart överallt. Efter att Guðbergur sprängde den isländska romanens form med sitt uppror mot chauvinism och litterär stagnation är isländska författare förmögna att skriva om allt mellan himmel och jord med det snitt de själva finner passa bäst. Det finns inte längre en enda sorts isländsk roman och årets utgivning bevisar detta med sin bredd och sina diversifierade uttrycksformer. Med allt ifrån hårdkokta deckare, isande samhällsanalys och böljande berättarbehov, verkar isländska författare ha frihet att forma sina egna historier och nedteckna den komplicerade verklighet som det isländska samhället har blivit. Förutom att fungera som tidsfördriv är litteraturens viktigaste roll naturligtvis att spegla vårt samhälle – och dess möjliga framtid.

Översättning från isländska:
Ylva Hellerud

HANS H. SKEI

GLIMT FRA ET GJENNOMSNIITTLIG BOKÅR – MEN MED NOBELPRIS TIL JON FOSSE Litteraturen i Norge i 2023

Det ble som vanlig utropt noen nye og store talenter i norsk litteratur i 2023, og noen bøker fikk bred omtale og ble hyllet som om de var mesterverker. Men for de aller fleste bøkene i dette året som i alle foregående år, varer oppmerksomheten en kort stund før det meste blir glemt og nye navn og titler stjeler oppmerksomheten om så bare for et øyeblikk. Så er det likevel klart at det ikke var nyutgivelser i løpet av året som var høydepunktet i norsk litteratur, men selvfølgelig det at Nobelprisen i litteratur gikk til Jon Fosse. Forrige gang en norsk forfatter fikk prisen var i 1928 da Sigrid Undset ble hedret, og det vakte selvfølgelig stor begeistring i hjemlandet. Aller størst var gleden i den nynorske delen av den litterære offentligheten i Norge, rimelig nok. Vi vet at en av våre absolutt største nynorsk-forfattere, Olav Duun, var så nær ved å få prisen som det er mulig å komme (i 1925). Det er også god grunn til å tro og mene at Tarjei Vesaas må ha vært en svært aktuell kandidat på 1950- og 60-tallet, uten å få prisen. Men jubelen for Fosse og prisen var felles for alle, og med noen få og merkvordige unntak, mente alle at prisen var velfortjent. *NT* omtalte tildelingen av Nobelprisen i litteratur til Jon Fosse i *NT* 4/2023, og tidsskriftet hadde også en bred omtale av romanforfatterskapet da Fosse fikk Nordisk Råds litteraturpris for den såkalte *Andvake-trilogien* i 2014 (i *NT* 4/2015). Mange av Fosses bøker har selvsagt også vært omtalt under de årlige oversiktene for Norge, så her får det klare seg med noen få bemerkninger som går på det helt opplagte – nemlig at Fosse ble en verdig og naturlig kandidat til Nobelprisen fordi han lyktes så til de grader også utenfor romansjangeren – nemlig som dramatiker. Han ble etter hvert spilt på store scener i de største byene i verden – Paris, London, New York – og fornyet på mange og uventede måter scenestykket om ikke akkurat dramasjangeren. Da han fikk Nobelprisen, hadde han akkurat avsluttet det episke storverket *Septologien* og hadde sagt seg ferdig med dramaet. Likevel kom det også i 2023 ut en dramatekst (*I svarte skogen inne*), og nyoppsetninger av tidligere stykker skjer både hjemme og ute. Nobelprisen har også gjort at oversettelser av mange av hans tekster nå kommer i stadig flere land.

Men utenom ståket omkring en litt uventet, men fortjent, Nobelpris, var 2023 ellers et år i bøkens verden på det alminnelige eller gjennomsnittlige.

Igjen er jeg lettere oppgitt over hvilke bøker som hausses opp, hvilke som nomineres til priser, og enda mer forundret over hvilke bøker som vinner priser. Eller vi kan snu det på hodet: Jeg leser mange gode bøker i løpet av et år som dette, men de bøkene jeg setter mest pris på, er sjelden å finne blant de utvalgte som konkurrerer om heder og ære. Slik har det vært i senere år, men slik var det ikke før – og jeg har vært deltaker og deretter observatør i lang, lang tid. I oversikten som følger skal jeg ta med bøker som kritikerne har skamrost, og andre som jeg selv gjerne ville ha holdt frem som bedre enn det meste. Det gjelder i alle sjangre, selv om romanen alltid forekommer å være viktigst, mens den vanskeligste og mest presise av alle sjangrene – lyrikken – bare unntaksvis får spesiell oppmerksomhet.

Nominerte til priser og prisvinnere

To romaner som jeg så særlig frem til å lese i fjor høst – Niels Fredrik Dahls *Fars rygg* og Maria Navarro Skarangers *Jeg plystrer i den mørke vinden* – er norske kandidater til Nordisk Råds litteraturpris i 2024. Den norske juryen har sikkert sine gode grunner til å ha valgt nettopp disse bøkene, men for meg var de begge en stor skuffelse fordi de aldri syntes å kunne bestemme seg for hvilken historie de fortalte eller hvor det hele skulle ende. Dahls fortelling handler i liten grad om faren som far, men har hovedfokus på en vanskelig og utfordrende oppvekst fordi hans far – fortellerens bestefar – var dommer i Alexandria og sendte sønnen fra seg, til aleneliv og ensomhet. Historien om farens far og mor, er derimot fascinerende. Men det er tatt noen valg når det gjelder struktur som gjør at boken virker litt tafatt og uavsluttet, samme hvor velskrevet og alvorstung den er. Skaranger har fått mye ros for flere av sine bøker blant annet i fjorårets oversikt over norsk litteratur. I romanen fra 2023 står en av bifigurene i Skarangers forrige roman frem, og selv om portrettet av Sidsel kan være medrivende, møter vi et menneske som ikke er i stand til å ta vare på seg selv eller å ta styring over eget liv. Historien er fortalt slik at vi opplever Sidsel slik andre mennesker, først og fremst datteren, forholder seg til henne. Fortelleren må søke blant brokker av et vanskelig liv for å komme frem til en noenlunde sammenhengende forståelse basert på observasjoner og antakelser fra noen få dager. Romanen byr på utfordrende lesning, men er ikke på høyden med det forfatteren har levert før.

Jeg kan ta feil og mine kriterier for vurderingene er kanskje bare mine egne. Men jeg lar meg gjerne overraske om den nordiske prisen går til en norsk bok i 2024!

Blant forfattere sies det ofte at de setter spesielt stor pris på Kritikerprisen fordi det er profesjonelle lesere og aktive anmeldere som står bak den. Også her var Skaranger nominert, sammen med Vigdis Hjorths *Gjentakelsen*, Erlend

O. Nødtvedts *Olav Nygards seng* og Pedro Carmona-Alvarez' *Chiquitita*. Nødtvedts bok kommer vi tilbake til sammen med et par andre diktsamlinger, mens Carmona-Alvarez utvilsomt har levert en av sine beste bøker. Romanen gir oss innblikk i skiftende faser av livet til Marisol – som middelaldrende, som ung kvinne og som barn. Det handler om å være flyktningbarn, men også om mye mer i det forlaget ganske presist beskriver som en «melankolsk og poetisk fortelling om flukt, om tiden som går» - og med glimt av håp og lys. Men prisvinneren var Vigdis Hjorth. *Gjentakelsen* peker kanskje litt selvironisk på det faktum at selv om forfatteren er svært produktiv og er blitt en bedre forfatter med årene, beveger hun seg i den samme og lett klaustrofobiske familiesituasjon som så mange av bøkene har handlet om. Er det ikke om mor, så er det om far eller andre familiemedlemmer, og i årets bok om seg selv som ungjente. Jeg tror ikke diskusjonen omkring «virkelighetslitteraturen» har mye for seg, men det er opplagt at Hjorth trekker på erfaringer og opplevelser fra eget liv. Men det er også opplagt at hun omskriver den, bidrar med språklig og litterær kompetanse til å skape merverdi i forhold til den virkelighet romanens hendelser på et eller annet vis bygger på. Til slutt er det spørsmål om så vel sannhet som fremstillingsform som gjør at *Gjentakelsen* er en av Hjorths beste romaner. Det er derfor rimelig at den ble nominert til Brageprisen, Bokhandlerprisen og den mindre kjente Ungdommens kritikerpris.

Den viktigste prisen innenfor den norske litterære institusjon er imidlertid Brageprisen som vi nå har hatt i mer enn 30 år. Ved siden av Hjorth ble Frode Gryttens *Den dagen Nils Vik døde*, Oliver Lovrenskis *Da vi var yngre* og Lars Ramslies *Fjellet, geværet, vannet*, nominert. Alle bøkene kan ikke få omtale her, men vinneren må nevnes: Det ble Frode Grytten som vant samme pris i 1999 for *Bikubesong*. Boken fra 1999 står fremdeles frem som det beste Grytten har levert – en novellesyklus som fungerer som roman og som både fenget og fascinerte da den kom ut. *Den dagen Nils Vik døde* er en mer tradisjonell, langsom og litt omstendelig roman om Nils som har drevet båtskyss i alle år, men som nå seiler ut mot horisonten og inn i døden. Mange minner strømmer på fra et langt og anstendig liv, der særlig kona, Marta, som han ikke engang mot slutten klarer å få et klart grep om, er sentral. Stillferdig og velskrevet tar likevel denne romanen ikke av; her er for lite dramatikk, for grunn ettertanke, for tradisjonell parallell til Kharon som ferjemannen som tar oss alle over til andre siden. Om man skulle våge en sammenligning med for eksempel Jon Fosses *Morgon og kveld*, ser vi utrolig mye som kunne ha vært gjort ut av Viks siste reise på livets hav.

Noen få ord om de nominerte til en siste pris – Bokhandlerprisen. Her var i alt ti bøker nominerte, både skjønnlitteratur og sakprosa. Et par av bøkene hører til mine favoritter fra dette året – Tore Renbergs *Lungeflyteprøven* og

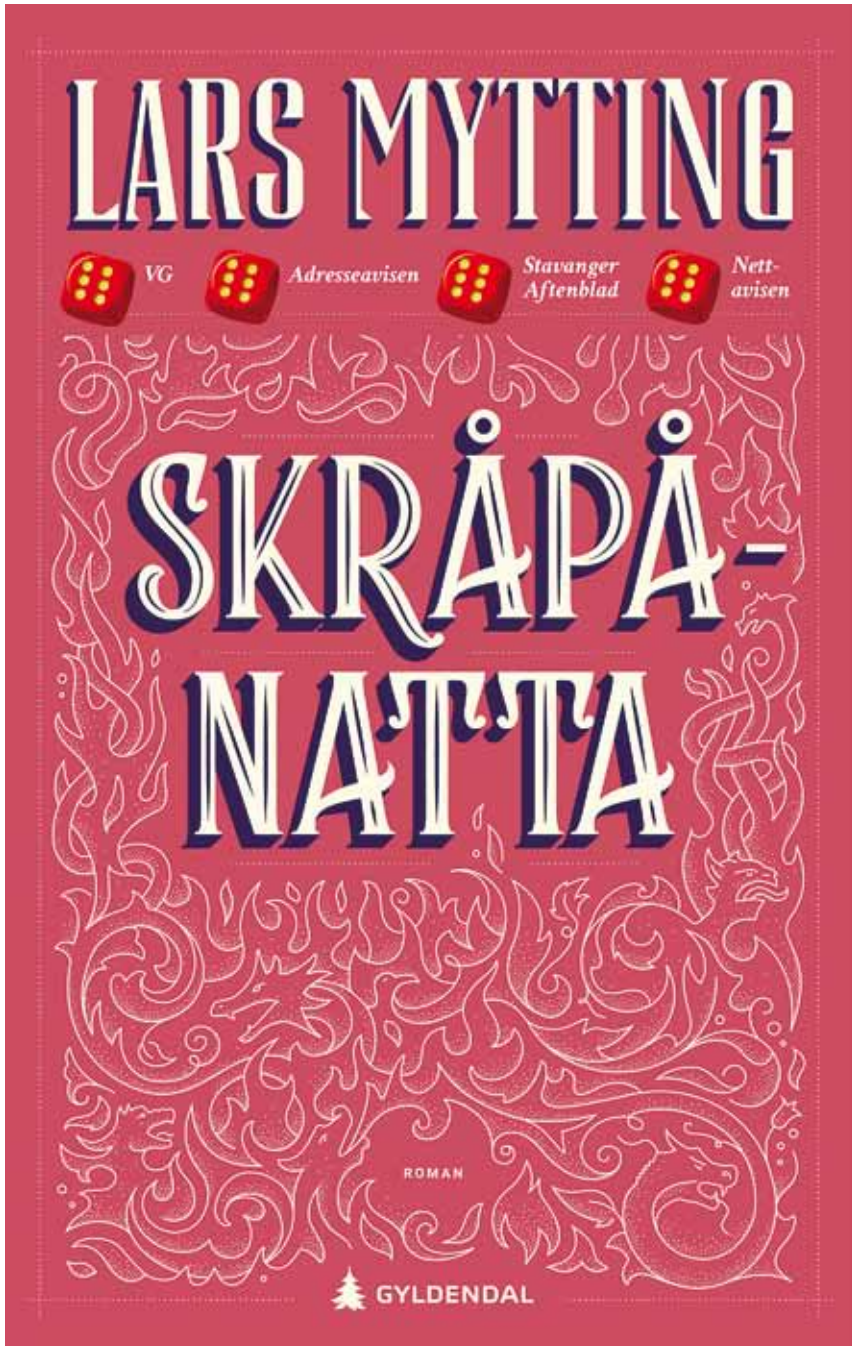
Lars Myttings *Skråpånatta*. De kommer vi tilbake til nedenfor. Prisen gikk til Oliver Lovrenskis *Da vi var yngre*. Lovrenski er en tjuetårig innvandrer fra Kroatia med oppvekst i Oslo i et ungdomsmiljø som romanen på helt usedvanlig vis gir innblikk i. Lovrenskis bok var utvilsomt årets litterære sensasjon i Norge. Ikke minst er språkbruken blitt gjenstand for mye ros selv om det kan være vanskelig å kjempe seg gjennom en tekst som til de grader bryter med normalt norsk språk og tar i bruk ukjente uttrykk fra et gjengmiljø og en ungdomskultur få kjenner til. Til slutt har vi et helt annerledes bilde av byen Oslo med dens skyggesider, men også med oppvekstmuligheter som det gjelder å utnytte. En anmelder kalte boken «bunnsolid» og mente at noen ganger må en anmelder bare gi seg ende over.

Store og gode romaner som ikke ble prisbelønnet

For meg var den største leseopplevelsen i 2023 møtet med tredje bind i det vi kanskje kan kalle «Hekne-trilogien», om vi ikke heller gir den navn etter første bind og kaller den «Søsterklokke-trilogien». Lars Myttings *Søsterklokkene* og *Hekneveven* ble fulgt opp og fullført med den omfangsrrike romanen *Skråpånatta*. Den tar i hovedsak for seg hendelsene i bygda Butangen fra 1936 frem til 17. mai 1945, men går også tilbake i tid til 1600-tallet da de sammenvokste tvillingsøstrene laget Hekneveven, og romanen avsluttes med at vi følger Astrid Hekne langt frem mot vår egen tid der hun vandrer på kirkegården og tenker over slekters gang. Hovedpersoner i dette siste bindet av et stort episk verk er nettopp Astrid Hekne og presten Kai Schweigaard. Hovedhandlingen gjelder andre verdenskrig som rammer hardt og brutalt også i en avsidesliggende bygd. Men siden Victor og hans sønner blir dratt inn i krigen fra England, ser vi også krigsårene fra denne siden; ikke minst brann-bombingen av Dresden der begge søsterklokkene etter mange vidervedigheter befinner seg. Hekneveven fremstiller dommedagsnatta da den kjente verden skal utslettes, og krigens gru fører oss tett på undergangen.

Romanen innledes med en beretning om hvordan sogneprest Krafft klarer å forhindre at tvillingsøstrene blir brent som hekser; senere finner Schweigaard frem til kunnskap om det samme via riksarkivet på Hamar. Denne innledningen fra tidlig 1600-tall og avslutningen, ”Slik slekter svimler”, rammer inn en beretning om krigsårenes grusomheter, offervilje og samhold, og via historien om *Hekneveven* og *Søsterklokkene* gis det hele nærmest mytisk status. Et par kritiske omtaler av årets bok, skrevet av dyktige kvinnelige kritikere, kan tyde på at noe ved Myttings skrivemåte er i nærheten av det noen kaller «maskulin prosa» – det vil si en forkjærlighet for maskiner og redskap og verktøy og hvordan ting er satt sammen og virker. Likevel er dette nok heller en styrke ved et forfatterskap som er blitt stadig viktigere; ikke minst fordi vi bør fastholde at en forfatter som virkelig er en historieforteller, er en gave til

et lands litteratur. Å omtale Myttings forfatterskap som «folkelesning» er helt ved siden av målet, for de litterære kvalitetene er helt utvilsomme.

En annen roman som imponerte kritikerne og fikk mange lesere, var Vetle Lid Larsens omfangsrike historiske roman *De stjernekyndige*. Romanen beskriver på overflaten en ubegripelig lang og strabasjøs reise for en liten gruppe forskere fra Østerrike, Ungarn og Norge – den ene er endog jesuitt og kan egentlig ikke oppholde seg i Danmark-Norge. Men kongen i København ordner det meste, for reisen er betydningsfull: Forskerne skal observere Venus-passasjen i 1769 i Vardø. Oppdraget er å måle avstanden fra jorda til sola, ved siden av en rekke andre, mindre forskningsoppdrag. Det tok til sammen to år å reise til Vardø, bygge et observatorium, gjøre studier og overleve vinterkulde og ensomhet. Utfordringene er mange, konfliktene likeså, og dramatiske hendelser er her rikelig av. Vi er i en annen tid, og alt synes fremmed og annerledes enn i dag. Det er det selvsagt også, men samtidig tvinges leseren til å tenke over forskjellene både hva tro og tanke, forskning og vitenskap, religion og Gudstro innebærer. Særlig gjennom botanikeren og teologen Jens Finne Borchgrevinck får vi et levende portrett av et menneske i ytterste nød, men som likevel til slutt finner fred og et stille liv som prest. Et ekstra nivå i teksten er lagt til et mye senere tidspunkt der spørsmålet om nøyaktigheten i målingene som ble foretatt, byr på spenning og noe som nærmer seg detektivarbeid. *De stjernekyndige* må være Lid Larsens største satsing til nå, og han lykkes usedvanlig godt i en roman som til syvende og sist tar opp grunnleggende eller universelle spørsmål.

En annen omfangsrik roman som lenge benytter og oppholder seg ved historisk materiale er Tore Renbergs roman med den finurlige tittelen *Lungeflyteprøven!* Den bygger på en virkelig rettssak i Tyskland på 1600-tallet med en 15-årig jente, Anna Voigt, som ble anklaget for spedbarnsdrap. Etter en lang rettssak, beskrevet i flere bøker som er Renbergs hovedkilder, ble Anna til slutt frikjent på grunn av en omstridt medisinsk påstand: Om et barn aldri hadde pustet, ville lungene synke i vann. Lungeflyteprøven avslørte at lungene sank og at Annas barn altså måtte ha vært dødfødt. Stilnivåene i romanteksten er mange og omskiftelig, fra tilnærmet barokkstil, til moderne kortprosa, og fortelleren som strever med sitt omfattende historiske materiale, kan plutselig stå frem under sitt research i Tyskland i vår tid. Det hele fungerer godt, og forfatteren har fått mye ros for enda en dreining i et mangesidig forfatterskap.

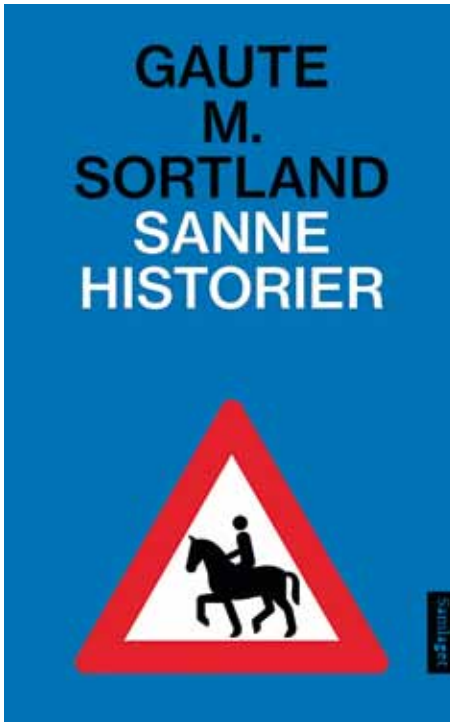
Brit Bildøen har et omfattende forfatterskap bak seg i flere sjangrer. Etter hvert har romanen blitt hennes foretrukne form, og der har hun vokst så å si fra roman til roman slik at årets bok *Gult farevarsel* i alle all er på høyde med de tre-fire beste bøkene hennes. Vi blir tatt med til en flott fjellgard der en

datter har bestilt og planlagt feiring av foreldrenes gullbryllup. En tvillingbror og en søster med ektemann er også invitert, og selvsagt er hunden Laban med. Det er sen oktober, og plutselig slår det til med et forrykende uvær. Et jordras sperrer familien inne (og vertens kone ute), samtidig som to mer enn mistenkelige jegere blir stengt inne på setra sammen med en familie som kanskje ikke er fullt så samstemt og enige som den burde være ved en slik anledning? Bildøen klarer å skape skikkelig spenning ut av den situasjonen hun har skrevet seg frem til, og farlighetene og truslene ser ikke ut til å ta slutt. Siden vi har katastrofestemming både i naturen og i menneskelivet, er det også slik at romanen kan få oss til å tenke over vår plass i naturen – og spørre hva det er med familiedramaets sentrale plass i så mye litteratur.

La meg til slutt i oversikten over noen av de svært mange romanene som kom ut i 2023 nevne noen flere leseverdige og gode bøker, uten å kommentere dem nærmere. Det er god grunn til å ta opp kampen som det er å lese Thure Erik Lunds *Vertebrae*, mens Monika Isakstuens *De små jentene* er en lettlest bok, sjarmerende og morsom, og likevel med alvorlige underliggende tanker. I Jon Øystein Flinks *Dobbeltgjengerne* følger vi fire litterater som våkner i tung rus etter en runde på fylla, og oppdager noe som ser ut til å være innledningen til dommedag og verdens undergang. I Tore Kvævens velskrevne og utstuderte krigsroman, *Støv*, befinner vi oss i Malaysia i 2060 og ser følgene av en høyteknologisk krig, der enkeltmennesket likevel fremstår som avgjørende. Olaug Nilssen tar i *Uønska åtferd* opp et heller tabubelagt tema når et utviklingshemmet barn blir seksuelt modent og er uten hemninger. Den alltid like produktive Edvard Hoem ser ut til å avslutte den lange rekken med bøker om sine forfedre med romanen *Husjomfrua*. Så er det selvfølgelig nødvendig å nevne at Karl Ove Knausgård kom med romanen *Nattskolen* – fjerde bok i serien han kaller «Morgenstjernen» - og etter flere kritikeres oppfatning en langt bedre roman enn de tre foregående.

Novellesamlinger

Jeg etterlyser år om annet flere novellesamlinger i norsk litteratur, og i forhold til antallet romaner har vi altfor få noveller. Men for 2023 er det i alle fall grunn til å glede seg over tre gode bøker: Gaute M. Sortlands *Sanne historier*, Mikkel Bugges *En forbløffende etterligning* og Monica Goksøyrs *Slemme jenter*. Alle tre er helt enkelt gode samlinger med enkelte tekster som stikker seg ut, om de nå ikke fremstår som mesternoveller. Men det er ikke langt unna for de beste historiene i alle tre bøkene, og de fremstiller situasjoner og opplevelser i det grenselandet hvor hovedpersonen nesten begriper hva som foregår, mens vi som lesere har enda bedre muligheter enn hovedpersonene til selvforståelse og til å fordele ansvar og skyld.

Sortlands *Sanne historier* er ikke å oppfatte som om det han forteller er sant, for han dikter og «finner på», men til syvende og sist kommer man kanskje på sporet av en slags sannhet på denne måten? Det handler ofte om kjærlighet og om den sorg som gjerne følger med, i noveller som «April» eller «Messingsenga», men mest elegant og overbevisende møter vi sorgen i tapet over en solgt hest i novellen «Bukkeskinningsten» som med sine brå omvendinger og nye muligheter er samlingens høydepunkt. Hos Bugge er det ikke tvil om hvilken novelle av samlingen i alt fire som står frem som best og viktigst – nemlig tittelnovellen som strekker seg over nitti sider og først og sist handler om hvilke

valg som må tas om man skal bli den beste versjonen av seg selv, som det vel heter i dag. Her følger vi en mann gjennom det meste av et liv som virker å henge sammen via besattheten av håndskrift og bokstaver eller faget som heter «grafologi». Novellenes suverene håndtering av overskridelser av virkeligheten til noe nesten absurd eller ikke-realistisk, gjør at de vekker uro og angst, en følelse av fremmedgjorthet og av ikke å være til stede i eget liv.

Bugge er godt etablert som en av våre fremste novellister, mens Goksøyr, født i Thailand og oppvokst på Sunnmøre, debutterer på imponerende vis med novellene i *Slemme jenter* – en både god utfordrende tittel, for det må da være mer å hente litterært sett hos de slemme jentene enn hos de forsagte og snille? Så er da den mest vellykkede novellen i samlingen nettopp «Jenter som kjedar seg» der det handler om overgrep av det slaget som #meeto-bevegelsen fikk frem så mye om. Jenta som kjedar seg føler seg utenfor og forbigått både som mor og samboer, mens novellen på utstudert og avslørende vis også lar oss ane en dyp innsikt i en mannsrolle som ikke engang slemme jenter har noe igjen for.

Lyrikkens liv

Det er ekstra vanskelig å skrive kort og presist om diktbøker og samtidig få sagt noe som gir mening. Og siden plassen ikke tillater bred omtale, skal her bare nevnes tre diktsamlinger som skiller seg ut som årets viktigste. De tre samlingene som stikker seg frem er for meg disse: Øyvind Rimbereids *Hvorfor hjerte nummer to*. Rimbereid er kanskje vår fremste nålevende lyriker, og med stort hell dyrker han her langdiktet som form. Mona Høvrings *Himlene glitrer* viser oss en sort glasskule slik at vi kan se nattehimler, og noe synes stabilt og evigvarende, selv om diktene også formilder forvandling som en grunnleggende tanke. Erlend O. Nødtvedts *Olav Nygards seng* tar oss med inn i søvnen og natten – og over i drømmene der hans lyriske forbilde Nygard stiger frem for oss i skiftende bilder og gjennom sitater og allusjoner. Kanskje er Nødtvedt i gang med å fullføre det livsverket Nygard (som bare ble 40 år) døde fra?

To dramatiske arbeider

Gunnhild Øyehaug beveger seg fritt og uten blygsel mellom mange sjangrer. I 2023 ga hun ut et skuespill, *Gunnhild, kona til Eirik Blodøks*, der hun lar dronning Gunhild våkne i en sykehusseng omkring år 900. Hun frykter for at fienden Egil Skallagrimsson er på vei, og at det derfor haster med å sørge for at ettertiden får et nytt bilde av henne. Fra dette utgangspunktet utvikler skuespillet seg ved at Øyehaug fritt bruker det hun trenger fra *Egillsoga*, Ibsens *Lille Eyolf* og noe om Baudelaires elskerinne. Elegant, morsomt og ikke så lite tankevekkende er dette kanskje like mye et essay som leter etter betydningen av ord, av språk.

Cecilie Løveid publiserte teksten til scenedramaet *Jeg er SYLV* (oppført på Nationaltheatret 19. august 2023) i bokform, men det er utvilsomt en fattigere opplevelse som lesedrama. Likevel er spillet og leken og selve tragedien i Sylvia Plaths vei mot selvmordet godt gjennomført og åpner for det som vekker både latter og uro.

Kriminallitteratur

I to perioder på til sammen 17-18 år ledet jeg Rivertonjuryen og var med på å bestemme hvilken krimbok som ble kåret til årets beste og tildelt Rivertonprisen – «Den gylne revolver». 2022 var mitt siste år i juryen, og for 2023 kan jeg ikke på noen måte uttale meg med samme sikkerhet som jeg har gjort tidligere. Derfor avslutter jeg årets oversikt ved bare å nevne de nominerte til prisen, for deretter å sitere deler av juryens begrunnelse for vinnerboken. De nominerte var Ingar Johnsrud, *Patrioter*; Karin Fossum, *Farvel, Farah Diba*; Anne Holt, *Tolv utemte hester*; Nikolaj Frobenius, *Utryddelsen* og Jørn Lier Horst og Thomas Enger, *Offer*.

Prisen for årets beste kriminallitterære arbeid i 2023 gikk til Anne Holts *Tolv Utemte hester*. Juryen sa blant annet følgende om denne krimromanen:

«Rivertonprisen – Den gylne revolver – 2023 går til en kriminalroman som osrer av språklig og kreativt overskudd. Romanen har et originalt plot, et levende persongalleri, samfunnsaktuell tematikk, og overraskelser og vendinger som kan ta pusten fra deg. Selv om *Tolv utemte hester* er en roman med de klassiske krimelementene drap og etterforskning, er det også en roman om familie, ensomhet, hat, overgrep og skam.

Vi gis også, naturlig og uten at det tar bort fra spenningen, rom til å trekke pusten når det trengs. Men aldri for lenge av gangen. Tempoet og spenningen holdes oppe gjennom hele historien.

Anne Holts tolvte roman om Hanne Wilhelmsen er et overskuddspreget, lekent og rikt forgreinet kriminalmysterium, med mange svinger og omdreininger, som stilsikkert leverer til siste side. Det er liten tvil om at Holt med dette bekrefter sin posisjon i det absolutte toppsjiktet av norsk krim.»

THERESE ERIKSSON

SAGOTALET SJU I PROSANS ÅR

Svensk litteratur 2023

Är inte läsandet och skrivandet – och därmed skönlitteraturen som sådan – alltid en form av studier i mänskligt beteende? Till och med i en roman som Kerstin Ekmans *Hunden* (1986), där en hund har ordet, är människan och hennes förehavanden ofta satt under lupp, om än från ett helt annat perspektiv. I romanen *Stacken*, 2023 års kanske mest hajpade svenska roman, drar Annika Norlin tematiken människostudier till sin yttersta spets. När Emelie i en förlamande utmattningsdepression lämnar storstaden och drar till skogs – hon reser planlöst, mot det som var farmors trakter – ramlar hon över en udda samling människor. En grupp om sju vars medlemmar inte riktigt tycks passa ihop, men som verkar leva där tillsammans i skogen, bortom samhället och där byvägen tar slut.

Stacken tilldelades både Tidningen *Vi*:s litteraturpris och *Sveriges Radios* romanpris, med motiveringar som kretsade kring Norlins förmåga att gestalta gemenskap och teckna människors levnadsvillkor. Romanen vilar, som titeln avslöjar, på en metafor om myrstacken. Liksom myror har vi människor, i varje grupp vi ingår i, vår betydelsefulla roll och plats. Vi drar alla våra strån till stacken. Människorna i Norlins roman har hamnat tillsammans mer av nöd än lust, och här lurar mörka hemligheter, men de har kommit att formas av och med varandra som grupp. När Emelie närmar sig dem, är det omtumlande inte bara för henne utan också för den isolerade sammanslutningen. Det är inte alltid bekvämt när strålkastarljuset faller över ens sätt att leva.

Ett centralt tema i *Stacken* är också förhållandet mellan stad och land, mellan människorna som befolkar det ena respektive det andra, och mot slutet av romanen reflekterar Emelie över skillnaderna mellan den plats hon lämnat och den hon hamnat på. Stadsmänniskan som tror att alla egentligen vill befinna sig i staden, som tror att de med drivkraft hamnar i storstäder, kanske har missat andra sorters drivkrafter och att de som bor ensligt är beroende av gemenskap för sin överlevnad. Det är olika sätt att leva på, och Norlin skriver: ”Jag märkte att jag inte längre kunde rangordna de olika sätten, och jag hade ett aha-ögonblick gällande mig själv: vem är egentligen ensamast, den som bor långt ut i ingenstans men ihopklumpad med människor, eller den som interagerar med hundratals människor varje dag men vägrar släppa in någon under skinnet.”

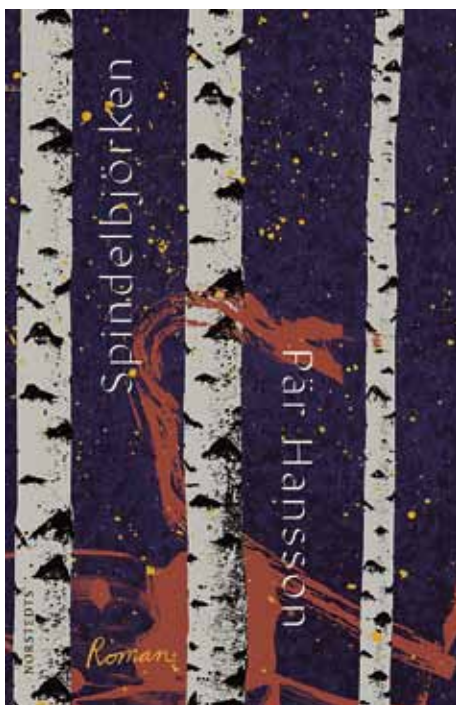

Svart och vit är SLB, som mjölkcorasen Svensk Låglandsboskap förkortas, och samma färgsättning har björkens stam. Det svartvita hos djuret och hos trädet pryder omslagen till Sanna Samuelssons *Mjölkat* respektive Pär Hanssons *Spindelbjörken*. Det är på det stora hela två sinsemellan väldigt olika romaner, men de har trots det fler beröringspunkter än sina svartvita symboler: båda romanerna handlar om att vända hemåt, om att lämna staden för att återbesöka sin barndom i glesbygden. Men kan man ens göra det?

Mjölkat är Sanna Samuelssons debutroman och för den fick hon både *Borås Tidnings* debutantpris och en nominering till Katapultpriset. Ellen och flickvännen Diana har gjort slut när hon sätter sig i deras avställda bil och kör hem till bondgården där hon växte upp. Gården är inte kvar i familjen, men nu är ingen hemma och Ellen tar sig in i huset och stannar där; platsen känns fortfarande som hennes. Grannpojken Max, lite eljest, finns fortfarande kvar på gården intill och Ellen ser på sätt och vis i honom det alternativa liv hon hade kunnat leva om det blivit de två och hon stannat kvar på gården. Men *Mjölkat* är inte så mycket en relationsroman som den är en sorgesång över våra kapade band till naturen i allmänhet och över de svenska småbrukens utplåning i synnerhet. Likt Kerstin Ekman gjort i flertalet essäböcker skriver också Samuelsson om vårt behov av att namnge och kategorisera arter, och hon pekar på det tveeggade svärd som detta innebär: ”Kategorisering och informationsinhämtning underlättar kolonisation. Men i längden blir det faktiskt enklare att våldföra sig på något man inte känner till.” Och hon riktar blicken mot ett landskap där mjölkkon alltmer lyser med sin frånvaro, ett jordbruk där kon egentligen inte längre är ko utan främst ett medel för effektiv produktion: ”Kon ska ha en bra attityd och inte trampa bonden på tårna med sina klumpiga klövar.”

Om det är någon som har dålig attityd så är det Joel i poeten Pär Hanssons första och Augustprisnominerade roman *Spindelbjörken*. Eller, det är orättvist, men han visar tendenser till att vara både disträ och ilsken, på ett sätt som plågar både honom och hans omgivning. Också han återvänder, i sällskap av hustru och barn, till sin barndoms hus vid älven i Västerbottens inland. När han kommer dit inser han att den stora björken, spindelbjörken som han kallade den eftersom den rispade med sina benliknande grenar mot hans fönster, har brorsan tagit ner. Björkens försvinnande, tillsammans med annat som finns kvar eller förändrats, drar honom ner i en minnesresa genom barndomen. Romanen börjar så: ”Jag äter jordgubbar med mjölk. Jag är tillbaka.” Hansson växlar i romanen mellan att låta den vuxne Joel prata i jagform och att skildra barnet i tredje person, vilket tillsammans med hans rakt poetiska stil och drömska inslag, gör en ganska nött berättelse säregen och ny. Bit för bit, genom förnekelse och verklighetsflykt, lotsar Pär Hansson läsaren fram till

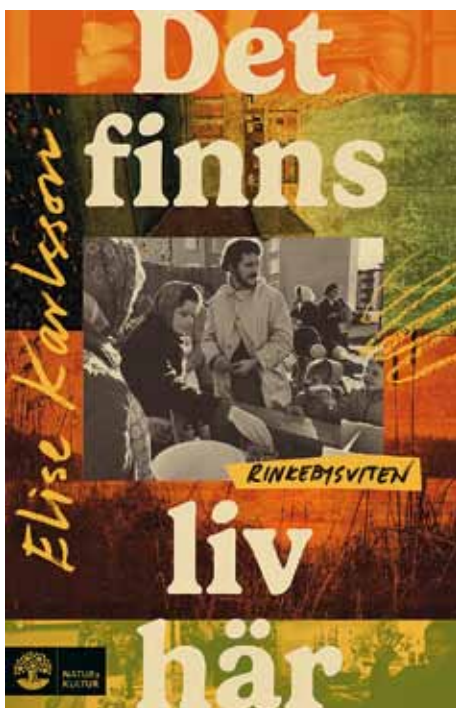

en sanning om barndomen som åtminstone delvis kan förklara varför den vuxne Joel dissocierar och blir ursinnig. Och mot slutet finns där en möjlig försoning, där björkveden läggs på elden, för att värma i nuet.

Den svartvita mjölkkon har gjort sitt, björken är nedhuggen. Barndomen är avslutad, omöjlig att återvända till. Eller som Sanna Samuelssons Ellen pragmatiskt konstaterar: ”Det är bra att vara barn. Bättre att vara vuxen. Men vi som är uppfyllda av vår barndom blir kanske aldrig vuxna.”

* * *

Växlandet mellan ett ”jag” och ett ”hon” har blivit signumet för Agneta Pleijels memoarromaner. 2023 utkom *Sniglar och snö*, efter *Spådomen* (2015) och *Doften av en man* (2017) och är därmed den tredje romanen där hon använder greppet. Sömlöst glider Pleijel mellan det ”jag” som minns och det ”hon” som är föremål för alla minnen; jagberättandet och tredje person-perspektivet kan rymmas i en och samma mening. Det ger texten en särskild intensitet, en laddning som förstärks ytterligare av det lätt paradoxala att när Pleijel skriver ”jag” infinner sig en viss distans, men när hon skriver ”hon” kommer man riktigt nära. Kanske springer den närheten ur det som Pleijel konstaterar mot romanens slut: ”Först när man har skrivit ner vad man upplevt tycks det bli verkligt på allvar. Det är min erfarenhet efter ett liv av skrivande.”

Sniglar och snö tar vid ungefär där *Doften av en man* (2017) slutade; när hennes karriär på *Aftonbladet* tar fart och när hon blir oplanerat gravid med psykoanalytikern hon träffar. Ingen av dem är nog särskilt kär, men Pleijels "hon" vill behålla barnet och de försöker med familjelivet så långt som till ett radhus i Farsta. Det håller inte och det gör inte rollen som landets första kvinnliga kulturchef på en stor tidning heller, Pleijel anser sig vara fel person på posten. I en stor våning vid Tantolunden tar hennes liv som ensamstående mor till dottern, och början på ett eget författarskap, form. Senare ska M, mannen hon ska komma att gifta sig med, träda in på scenen. Det är en stor kärlek. Men den ska också, i perioder, vara mycket svår. Under deras första decennium tillsammans hinner M både göra en kvinna i Polen med barn och förälska sig i ytterligare en annan kvinna. Han vill ha både sin hustru och den andra kvinnan, men den här gången är det för svårt att svälja och han får till sist flytta ut. Det dröjer något år innan han är hemma igen och äktenskapet åter intakt. Pleijel skildrar med precision vad det kan vara att fatta ett beslut som går emot de vanliga berättelserna om självständighet och frigörelse.

Stockholm är skådeplatsen för Agneta Pleijels roman och är det också i Elise Karlssons *Det finns liv här*. Närmare bestämt är det Rinkeby som är ett slags huvudperson i en tänkt svit där detta är första romanen. Dexter är en kringflackande musiker i den här romanen och det är han som, med sin utifrånblick, kan se platsen på ett annat sätt än de som lever sitt vardagsliv här; "som om Rinkeby var en dröm lika mycket som stränderna i Nice." Romanen skildrar förvisso författarens egen uppväxtort Rinkeby, men i allt väsentligt är det en brett anlagd, och synnerligen fiktiv, historia om en del av Sverige i efterkrigstid. Genom ögonen på ett stort antal romanfigurer i olika åldrar och med olika bakgrund, får vi ta del av livet i den nybyggda förorten vid Järvafältet under 1970-talet. Tanken är att läsaren ska få följa personerna – och framförallt platsen Rinkeby – genom decennierna, och med tanke på Karlssons flyhänta prosa och genuina värme för människorna hon skildrar finns det all anledning att se fram emot fortsättningen.

* * *

Kanhända är det en orättvis beskrivning, men det tycks som om 2023 var prosans år mer än poesins. Det betyder inte att det inte kom diktsamlingar av betydelsefulla poeter, för det gjorde det naturligtvis. Nämnas kan exempelvis nytugåvan av Göran Sonnevis moderna klassiker *Språk; verktyg; eld* från 1979, liksom Anna Hallbergs *Yra, vakna!* och Marie Lundquists *Gå i svaromål med havet*. Den senare börjar med det som Lundquist kallar en omvänd födelse: "Jag är inbjuden till en omvänd födelse. / Allt ska lämnas tillbaka. Havet som jag / en gång klev upp ur väller fram ur mina / ögon." Det allvarstygda, kroppsliga återfinns också hos Judith Kiros som följer upp sin

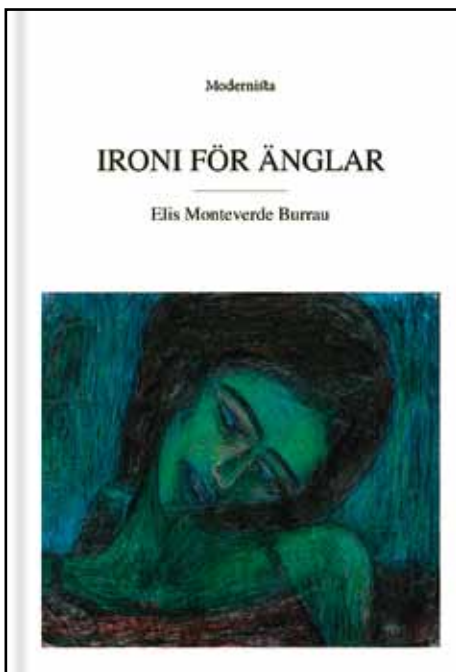
debut *O* (2019) med något helt nytt, nämligen diktsamlingen *Det röda är det gränslösa*. Den tar avstamp i den brittiska anakoreten (begreppet betecknar en religiös eremit) Julian of Norwicks medeltida verk ”Revelations of Divine Love”, och blandar hennes religiösa uppenbarelser med diktjagets samtida dito och med blodet som en röd, revolutionär tråd boken igenom.

Mörkt, men samtidigt hoppfullt är det i Pamela Jaskoviaks poesi, där diktsamlingen *Medicin mot melankoli* kan läsas som en enda lång utandning. Allt är så sömlöst sammanbundet, allt forsar ur pennan, bara en kort paus i mitten innan det börjar om igen. Samtidigt är meningarna korta, radbrytningarna kommer ibland efter bara ett ord eller två. Jaskoviaks diktning är, liksom också hennes prosa kan vara, en sällsam blandning av ohejdbart flöde och sparsmakad stramhet. Även om dikten ibland skildrar ett slags stiltje, är det med vetskapen att inget någonsin står stilla. Allt är i rörelse. Den här dikten letar sig mot ett slags naturtillstånd, där tiden sådan vi känner den är upphävd: ”Fråga asken / vilken dag det är / fråga rönnsuamen / eller hundstjärnan...”

Elis Monteverde Burrau måste sägas vara en av Sveriges mest hajpade författare i kategorin yngre, nyskapande, experimentell och smart språkförnyare. De dragen återfinns också i hans bok *Ironi för änglar*, som av förlaget beskrivs som en blandning av ”noveller, dikter, alt-lit-essäer, cancerogen bloggprosa” och där Monteverde Burrau med hejdlös frenesi vrider och vänder på språket

och för att han, så alldeles uppriktigt, strävar efter att vidga synen på vad litteratur är och kan vara. Många som vill välta monument är posörer, men EMB framstår aldrig sådan. Det är som om han bara måste ta vara på varje rim, varje ordvits, som om han måste bryta ner alla ord och visa upp deras beståndsdelar. Som i texten med den uppfriskande makabra titeln ”hon har ett palliativt flow jag inte trodde fanns”: ”strålning och räls i munnen hör inte ihop / sen uppstod den som en skärm-ytsling / och vad gör man inte för en skärm, en myt, en slinga”.

Ironi för änglar är ett hybridverk som är poesi lika mycket som prosa. Och det är nog dags att återvända till den senare.

För det råder sannerligen ingen brist på namnkunniga författare som kom ut med böcker under 2023. Vad sägs om Jonas Hassen Khemiris *Systrarna*, Lyra Ekström Lindbäcks *Moral* och Sami Saids *Satansviskningar* - samtliga Augustprisonominerade? Eller kanske Hanna Nordenhöks *Underlandet*, Tove & Hanna Folkessons *Badort* och Amanda Svenssons *Sjärens telegraf*? När berättelsen om Amanda Svenssons Iris tar sin början är det 1992. Hon är tretton år när lågkonjunkturen kopplar ett allt hårdare grepp om det Storbritannien där hon lever med sin mamma. Det svåra ekonomiska läget i landet ska komma att ställa saker på ända för de båda, men exakt hur och riktigt varför står inte klart från början. Det gör däremot det faktum att Iris ska komma att bränna ner deras hus denna ödessommar, det får läsaren veta redan under romanens upptakt. När allt i tillvaron rasar är det både allt Iris trott sig veta om sin mor och allt det hon trott att de äger som tas ifrån henne, och för lång tid framöver ska den ekonomiska tryggheten – den att ha materiella saker att hålla fast vid – vara den enda trygghet hon förstår sig på, Svenssons roman är en insiktsfull skildring bland annat av att pengarnas betydelse inte går att förhandla bort.

Relationen mellan mödrar och döttrar, som är så central i *Sjärens telegraf*, är viktig också i såväl Sofia Stenströms kritikerrosade och prisade roman *Tomt bo* som i Kristin Nords debutroman *Utanpåverket*. I Sofia Stenströms bok möter vi en mamma som har svårt att hantera sin dotters kliv in i vuxenlivet och flykt ut ur boet; med näbbar och klor, och en god dos kontrollbehov, försöker hon hålla henne kvar. Hon kan inte ens svara i telefonen när någon annan ringer, i händelse av att hon skulle blockera linjen för den vuxna dotter som på några timmar inte gått att nå.

Hos Kristin Nord är det istället en vuxen dotter och hennes systrar som har att hantera en mors död. Som titeln antyder handlar det här om en familj där fasaden varit viktig, men svår att upprätthålla. Men Nord arbetar med utanpåverket som något mycket mer komplext än simpel yta; en fasad är aldrig bara en fasad, den glider ihop med jaget lika mycket som det som lurar bakom eller därunder. Det kan låta som en banal iakttagelse, men det Kristin Nord skildrar i sin debut är kvinnoliv: vad det är att vara kvinna, ha en kvinnokropp, att ha mödrar, systrar och väninnor i vårt samhälle, genom decennier.

I Andrev Waldens uppväxtskildring *Jävla karlar* är modern förvisso en konstant, men här är det fäderna som står i centrum, närmare bestämt sju stycken pappor på sju år som passerar revy i den unge Andrevs liv. Här får läsaren, i takt med att barnet Andrev gör det, stifta bekantskap med i tur och ordning Växtmagikern, Konstnären, Tjuven, Prästen, Mördaren, Kanotisten och Indianen. Några av de här papporna är rakt av livsfarliga för både kvinnor och barn, en annan en efterlängtd gestalt med det omöjliga uppdraget att leva upp till fantasin.

Gemensamt för dem alla är hur Walden med den unga pojken blick på männen som kommer och går i hans liv, är en sällsam blandning av becksvart mörker och lättsinnig humor. Kanske särskilt så i skildringen av Växtmagikern, mannen som pojken trodde var hans biologiska pappa och som samtidigt är en underfundig tecknad övervintrad hippie och en våldsam man: ”Växtmagikern har bytt namn. Han heter Nikodemos nu. Han vill att vi ska kalla honom så och han berättar att han har lånat namnet av lärjungen som Jesus pratade med om nätterna.”

Papporna i *Jävla karlar* är sju. Gruppen i utkanten av skogen i *Stacken* är sju. Det magiska sagotalet återkommer hos både Anders Walden och Annika Norlin, och det är heller inte fel att säga att båda romanerna på sätt och vis är influerade av sagans logik, där de respektive sju individerna representerar olika kynnerna och fyller olika funktioner. Därtill påminner Waldens barnablick på de förbipasserande papporna inte så lite om Emelies spaningar på den märkliga grupperingen: båda böckerna har lånat ut ordet till ett jag som är uppmärksam på varje detalj i andra människors fasoner. Ytterligare en roman som sätter detta ämne under lupp är, naturligtvis, Lena Anderssons roman *Studier i mänskligt beteende*.

NT-SERIE: NORDISKA DESIGNER

1. SVERIGE

HEDVIG HEDQVIST

JOSEF FRANK

”DET ÄR JAG SOM HAR SKAPAT SWEDISH MODERN!”

Med denna medvetet provocerande kommentar mötte arkitekten Josef Frank svensk press när han återvände till Sverige från USA efter exil i New York under andra världskriget. Han citerade lovorden i amerikansk press om vardagsrummet som var hans och Estrid Ericsons bidrag i den svenska paviljongen på världsutställningen i New York 1939: ”This is civilization!”

Hedvig Hedqvist är journalist och författare specialiserad på design, arkitektur och konsthantverk.

Detta är den första artikeln i Nordisk Tidskrifts serie 2024/2025 om Nordiska Designer.

Tillsammans hade Josef Frank och Estrid Erikson skapat ett intimt rum, (jämfört med utställningens andra mer storstilade) med skrivbord, soffa, bekväm läsfåtölj klädd med mjukt blommig kretong, välplacerade avställningsytor, bokhyllor och öppen spis. Det svartvita schackrutiga golvet och soffans tyg, ett geometriskt triangelmönster, var en perfekt interiör att återge i svart-vita pressfoton. Den var som gjord för att tryckas i dagspress eller tidskrifter.

Josef Frank som föddes i Österrike 1885 och där utbildade sig till arkitekt, befann sig i Sverige den 12 mars 1938, när Hitler annekterade Österrike och blev med sin judiska börd samma dag statslös. Det var ett öde som drabbade flera av tidens tongivande arkitekter och designer. I mars 1939 blev Frank svensk medbor-

Vänskapsknuten. Foto: Svenskt Tenn.

gare och hade då redan under fem år med sin formgivning av möbler och andra produkter bidragit till att profilera svensk design- och inredningsutveckling under 1900-talet. Med ljusstaken Vänskapsknuten, underfundig och elegant, uttryckte han med tacksamhet sin nya tillhörighet.

Att han ansåg sig vara den svenska modernismens upphovsman förbluffade säkert svenska arkitektkolleger, som hade lanserat funktionalismen på Stockholmsutställningen 1930. Där hade folkhemmets praktiska lösningar och formideal initierats. Men med facit i hand nästan åttio år senare, framgår att Frank hade en poäng: Hans efterlämnade formgivning av lampor, möbler mm fortsätter i ett nytt millenium att vara lika samtida som finske Alvar Aaltos eller danskarna Arne Jacobsens och Hans J. Wegners.

Bruno Mathsson och Frank är de enda två svenska möbelformgivare som i flera decennier fick internationell uppmärksamhet. Båda två deltog på världsutställningen i Paris 1937 och var inbjudna tillsammans med en liten namnkunnig skara att delta i Golden Gate-utställningen i San Fransisco, 1939. Modernismen i Skandinavien präglades starkt av den internationella utvecklingen i Berlin, Paris och USA. Influenserna kom från den tyska Bauhauskolan (1919-1933) och förstås arkitekten Le Corbusiers paviljong L'Esprit Nouveau på Världsutställningen i Paris 1925. För unga arkitekter och designer var den en sensation. Le Corbusier presenterade tillsammans med sin kusin Pierre Jeanneret en ny anda som modell för det nya hemmet, uttryckt med rymd och lätta möbler. Något som också lanserades av Österrikes avdelning men med en förankring i en hantverkstradition.

Den unge arkitekten Uno Åhrén rapporterade från Parisutställningen i Svenska Slöjdföreningens årsbok 1926. (Han deltog också med egna möbler i den svenska paviljongen och såg sin egen insats som ett misstag, exempel på redan föråldrade ideal. I själva verket en möbel i elegant art decó.) Enligt honom var det i princip bara två utställningar som var intressanta: L'Esprit Nouveau och Österrikes möblering av en hemmiljö, signerad Josef Frank.

Frank hade utbildat sig på sig på Wiens tekniska högskola och inlett sin karriär som arkitekt och möbelformgivare redan på 1910-talet. Själv var han inspirerad av arkitekten Adolf Loos, (1870-1933) som i sin bok *Ornament und Verbrechen* hävdade att prydnadsdekorer är kriminella och fick stor genomslagskraft hos en yngre generation arkitekter. Frank var i likhet med många andra influerad av den engelska arts & craft-rörelsen. Kanske också av Carl och Karin Larssons Sundborn-interiörer. Boken *Ett Hem, Das Haus in die Sonne*, fanns tidigt i tysk översättning. Som tidig modernist anslöt han sig till uppfattningen att monumentala fasader inte skulle äventyra en byggnads inre planlösning. Det viktiga var rörelsen i byggnaden, beskrev han i artikeln "Das Haus als Weg und Platz" i tidskriften *Der Baumeister* 1931. Under studietiden hade han 1908-09 varit praktikant hos Bruno Möhring i Berlin som var en av

tidens ledande tyska arkitekter. Staden var vid den här tiden en magnet för modernismens pionjärer. På samma arkitektkontor fanns den svenske praktikanter Sigurd Lewerentz. Och samtidigt praktiserade på Peter Behrers kontor blivande Bauhausskolans grundare Walter Gropius och Charles Édouard Jeanneret, som ännu inte hade blivit Le Corbusier.

Det var under den här perioden som Frank träffade pianisten Anna Sebenius, sin blivande svenska fru och även umgicks med en liten grupp svenskar, bl a Malte Jacobson (blivande landshövding i Göteborg) som var förlovad med Franks barndomsvän från Wien, Emma Stiasny (mer om paret nedan).

Lovande designkarriär

Frank avslutade sin utbildning till arkitekt med en doktorsavhandling om den italienske arkitekten och konstteoretikern Leone Battista Alberti, 1910. Avhandlingsarbetet medförde flera studieresor i Italien som han senare ofta refererade till. Och samma år gjorde han två lovordade inredningar, en i system och svågern Hedwig och Karl Tedescos hem. Den uppmärksammades med bildreportage i en tidning och beskrevs så här: ”I ett rum som i salongen hemma hos Tedescos, med en orientalisk matta, ett engelskt bord, kinesisk lampa och ett svenskt tak, skapas en klangfull harmoni, som inte kan förstöras av nya tillägg.”

Frank kombinerade en till det yttre stram avskalad arkitektur med en charmfull och minst av allt doktrinär intimitet i sina miljöer, vilket var ett brott mot tidens österrikiska inredningsideal. Möbelformgivaren Frank var en skicklig eklektiker som genialt skalade av historiska förlagor och tillförde samtida funktion och uttryck.

I Wien finns Die Schwedische Turnschule, ett svenskt gymnastikinstitut, där Anna Frank spelade piano. Ägare till gymnastikinstitutet var Esther Strömberg-Grossmann och Harald Palm. Frank fick uppdraget att göra institutets inredning, som också uppmärksammades för sin radikala elegans. Under de närmaste två åren inledde han en lovande arkitekt- och designkarriär fram till ett avbrott när Österrike involverades i första världskriget. I likhet med många andra blev han inkallad och placerad i ett järnvägsregemente. Krigets fasor gav honom starka upplevelser men också ett nytt engagemang att rita bostäder för dem som saknade någonstans att ta vägen. Bostadsbristen var skriande där som i många andra städer. Staden Wien satsade några år efter krigsslutet på att bygga stora bostadskomplex s.k. arbetarbostäder med 1- och 2-rumslägenheter på 40 kvm. Frank engagerades och hans enkla och samtidigt känsliga planlösningar med genomgående ljus från två håll, uppfattades som innovativa. Själv oroade han sig för hur de ganska små rummen skulle fungera med klumpiga österrikiska möbler. Lätta möbler var förutsättningen för att skapa en fungerande trivsel, ett tema som skulle sysselsätta honom i fem decennier. Rummen hade en klarhet

med möbler som inte döljer linjer mellan golv och vägg. Efter kriget blev han professor i byggnadskonstruktion vid Kunstgewerbeschule i Wien och kunde fortsätta att rita möbler som tillverkades av skolans snickeri. Undervisning, arkitektur- och inredningsuppdrag upptog hans tid. Han ritade bland annat en matsalsmöbel till det svenska paret Emmy och Gunnar Lundberg. Hon var gymnastikdirektör och arbetade på Turnschule. Bord, stolar och skåp skickades till Sverige och var den första Frankmöbel som Estrid Ericson upplevde i verkligheten. Tidigare hade hon bara kommit i kontakt med hans möbler i olika tidskrifter och *The Studio Yearbook*.

För Annas syster och sväger ritade han 1924 den första av de fyra små Frankvillorna vid havet i Falsterbo. Hus som fick tidningen *Veckojournalen* att 1929 presentera Villa Claëson som en av Falsterbos största sevärdheter med rubriken: ”*fransk funktionalism i falsterbo.*”

Huset är i två plan med kommandobrygga och altan mot havet. Det finns en öppen spis på takterrassen där man även kunde avnjuta utsikten kyliga kvällar.

Arkitektur och inredning

Intresset för att kombinera arkitektur med inredning fick Frank att tillsammans med kollegorna Walter Sobotka och Oscar Wlach öppna butiken Haus und Garten i Wien. Det var samma år som han gjorde succé på världsutställningen i Paris 1925. Hans begåvning och engagemang i socialt bostadsbyggande ledde också till att han som enda österrikare fick delta med ett hus i den mycket uppmärksammade utställningen Die Wohnung, bostäder ritade av tidens ledande namnkunniga modernister i Stuttgart, 1927. Franks medverkan ledde till en kontrovers. Arkitektkollegerna tyckte att han bröt med det funktionalistiska programmet. Tvåfamiljshusets inredning med kuddar i soffan var ett brott mot deras doktrinära estetik: ”Ni har skapat en bordell herr Frank!”

Mjuka tillägg uppfattades som ambivalens mellan strikt struktur och komposition. För Frank var det självklart att skilja på rationella konstruktioner och den rumsliga estetikens psykologi. Hans avståndstagande från den tyska Bauhausskolans hyllande av geometri ansågs vara bristande förståelse för pågående utveckling.

I en artikel i tyska tidskriften *Bau und Wohnung* med rubriken ”Gschnas für Gmüt und Gschnas als Problem” (flärd för trivsel och flärd som problem) anklagade han funktionalister för konformism; att inte se att möbler och ting är frikopplade från arkitektur: ”Varje människa behöver ett visst mått av sentiment för att kunna trivas; detta blir henne fråntaget då hon tvingas ställa moraliska krav på varje sak. Stålrörsmöbler är en symbol för tidens armod... Stål är inte ett material utan en världsåskådning...ett mode. Den moderne tysken känner en moralisk förpliktelse att sitta dåligt.”

Det sistnämnda var förstås en politisk kommentar med första världskriget i nära minne.

Under den närmaste femårsperioden tillbringade Frank sommarsemestrar i Falsterbo men enligt vad som är känt besökte han aldrig Stockholmsutställningen 1930. Han var inte imponerad av programmet och fullt upptagen av olika uppdrag, inte minst engagemanget i Österrikes Werkbund, motsvarigheten till Svenska Slöjdföreningen (idag Svensk Form). Där förfäktade han två linjer för framtiden: industrin skulle samarbeta med konstnärer samtidigt som det var viktigt att ta vara på alla landets skickliga hantverkarens kunskaper. Det stora projektet var i Werkbunds regi byggande av ett 70-tal arbetarbostäder nära slottet Schönbrunn.

Det var en tidsperiod med politisk oro, präglad av den amerikanska börskraschen, accelererande arbetslöshet, nazismens och fascismens utveckling i Europa. En uttalad antisemitism spred sig. Frank och hans närmaste samarbetspartner var alla judar och Werkbund, där han var en av två ledare, delades i två falanger. Hans tidigare vänner, den andre ledaren Josef Hoffmann och även Clemens Holzmeister, blev vid den här tiden hans motståndare och uttalade antisemiter och menade: ”Man kan inte lita på unga egensinniga judiska formskapare!”

Svenskt Tenn

Estrid Erikson med firma Svenskt Tenn hade inlett decenniet med att fullfölja Stockholmsutställningens funkis-ideal i samarbete med Uno Åhrén och Björn Trägårdh. Företagets specialitet var tenn och såväl bordsskivor som byråer och barskåp fick plana ytor klädda med tenn, i vissa fall både utvändigt och invändigt. Ett exklusivt hantverk som krävde en resursstark kundkrets. Men det var ekonomiskt besvärliga tider, såväl börskraschen i USA som Kreugerkonkursen i Sverige 1932, drabbade många hushållsekonomier. Dessutom lockades endast ett fåtal av den påbudna modernt strikta avskalade estetiken. Affärerna gick dåligt och en bekymrad Estrid Erikson skrev, enligt hennes egen uppgift, 1932 ett brev till Frank och frågade om han kunde tänka sig ett samarbete. Det finns inget spår av brevet och inte heller om han svarade. Kanske gjorde han det per telefon under sommarvistelse i Falsterbo hos Annas syster. Men troligen inte, eftersom Estrid förde noggranna anteckningar om butikens och egna viktiga händelser under sitt liv.

Werkbunds arbetarbostäder visade sig svårsålda och krisen fördjupades i den österrikiska föreningen. De två bittra fiendefalangerna beskyllde varandra, den ena, med Hoffmann och Holzmeister ansåg att de hade haft rätt, de unga arkitekterna var för självsvåldiga. Samtidigt spred sig antisemitismen bland växande grupper människor i Wien och nästan dagligen inträffade våldsamheter på gatorna.

För Anna Frank med sin svenska bakgrund var utvecklingen en chock blandad med stor oro. Något kunde hända hennes Josef och efter bråket i Werkbund

och den förfärliga samhällsutvecklingen lyckades hon övertala honom att tillbringa en period i Sverige. Hon hade ett arv på banken. Han var motvillig med tanke på pågående arkitektuppdrag och sitt engagemang i butiken Haus und Garten. Kanske var han också medveten om att landets ledande arkitekter (männen bakom Stockholmsutställningen 1930) och Svenska Slöjdföreningen var influerade av Walter Gropius och Bauhausskolan. Men Anna Frank kände säkert till att Estrid Erikson önskade inleda ett samarbete med Frank via den gemensamma väninnan Ragnhild Lundberg (syster till tidigare nämnda Gunnar Lundberg med Franks matsalsmöbel). Han gav med sig och paret reste till Stockholm i december 1933. Samarbetet med Svenskt Tenn inleddes i januari 1934. Det blev en intensiv vår, på programmet fanns både att butiken skulle utökas med en möbelavdelning en trappa upp och två deltaganden i utställningar på Liljevalchs konsthall i Stockholm. Först på våren i ett mindre framträdande och sedan framför allt på den viktiga höstutställningen.

Vårutställningen 1934 på Liljevalchs konsthall

I vårutställningen Standard, 1934, på Liljevalchs deltog Svenskt Tenn med bland annat ett dukat bord. Stolarna runt det långa matbordet var en blygsam introduktion av Franks formgivning. På hösten blev den engagerade svenska publiken medveten om skalan på det nya samarbetet. Först invigdes den nya möbelavdelningen i butiken på Strandvägen 5 och inbjudna var en tongivande samling museimän och ledande journalister. Bara några dagar senare öppnade Liljevalchs sin uppföljning av populära hemutställningen Standard. Svenskt Tenns deltagande blev en skräll bland folkhemsbyggarna. Vardagsrummets engelskt blommiga kretongklädda soffa med mätten 280 x 140 cm var och är svår att få genom dörrar i det nya folkhemmet. Franks kommenterade att den generösa formen var en protest mot rådande funktionalism och vad han uppfattade som slöjdförenings-tråkighet med alla sina influenser från den tyska Bauhausskolan. I den markeringen ingick även en lika generös fåtölj och ett välfyllt barskåp i bästa Hollywoodstil. Men provokationen balanserades i föreningens tidskrift *Form* med Franks artikel ”Rum och inredning”. I den redogör han för sin inredningsfilosofi med ett antal underrubriker: ”Rummets klarhet”, att man bör undvika att skapa arkitektur med möbler, som följer rummets linjer mellan golv, vägg och tak. Genom att välja möbler på ben (tillräckligt höga) kan man urskilja gränslinjen mellan golv och vägg.

Lådor som vilar på golvet bryter gränslinjen och även upplevelsen av rummets rymd. ”Vita väggar ” skapar en frihet i val av färger och ”en mönstrad yta” kan verka lugnande””Stolar måste vara anpassade till människans kroppsform” som minst av allt är lämpad för en dogmatisk geometri.

Det taktila mötet mellan mjuk kropp och möbel, ska vara sensuellt. Windsorstolen var tidigt en av hans favoriter i likhet med andra modeller med

spjälor i ryggen. Stolar som inte skymmer sikten i rummet. Han hade en förmåga att ge de till synes enkla modellerna egna sensuella tillägg, behandla detaljer eller trätets utformning med empatisk känsla för brukarens taktilla behov, snarare än att uttrycka status. Mellan åren 1934 och 1937 ritade han möbler till Svenskt Tenns sortiment, samtidigt som han fortsatte sitt engagemang i butiken Haus und Garten. Flera modeller i den svenska kollektionen är samma som i den österrikiska med enklare omarbetningar, anpassade till Estrid Eriksons önskemål.

Dekorativa tyger

Dekorativa mönstrade tryckta tyger ingick i modernismens erövringar, betydligt billigare att tillverka än till exempel jacquardvävda textilier. För Frank var mönster en förutsättning för en harmoniskt fungerande helhet. Enligt honom: ”verkar en enfärgad yta orolig, en mönstrad lugnande”. Förebilden var mönsterformgivaren, poeten och den socialistiske aktivisten William Morris (1834 – 96) och dennes alla tryckta tyger och tapeter.

Frank ritade sitt första mönster på 1910-talet, då en av hans innovationer var att klä skåp med tryckt tyg som var betydligt billigare än till exempel

Tyg Gröna fåglar. Foto: Svenskt Tenn.

Tyg Anacreon svart. Foto: Svenskt Tenn.

utvalt ädlare träslag eller intarsia. Idén att rita mönster fick han av Leon Alberti Baptistas väggdekorationer i 1400-talskyrkan Santa Maria Novella i Florens som han upptäckte under arbetet med sin doktorsavhandling. En av hans innovationer var att klä skåp med tryckt tyg som var betydligt billigare än till exempel utvalt ädlare träslag eller intarsia. Att använda mönster och bilder i överraskande sammanhang var en idé som också tilltalade Estrid Erikson. Hon hade

*Glasskåp.
Foto: Svenskt Tenn.*

Skåp. Foto: Svenskt Tenn.

besökt Carl von Linnés Hammarby och sett att hans och hustruns sovrums tapetserat med en ”slaktad” flora. Något som Estrid Erikson sedan gjorde i mindre skala i sitt eget sovrums. Både Frank och hon såg hur oväntade dekorativa inslag ger underhållande effekter. Som att dekorera en byrå med hennes samlade tömda fröpåsar. Andra exempel som fungerade bra i sammanhanget var kartor, det blev både Stockholm-skåp och Paris-skåp.

Den rationelle Frank insåg att möbler ritade för Haus und Garten också skulle fungera i Stockholm. I bagaget fanns många möbelritningar till olika modeller, några av hans tidiga klassiker är fortfarande bärande inslag i Svenskt Tenns kollektion. Skåp på höga ben var hans signum och tillsammans med Estrid anpassades och förnyades modellerna att fungera i deras gemensamma idéer i utformning av rummets gestaltning. Den första stolen han ritade i

Sverige var en modern version av den klassiska grekiska Klismos-stolen som också var förlaga under empiren och återupplivades under 1920-talsklassicismen. Franks version hör till de elegantare med sina väl avvägda dimensioner och finns fortfarande i produktion. Den gemensamma ledstjärnan var kombination av enkelhet och trivsel plus väsentligt utrymme för personliga uttryck. ”Omge dig bara med ting som du tycker om, det är en blandning som aldrig blir fel”, var ett av de återkommande råden till alla som ville ha handledning.

Ointresserad av modetrender

Frank var minst av allt intresserad av att ansluta sig till kollektiva modetrender i tiden och underkände de flesta kollegers verk. För honom som för några andra av tidens begåvade möbelformgivare fanns inspirationen i arvet från engelska 1700-tals-

Stol P5. Foto: Svenskt Tenn.

möbler och med samma rötter den närmast nyupptäckta engelsk-amerikanska Shakerrörelsens estetik. Den sistnämnda gav incitament till en samtida vida-reutveckling med den etiskt sparsamma behandlingen av form och material som både är tidlös och modern. Det var en uppskattning som Frank delade med den danske arkitekten och formgivaren Kaare Klint, grundare 1924 av Møbelskolen på Kunstakademiet i Köpenhamn. Där skapades grogrunden för 1900-talets guldålder inom dansk möbelformgivning. Viktigt i sammanhanget var amerikanerna Edward Deming Andrews och Faith Andrews stora kartläggning av Shakersektens möbler och inredningar. I Köpenhamn var deras bok kurslitteratur.

Franks välstuderade Shaker-gungstol från 1940 för Svenskt Tenn kan tolkas som signalerad uppskattning av den danske kollegans pedagogik och precisa krav på kvalitet. En förutsättning för hans formgivning var samarbetet med hantverkare som kunde avläsa hans intentioner från ritningar, oftast i skala 1:5. Han var en ritbordsmänniska och ville helst inte ta hand om praktiska uppgifter, vilket passade väl i den arbetsfördelning som uppstod mellan honom och Estrid Erikson – ett ömsesidigt förtroende som byggde på att de tillsammans med skickliga hantverkare skapade bästa resultat. Vid några tillfällen ritade han modeller för industriell tillverkning och uppskattade lagarbetet med logistik och tekniker inblandade, men fick inte möjlighet att gå vidare. I Wien hade han ritat stolar för en av tidens största möbeltillverkare Gebrüder Thonet. Svenskt Tenns verksamhet var inte tillräckligt stor för industriell produktion, men här fick han inte möjlighet att gå vidare med liknande uppdrag. Men hans bójträstolar P4 och P5 tillverkas numera av Gemla möbler i Diö. De är starka exempel på hur en nästan hundraårig design fortsätter att vara tidlös och nu i fem olika färger helt i tiden.

Offentliga miljöer

Uppdraget 1935 att inreda den representativa delen i landshövdingeresidenset i Göteborg öppnade för Frank och Svenskt Tenn en ny kategori av kunder-offentliga miljöer. Kungliga byggnadsstyrelsen brukade anlita Carl Malmsten för statens representativa inredningar, men den nyutnämnde landshövdingen Malte Jacobsson ville absolut att Estrid Erikson och Josef Frank skulle lösa uppgiften i residenset. Det blev inledning till fortsatta samarbeten, särskilt efter andra världskriget möblerades svenska ambassader med Frank-möbler. Dekorativa tryckta tyger i inredningar var som sagts ett nytt mode i 1930-talets rumsideal som engagerade många formgivare. I Sverige var det textilkonstnärinna Elsa Gullberg som först började experimentera med att film-trycka tyg och beställa tygmönster av samtida konstnärer. Hon anlätades av arkitekter: i hennes ateljé trycktes ridån av Vicke Lindstrand till Malmö Stadsteater.

Några av Franks tidiga tygmönster för Haus und Garten, införlivades i Svenskt Tenns sortiment: bl.a. Aralia och Primavera. Problemet till en början var att hitta någon som kunde trycka önskade kvantiteter. I samband med inredningen av residenset gjorde Frank och Estrid Erikson en resa till den engelska textilfirman Bakers och inledde planering av en utställning av tryckta tyger signerade William Morris i butiken på Strandvägen. Det blev en mycket uppskattad Morrisutställning några år senare, i februari 1938. Under kommande år var mycket fokus på de två i början av artikeln nämnda amerikanska utställningarna i New York och San Fransisco, där man firade succén med den två år gamla Golden Gate-bron. Men till skillnad mot i New York där varje land bestämde vad som skulle ställas ut var det en kommitté som gjorde urvalet. Ett mycket medvetet axplock modernister fick representera Europa: tio möbelformgivare bland dem Alvar Aalto från Finland, Josef Frank och Bruno Mathsson, Sverige. (Mer oklart om Marcel Breuer och Ludwig Mies van der Rohe, båda bosatta i USA för att undgå naziregimen, var tyska representanter). Franks och Eriksons bidrag visade exempel på ”compact living”, bo på liten yta, ett kombinerat sovrum och vardagsrum med en skärm som skilde olika funktioner.

New York

Den tyska ockupationen av Danmark och Norge 1940 var förstås en chock och Anna Frank i likhet med Josefs bror Philipp ansåg att man inte kunde lita på tillvaron i ett land så nära kriget. Philipp Frank var professor i fysik och hade lyckligtvis befunnit sig i USA när Anschluss gjorde honom statslös. Nu undervisade han på Harvard och engagerade sig för att möjliggöra för Anna och Josef Frank att komma till Amerika. Det löstes med en inbjudan att föreläsa på The New School for Social Research i New York. Pengar från försäljning av Haus und garten i Wien gjorde resan möjlig.

Anna och Josef Frank anlände till New York i början av december 1941. Framtidsutsikterna ändrades drastiskt när nyheten om den japanska attacken i Pearl Harbor nådde dem innan båten hann lägga till och USA tämligen omgående bestämde sig för att gå med i kriget på de allierades sida. I ett slag förändrades möjligheterna att arbeta som arkitekt och formgivare när stora delar av industrin anpassade sin produktion till krigsmakten. Josef och Anna Frank lyckades hitta en lägenhet högst upp på Manhattan, i ett nybyggt hus omgivet av grönska som påminde om det funkismoderna som de hade lämnat på Gärdet i Stockholm. Han gav sig i kast med sina föreläsningar och en fördel var bostadens närhet till den direkta tunnelbaneförbindelse med 12th Street där New School ligger. Föreläsningarna med titlar som ”Konst och krig”, ”Konst som ideologi”, ”Arkitektur och samhället”, ”Moderna hus i historiska omgivningar”, ”Stadsplanering”, ”Det moderna hemmet” – en varje

vecka fyllde inte hans tid. Men han uppskattade stadens livsluft, mötet med andra österrikare i exil tillsammans med alla museer och bibliotek som gjorde vardagen innehållsrik och full med impulser till eget skapande. Nära bostaden kunde han studera medeltida gobelänger med intrikata kompositioner i det lilla museet The Cloisters. Det pågående intresset för sydamerikansk folkkonst i USA med betoning på mexikanskt fick honom att rita mer sprudlande mönster och arbeta med nya färgkombinationer, att utmana med blandningar av cerise, gula, röda, blåa, gröna, nyanser. Han fyllde dagar med att göra mönsterkompositioner. Under den dryga fyraårsperioden i New York blev det ett 50-tal mönster som med något undantag inte såldes till amerikanska tillverkare och därför skickades hem till Stockholm. Estrid numera Ericson (gift med sjökapten Sigfrid Ericson) fick dem i 50-årspresent. Ett av de populäraste är inspirerat av Manhattans stadsplan.

Till Stockholm och återseende Estrid Ericson

Det tog drygt ett halvår efter freden innan Anna och Josef Frank lyckades få båtbiljetter hem till Sverige och, som Estrid Ericson hoppades, en ny intensiv arbetsperiod i hans och butikens utveckling. Men inget var självklart – slagen av alla rapporter från koncentrationsläger och kriget meddelande han först att han inte längre såg någon poäng att fortsätta sin gärning som formgivare. Ett uppehåll som dock bara varade en kortare tid.

Den nya utmaningen var att kunna uttrycka lätthet och elegans i bärande konstruktioner som i den amerikanska västkustens villaarkitektur. Ganska snart var han igång vid sitt ritbord och det klassiska vitrinskåpet gjordes redan 1946 om i ny tappning. Genom att låta vitrinskåpsdelen vila på fyra svarvade snurror skapas intrycket av att det svävar ovanför sitt stativ. Han började nu arbeta med ännu mer stringenta dimensioner i sina möbler. Möjligheten att använda rotting som material och att fortsätta samarbetet med korgmakare John Larsson på Skeppsbron i Stockholm, utvecklades till en rad lätta stolar. Belysning var också ett tema som engagerade. Hans lampor, en blandning av modeller från Wien och flera nya, fick en egen avdelning i butiken. Inför firandet av det tjugofemåriga samarbetet med Svenskt Tenn med en utställning på Nationalmuseum, 1952 (enligt beräkningen att beslutet fattades redan 1932), gjordes skåpet med 19 lådor. Enligt ritningen 21, men Frank måste ha ångrat sig och hittat en bättre balans med färre. Skåpet kallas sedan dess Nationalmuseiskåpet.

Estrid Ericson älskade att göra borddukningar och under kommande år ritade Josef Frank också ett antal föremål till hennes olika arrangemang: glas, ljusstakar, porslin mm. Flera höga ljusstakar till matbordet som ger de sittandes ansikten mest fördelaktiga belysning.

Sex år senare, i mars 1958, firade Estrid Ericson det numera tjugofemåriga

samarbetet med en utställning i butiken. Frank inledde sitt öppningstal med att säga att han var trött på både det sobra och spartanska och att det fanns anledning att be Gud bevara oss för spartaner i ordets rätta mening. ".../vad vi behöver idag är karaktär, motsatsen till likriktning." Tidskriften *Form* reagerade med att be honom skriva ännu en artikel. Under rubriken "Accidentism" förklarade han slumpens betydelse. "Ett vardagsrum, där man kan leva och tänka fritt är varken vackert eller harmoniskt...Det har tillkommit på grund av tillfälligheter... Alla platser där vi kan trivas – rum, gator och städer – har uppstått genom tillfälligheter." Han betonade att organiskt växande skapar harmoni. Kanske måste man ändå tillägga att han med en artistisk och estetisk begåvning hade ett särskilt öga för slumpen.

Framför allt fortsatte dialogen mellan Josef Frank och Estrid Ericson att utvecklas till något mycket speciellt som för honom säkert var svårt att motstå. Det var ett fullständigt genialt förhållande mellan uppdragsgivare och utförare. På pricken beskrivet av *DN*-journalisten Eva von Zweigbergk i samband med hans död den 8 januari 1967:

"Han gjorde allt vad hon bad om. Hon godkände allt han gjorde", sammanfattade von Zweigbergk träffsäkert kombinationen av hans skicklighet och hennes säkra öga samt kreativa arbetsgemenskap.

Året därpå gjorde Nationalmuseum i Stockholm en stor retrospektiv utställning planerad och arrangerad med stort engagemang av Estrid Ericson. I katalogens förord skriver Dag Widman: "Josef Frank kom att konsekvent hävda interiörkonstens principiella rätt till odogmatiska lösningar/.../ att skapa en leende tolerant miljö för angenäm mänsklig tillvaro."

När postmodernismen fick sitt större genombrott i början av 1980-talet hade både auktionshuset och yngre bosättare insett värdet av Franks formgivning. Sedan drygt fyra decennier pågår ett accelererande intresse för hans möbler, lampor, textil mönster med mera och 2024 firas både han och hundraårsjubilerande Svenskt Tenn med nya frimärken. Utvalda motiv är ljusstaken Vänskapsknuten och textilmönstret Brazil. Tidigare har också Nationalmuseumskåpet och mönstret Aralia avbildats på svenska frimärken.

TOMMY WESTERLUND

EN NY PRESIDENT I FINLAND – I EN NY TID: ALEXANDER STUBB

Den 1 mars 2024 tillträdde en ny president i Finland. Sauli Niinistö avgick efter att ha suttit maximala 12 år och efterträddes av Alexander Stubb. Presidentskiftet blev samtidigt ett generationsskifte och Finland har fått en ny, modern president.

Tommy Westerlund är ledarskribent vid *Hufvudstadsbladet*.

Det är alltid en större spänning i luften i ett finländskt presidentval då det från början står klart att det blir en ny president, det vill säga att den sittande inte ställer upp eller har avverkat sin andra och sista mandatperiod. Hittills har en sittande president alltid blivit omvald om hen har ställt upp för en andra mandatperiod.

Trots att finländarna den här gången gick till ett ovisst val och kampen var hård präglades årets valrörelse i alla fall, från början till slut, av en artig ton i debatt som debatt. Inte ens kandidaternas anhängare och bakgrundskrafter gjorde några avsevärda övertramp. Den städade valkampanjen var befriande med tanke på att den politiska diskussionen har blivit allt fränare samtidigt som politiken har polariserats i Finland.

Nivån på kandidatbuketten var också ovanligt hög och många väljare resonerade att det faktiskt finns fler tänkbara kandidater som har erfarenheter och egenskaper som ger dem goda möjligheter att bli en bra president.

Månaderna före valet, vars första omgång hölls i slutet av januari, toppade Samlingspartiets Alexander Stubb opinionsmätningarna. Men resultatet i den första valomgången blev jämnare än vad som förutspåts. Stubb samlade cirka 27 procent av rösterna mot knappt 26 för tvåan, tidigare utrikesministern Pekka Haavisto, som har sin politiska hemvist i De Gröna. Riksdagens talman Jussi Halla-aho (Sannfinländarna) fick omkring 19 procent av rösterna, medan chefdirektören för Finlands Bank, Olli Rehn, med ett förflutet i Centern, samlade drygt 15 procent.

Den stora floppen i valet blev SDP:s kandidat, EU-kommissionär Jutta Urpilainen, som fick endast 4 procent av rösterna. Det är bara en femtedel av sossarnas normala opinionsstöd. Det är uppenbart att en hel del socialdemokratiska väljare taktikröstade och gav Haavisto sin röst i första valomgången för att säkra hans plats i andra omgången. Samtidigt var det tredje presidentvalet på raken som SDP:s kandidat underpresterade rejält.

Valresultatet innebar att Stubb och Haavisto som klart distanserade de övriga gick till den andra valomgången två veckor senare. Inför den kunde Haavisto räkna med de flesta rösterna från de väljare som i första omgången hade röstat på SDP:s och Vänsterförbundets kandidat, medan Stubb för sin del föreföll vara den kandidat som Sannfinländarna hellre kunde tänka sig att rösta på av de två finalisterna. En del sannfinländska väljare lät också helt bli att rösta i den andra omgången eftersom båda finalkandidaterna kändes som alltför liberala för dem. Även en majoritet av Centerns (Rehns) väljare väntades ställa sig bakom Stubb. Han gick således som favorit också in i den andra valomgången.

Haavisto hade varit i finalen också för sex och tolv år sedan då han båda gångerna förlorade mot Niinistö. Haavisto förefaller vara den eviga tvåan, han samlade i årets val fler röster än någonsin, men det räckte inte heller den här gången. Slutresultatet i andra valomgången blev 51,6 procent för Stubb och 48,4 procent för Haavisto. Det är samtidigt fråga om det jämnaste presidentvalet sedan det blev ett direkt folkval för 30 år sedan.

Det är inte otänkbart att den avgörande marginalen till Stubbs fördel uppstod på grund av Haavistos sexuella läggning. Han har sedan länge en manlig partner. Opinionsmätningar före presidentvalet gjorde gällande att den här frågan fortfarande har stor betydelse för en hel del finländare då de väljer vem de ska rösta på.

Stubb och Haavisto var två kandidater som i de flesta frågor som hör till presidentens arbetsområde, närmast utrikes-, säkerhets- och försvarspolitiken, står väldigt nära varandra. Det var också gentlemannatag i valrörelsen ända till slutet. Då resultatet på valkvällen stod klart och Stubb hade segrat åkte han inte först till sin egen valfest. I stället gjorde han en avstickare till Haavistos valvaka för att tacka honom och hans anhängare för god kamp. Den nyvalda presidenten konstaterade i det här sammanhanget också att Haavisto är en av de bästa människor han känner. Det var en unik gest i finländsk politik.

Det stod klart redan efter den första valomgången att vår nästa president blir mer liberal än föregångaren. Såväl Stubb som Haavisto har gjort sig kända som liberalt tänkande, men med Stubb lite längre till höger på den traditionella höger-vänsterskalan. Med den nuvarande konservativa högerregeringen vid makten kunde Stubb bli en motvikt i värdeliberala frågor, om han själ vill vara aktiv.

Valet skapade ingen skarp känsla av tudelning även om Stubb samlade en betydande del av de borgerliga väljarna och Haavisto de rödgröna plus en del borgerligt liberala. Klart fler män föredrog också Stubb, medan en majoritet av kvinnorna gav sin röst åt Haavisto.

Finland fick i Stubb sin trettonde president och samtidigt en mycket internationell president. Inte sedan Martti Ahtisaaris tid (1994-2000) har Finland styrts av en lika internationellt bevandrad, erfaren och känd person. Stubb har

även andra direkta kopplingar till Ahtisaari eftersom han suttit som styrelseordförande i Ahtisaaris fredsmiddlingsbyrå, CMI.

Sauli Niinistö's efterträdare är utrikespolitiskt mer meriterad än vad Niinistö var då han tillträdde för 12 år sedan. Alexander Stubb har en diger utrikespolitisk erfarenhet. Han har genom åren också byggt upp ett internationellt nätverk som är till stor nytta i framtiden i hans värv som president.

Alexander Stubb är född 1968 och är därmed 20 år yngre än sin föregångare. Det har med andra ord samtidigt med presidentskiftet skett även ett generationsskifte. En avgörande skillnad är att samtidigt som Stubb blev vuxen föll Berlinmuren och Sovjetimperiet rasade samman. Det har givetvis präglat honom att han i praktiken inte har impregnerats av den försiktighet Finland måste iaktta i decennier på grund av Sovjetunionens ständigt vakande öga. Han har upplevt en annan frihet och har ytterligare vidgat sina vyer genom att han vistats så mycket utomlands – först i studier och senare i sitt arbete.

Stubb har studerat i såväl USA som i Belgien och disputerade vid London school of Economics om EU-frågor. Han arbetade också flera år som tjänsteman inom EU i olika roller innan han gick med i politiken och blev invald i Europaparlamentet 2004.

Stubb var utrikesminister 2008-11 och Europa-och utrikeshandelsminister de följande tre åren. 2014-15 var han statsminister och därefter i ett år finansminister i följande regering.

Efter att han lämnade politiken blev han först vice ordförande för Europeiska investeringsbanken. Från 2020 till att han valdes till Finlands president fungerade han som professor vid European University Institute i Florens.

Alexander Stubb är den första presidenten sedan Carl Gustaf Mannerheims dagar som har svenska som modersmål. Eller snarare fadersmål eftersom det är hans pappa som är svenskspråkig, medan mamman kommer från en finskspråkig bakgrund.

Stubb hör överhuvudtaget till de mest språkkunniga av Finlands presidenter genom tiderna. Han talar utöver de två inhemska nationalspråken även engelska, franska, tyska och en del italienska.

Detta innebär att han rör sig som fisken i vattnet på den internationella arenan. Till det bidrar inte bara hans språkkunskaper utan även hans höga sociala kompetens och hans långa erfarenhet av att arbeta på ett internationellt plan. Och givetvis hans personlighet – öppen och spontan.

Sin första utlandsresa som president gjorde Stubb till Nordnorge bara en vecka efter sitt tillträde. Han följde tillsammans med Norges statsminister den stora Natoövningen Nordic response, där även Stubbs egen son deltog då han för tillfället avtjänar värnplikten.

Sitt första officiella statsbesök gick, som traditionen påbjuder, till Sverige. Det skedde i slutet av april tillsammans med hans brittiskfödda hustru Suzanne Innes-Stubb.

Finland och Sverige har alltid stått nära varandra och de senaste åren har ett ytterligare närmande skett, inte minst inom den säkerhets- och försvarspolitiska sektorn. Ett steg till togs under president Stubbs statsbesök. Hans charm, uttalanden och svenska gick hem i Sverige. Stubb späder därmed på det nyvaknade intresset för Finland i det västra grannlandet. ”Aldrig har jag känt mig mera svensk än i dag”, sade Stubb under sitt besök i Stockholm. Att Finlands nuvarande statsöverhuvud är svenskspråkig kan om möjligt ytterligare närma de två grannländerna varandra och skapa en ännu varmare relation – även till de övriga nordiska länderna.

Det var i ett helt annat världsläge som Stubb fick ta över presidentämbetet än vad Niinistö gjorde för 12 år sedan. Kontrasten är stor även till situationen för bara 6 år sedan då Niinistö omvaldes. Den väsentliga skillnaden är givetvis Rysslands agerande, kriget mot Ukraina och allt som det har lett till. Det geopolitiska läget förändrades över en natt, den 24.2.2022.

För Finlands del har det bland annat lett till att landet inte längre är alliansfritt utan Natomedlem sedan drygt ett år tillbaka.

Bara några månader efter att Ryssland gick till anfall hade Finland i det närmast politiskt enhälligt bestämt att söka medlemskap i Nato och ett knappt år senare var finländarna med i Atlantpakten.

President Niinistö höll länge inne med sin egen syn innan han i ett gemensamt framträdande med dåvarande statsministern Sanna Marin (SDP) meddelade att han är för ett medlemskap och därefter gick allting snabbt. Niinistö var den president som förde in Finland i Nato, men i efterhand har hans försiktighet väckt en viss kritik.

Niinistö hade under en stor del av sin tid vid makten en saklig, nära relation till Vladimir Putin. De träffades relativt ofta och ringde varandra ännu oftare. Den relationen bröts över en natt, då Ryssland anföll Ukraina. I och med det förbyttes Niinistös syn på Putin och Ryssland. Hans konstaterande att ”masken har fallit”, blev genast livligt citerat och är vid det här laget redan en klassiker.

Stubb var en Natoanhängare långt tidigare och har för sin del betonat folkets drivande kraft i frågan. ”Det finska folket övertygade sin utrikespolitiska ledning om att det var dags att söka Natomedlemskap. En avvaktande folkopinion med latent beredskap att tänka om förvandlades över en natt till målmedveten självbevarelse driven pragmatism”. Så enligt president Stubb.

I sitt installationstal tog Stubb upp de turbulenta tiderna. Rädsla är enligt honom ”sämsta möjliga rättesnöre för utrikespolitiken”. ”Krigsretoriken får ändå inte överskugga det faktum att vi finländare är ett fredsälskande folk”, sade Stubb.

I en intervju för *Financial Times* under våren bad han sina kolleger i andra Natoländer att dämpa den krigiska retoriken och uttalanden om att Ryssland kan tänkas vilja pröva Natos femte artikel, nämligen att ett väpnat angrepp mot en eller flera av NATOs medlemsstater betraktas som ett angrepp mot dem alla.

Stubb ser det som ytterst osannolikt att Ryssland skulle anfalla ett Natoland. Han uppmanar i stället alla att göra som Finland, förbereda sig för det värsta – då undviker man det.

Alexander Stubb signalerade redan under sina första veckor som republikens president vad han prioriterar. Det är säkerheten, försvaret och samarbetet med Finlands allierade.

Han har konstaterat att Finland just nu håller på att ändra tankesättet och betoningarna från vad man brukade kalla ett ”trovärdigt och självständigt försvar” till ”ett starkt försvar som en del av en allians”. Han betecknar sin egen utrikespolitiska linje som värdebaserad realism och betonar vikten av att kunna ha relationer och umgås med även sådana som inte nödvändigtvis delar Finlands värderingar.

Enligt president Stubb ska Finland, precis som då landet gick med i EU, sträva efter att vara med även i Natos kärna. Han ser det som nödvändigt inte minst då Finland befinner sig i alliansens geografiska marginaler. På ett oblygt och ofinskt sätt har Stubb också påpekat att Finland är en viktig pelare i Natos nordeuropeiska försvar.

Även i övrigt har Stubb också som president fortsatt att på ett ledigt, tydligt och engagerat sätt uttrycka sig och kommunicera. Det har inte alltid varit det mest typiska för en finländsk president. Många har snarare uttalat sig på ett lite gåtfullt sätt, vilket ibland har lett till att det har varit svårt att tolka dem och få klart för sig vad de egentligen avsett.

Också Sauli Niinistö kunde minsann uttrycka sig grumligt och tvetydigt, men hans språk blev betydligt klarare och rakt på sak efter att Ryssland startade sitt anfallskrig mot Ukraina. Därefter var det på sätt och vis en annan Niinistö som uttryckte sig under de två sista åren han var president.

Presidentskiftet innebär knappast förändringar i substans men nog i stil. Sauli Niinistö och Alexander Stubb har samma partibakgrund, men är helt olika som politiker, människotyper och personligheter.

En del frågar sig säkert om Stubb rent allmänt kommer att anpassa sig till det relativt trånga format republikens president traditionellt har befunnit och funnit sig i? Eller är Stubb för spontan, social och öppen?

Det är förstäeligt om institutioner förändras med tiden och Stubb kan vara den som lite ruskar om presidentämbetet, förhoppningsvis på ett sätt som upplevs som positivt.

Finländarna får sedan 1994 välja president i direkt folkval, från att tidigare ha gjort det via elektorater. En folkvald och populär president kan skapa skenet av en person med större verklig makt än grundlagen stipulerar.

Den finländska presidentens maktbefogenheter ligger i praktiken uteslutande på det utrikes-, säkerhets- och försvarspolitiska området. Inrikespolitiken har Stubb aktat sig för att sätta fingrarna i trots att det redan några veckor efter att han tillträdde ropades efter hans ingripande för att få slut på den svåra konflikten mellan fackorganisationerna och regeringen.

I dagens Finland är det svårt att dra en skarp gräns mellan landets inre och yttre säkerhet, vilket i sin tur kan skapa nya utmaningar för maktfördelningens gränsdragning. Till exempel pandemier, terrorism, migration, och cyberhot kan i vissa fall ses som såväl inrikes- som utrikesrelaterat.

Då uppstår frågan om det här ingår i presidentens arbete eller om det är regeringen och riksdagens sak att fatta beslut.

EU-politiken hör enligt författningen till statsministern och regeringen, medan presidenten igen är den som är nummer ett i förhållande till Nato och representerar Finland vid alla toppmöten.

En president kan uppleva sin makt i EU-frågor som otillräcklig, inte minst då försvars- och säkerhetsfrågor blir allt viktigare inom unionen. På motsvarande sätt kan statsministern och regeringen uppleva sig som sidsteppade då stora frågor diskuteras och avgörs inom Nato eftersom presidenten där för Finlands ord.

Här kan uppstå potentiella problem.

Den enklaste och med tanke på parlamentarismen mest logiska lösningen skulle vara att presidentämbetet också i Finland blir i huvudsak en ceremoniell institution.

En överväldigande del av folket är emellertid av helt annan åsikt. Många vill snarare ge mer makt till presidenten, som upplevs som en person som ger stabilitet då det stormar i riksdagen och regeringen.

Det enda som skulle få folket att ändra synpunkten på maktfördelningen är antagligen att Finland får en president som gör sig impopulär.

Stubbs parti, Samlingspartiet, har i och med den nya presidenten fortsatt färg i följd i utrikes- och säkerhetspolitik. Samlingspartiet leder den nuvarande regeringen, vilket innebär att partiet har statsministerposten, som innehas av partiledaren Petteri Orpo. Dessutom är det en samlingspartist som är utrikesminister, Elina Valtonen. Då även försvarsministern, Antti Häkkänen, företräder samma parti kan dominansen anses total.

Det är inte helt unikt, men ovanligt. Trots allt kan det inte ses som ett problem eller på något sätt riskfyllt att alla poster inom de här viktiga sektorerna bemannas av personer från samma parti. Dels avsäger sig presidenten alltid sitt partimedlemskap då hen tillträder som president och dels är konsensusen så stor kring såväl utrikes- som säkerhetspolitik i Finland att det inte spelar så stor roll vilket parti till exempel en utrikesminister representerar. Skillnaderna kan vara större mellan personer än partier och i så fall dessutom inte i de stora och viktiga linjerna utan närmast i sätt att bedriva politik och driva Finlands ärenden på ett internationellt plan.

MARIANNE NORDENLÖW
**HARRIET BACKER
 OCH MARIE KRØYER**
 – Kvinnliga konstnärskap ur två perspektiv

Under våren och sommaren 2024 visas utställningar med verk av två nordiska, kvinnliga konstnärer i Stockholm – norska Harriet Backer på Nationalmuseum och danska Marie Krøyer på Prins Eugens Waldemarsudde. De var båda verksamma vid slutet av 1800- och början av 1900-talet, men deras konstnärskap kom att utvecklas på helt olika sätt, delvis till följd av de livsval de ställdes inför.

Marianne Nordenlöw är journalist, fil.kand. i konstvetenskap och MFA i grafisk design från Konstfack.

Den ena blev känd och hyllad som konstnär under sin livstid, en kvinnlig pionjär med stort inflytande i den samtida konstvärlden. Den andra blev också känd i sin samtid, men främst för sitt stormiga privatliv. Den ena gifte sig inte, utan delade sitt liv med en nära väninna. Den andra var gift och skild två gånger, i båda giftena med ”stora” konstnärer. Den ena har, utöver konstnärlig framgång i livet, aldrig glömts bort av eftervärlden. Den andra slutade måla tidigt, för att i stället ägna sig åt inredning i den privata sfären. Först på senare år har hennes verk återupptäckts.

Så olika kom livet att te sig för Harriet Backer och Marie Krøyer. Den förra ansedd som en av Norges, och Nordens, främsta konstnärer kring det förra sekelskiftet. Den senare blev något av en myt genom maken, konstnären Peder Severin Krøyers Skagenmålningar och från triangeldramat med den svenske kompositören Hugo Alfvén, skildrat i filmer och böcker som *Balladen om Marie Krøyer*.

Både Harriet Backer (1845–1932) och Marie Krøyer (1867–1940) hade tidigt konstnärliga ambitioner, men kom att hantera dem på skilda sätt och slå in på olika livs- och konstnärbanor. Bägge kom de från borgerliga familjer och hade ekonomiska och praktiska möjligheter att skaffa sig konstnärlig utbildning ute i Europa. Under det senare 1800-talet hade det börjat bli accepterat för flickor ur borgerskapet att utbilda sig till konstnärer, även om de flesta konstakademier ännu inte hade öppnats för kvinnor. Båda två bidrog också aktivt till att skapa bättre möjligheter för kvinnor att utbilda sig konstnärligt – något vi ska återkomma till.

Men där någonstans slutar likheterna mellan de två. Det skiljde omkring 20 år mellan dem i ålder, och om de någonsin möttes i livet är osäkert. Liksom så

Ovan: *Eilif Peterssen*
(1852–1928), *Målarinnan*
Harriet Backer, 1878. *Olja på*
panel. Nasjonalmuseet, Oslo.
Foto: Nasjonalmuseet/Børre
Høstland.

Till vänster: *Marie Krøyer*,
Självporträtt, 1889. *Olja på trä.*
Skagens Kunstmuseer.
Foto: Skagens Kunstmuseer.

många andra aspirerande konstnärer drog de båda till Paris, men Harriet Backer lämnade staden 1888, samma år som Marie Krøyer kom dit. Att de nu av en slump möts via varsin utställning i Stockholm lyfter fram två intressanta konstnärskap och ger inblick i förutsättningarna för kvinnliga konstnärer vid den tiden.

Harriet Backer, friluftsmålare inomhus

I hemlandet är Harriet Backer en av endast två konstnärer som har egen sal på Nasjonalmuseet i Oslo – den andre är, knappast oväntat, Edvard Munch. Däremot är hon inte lika känd i Sverige, och det är nästan hundra år sedan hon hade en separatutställning i Stockholm, på Konstnärshuset 1925.

Hon målade i en realistisk tradition och utvecklades, inspirerad av impressionismen, till en lysande ljusskildrare och kolorist, i en ofta högt uppdriven färgskala. Backer har kallats ”friluftsmålare inomhus”, då hennes främsta motiv var interiörer – från borgerliga hem, bondgårdar och kyrkor – målade på plats, med fokus på ljusets skiftningar. När människor finns med i motivet är de sällan huvudpersoner, utan blir till en del av helheten.

En av hennes mest originella målningar är *Barndop i Tanum kyrka* från 1892, som hon även själv såg som ett av sina huvudverk. Målningen skildrar den medeltida kyrkan inifrån altargången, med utblick rakt mot den öppna kyrkporten. Konstnären leder vår blick och skapar dynamik i bilden genom flickan till höger, som vänder sig i sin kyrkbänk för att få syn på dopföljet. Ljuset faller på flickans hatt och profil, och gör att vi följer hennes blickriktning mot porten. Kommer de inte snart? Backer framkallar rörelse och djup i rummet, mellan ute och inne, med hjälp av ljuset och dess färgreflexer. Den varmt blå kyrkinteriören reflekterar och tar in sommaren och grönskan utanför, som skimrande speglas på väggar och valv. Reflexerna förebådar följet av människor på väg in. Först efter en stund ser vi mannen – kanske en kyrkvård – till vänster om porten. Svartklädd syns han knappt i skuggorna.

I mina ögon har Backer här skapat en berättelse, eller stämning, av förväntan och högtid. Men som målare drevs hon framför allt av att skildra hur ljuset föll in, reflekterades och modellerade ett rum. Vid samma tid som tillkomsten av den här målningen samtalade hon med Christian Krogh, en annan centralfigur inom dåtida norsk konst, för hans bok om norska konstnärer. Hon sade då, vilket fångar något essentiellt i hennes konstnärskap:

Det spelar ingen roll att jag har lovat att sluta måla fler interiörer, pina mig själv med perspektivlinjer och slita med stolsben. Så snart jag kommer in i ett rum med blå och röda färger på lantligt rustika möbler eller blankmatta väggar, där ljusreflexer från träd och himmel speglas genom fönster eller en öppen dörr, då dröjer det inte länge förrän jag står framför en målarduk och säger till mig själv: Så trillade du dit igen!¹

---

¹ Vibeke Waallann Hansen, ”Rummet som narrativ”, i *Harriet Backer*, 2023, s. 69.

Harriet Backer, *Barndop i Tanum kyrka, 1892*. Olja på duk. Nasjonalmuseet, Oslo. Foto: Nasjonalmuseet/Børre Høstland.

”En harmonisk och lycklig konstnärssjäl”

Harriet Backer föddes i Holmestrand 1845, som en av fyra konstnärligt begåvade systrar. Som mycket ung hade hon även litterära ambitioner, men kom att välja måleriet. Hon följde med när systern Agathe studerade musik på olika platser i Europa, och gick under tiden på museer och studerade för konstnärer. Systemen kom även hon att bli en framgångsrik konstnär – pianisten och kompositören Agathe Backer Grøndahl.

Efter konststudier hemma i Kristiania fortsatte Backer 1874 studierna i München. Redan på resan dit träffade hon Kitty Kielland, blivande konstnär även hon, som skulle bli hennes närmaste vän livet ut.

Eftersom kvinnor inte hade tillträde till konstakademierna studerade de i stället för enskilda lärare eller i privata konstskolor. I München fick Backer en mentor i landsmannen, konstnären Eilif Peterssen, som även han blev en livslång vän. Peterssen målade 1878 ett respektgivande porträtt av henne, där hon framstår som en målmedveten ung kvinna, vars blick inte väjer för någon. Allvarlig, sträng, närmast barsk.

Men porträttets allvar handlade nog främst om hennes beslutsamhet. Eller med hennes egna ord: ”Det är inte talang som har störst betydelse, [...] det är karaktärsstyrkan som är avgörande.”² Som person lär hon i själva verket ha

² Carina Rech, ”Harriet Backers konstnärliga nätverk och transnationella utbildning i München och Paris”, i *Harriet Backer*, 2023, s. 81.

varit klok, vänlig, harmonisk och rolig. ”Jag har aldrig känt en mer harmonisk och lycklig konstnärssjäl”, skrev väninnan Hulda Garborg i sitt minnesord efter Backers bortgång 1932.³

Under den livliga studietiden i München skapades starka nätverk, både socialt och konstnärligt. Backer skulle senare se perioden som den förmodligen lyckligaste i sitt liv.

Nya impressioner i Paris

Hon flyttade vidare till Paris 1878 för fortsatta studier, arbete och hon deltog i Parissalongen flera gånger. Backer tog stort intryck av de franska impressionisterna, framför allt av Claude Monet. Hon förändrade efterhand sitt sätt att måla, från 1870-talets noga utpenslade historie- och genremåleri till mer skissartad penselföring och att ställa rena färgfält mot varandra.

Här i Paris målade hon *Blå interiör*, med konstnärskollegan Asta Nørregaard som modell. Det skulle bli hennes genombrottsverk i Norden, när det ställdes ut i Köpenhamn 1883. Den norske konstkritikern Andreas Aubert skrev entusiastiskt att ”varje atom är färg”, med en ofta citerad oneliner. Verket togs emot som nytt och radikalt av sin samtid och ses i dag som ett av de främsta från nordiskt 1880-tal.⁴

De flesta kvinnliga konstnärer vid den här tiden valde att inte gifta sig, för att behålla sitt oberoende. Backer skrev själv, rakt på sak: ”Om jag hade gift mig skulle jag ha slutat måla, men jag var alltför begåvad för det.”⁵

Hon och Kitty Kielland, som även hon blev en framgångsrik och erkänd konstnär, bodde tillsammans under stora delar av livet – i München, Paris och Kristiania. Om det var en kärleksrelation vet vi inte, då inga tillgängliga källor finns som bekräftar det.⁶ De bodde ihop, men det gjorde många ogifta kvinnor, av praktiska skäl.

Backer återvände hem till Norge och Kristiania efter tio år och öppnade ett par år senare sin egen konstskola, som hon drev till 1909. Hon var en uppskattad lärare till ett stort antal elever, både kvinnliga och manliga, vilket var ovanligt för tiden. Hon fick med åren en rad utmärkelser och betydande uppdrag, bland annat som ledamot i Nasjonalgalleriets styrelse och inköpskommitté, en befattning som hon hade i tjugo år. Med andra ord blev hon en betydelsefull person inom norskt konstliv och stödde ofta unga konstnärer. Backer var även engagerad i kvinnoaksrörelsen, som hon ansåg att hon stödde bäst ”... genom att koncentrera mig som en man.”⁷

3 Vibeke Waallann Hansen och Tove Haugsbø, ”Varje atom är färg”, i *Harriet Backer*, 2023, s. 24.

4 Waallann Hansen och Haugsbø, i *Harriet Backer*, 2023, s. 36.

5 Rech, i *Harriet Backer*, 2023, s. 98.

6 Rech, i *Harriet Backer*, 2023, s. 98.

7 Emilie Boe Bierlich, ”Kanon, kön och makt. Perspektiv på kanonbildningen”, i *Harriet Backer*, 2023, s. 189.

Till vänster: *Harriet Backer, Blå interiör, 1883. Olja på duk. Nasjonalmuseet, Oslo. Foto: Nasjonalmuseet/Børre Høstland.*

Nedan: *Harriet Backer, Min ateljé, 1918. Olja på duk. Kode, Bergen. Foto: Kode/Dag Fosse.*

1902 fick hon en ateljélägenhet där hon bodde livet ut, tidvis granne med Kitty Kielland och Asta Nørregaard (– från *Blå interiör*). På sin 85-årsdag 1930 hyllades Backer med ett fackeltåg genom Oslos gator, och tog emot gratulationerna från sin balkong.

Marie Krøyer, från målare till musa

Marie Krøyer, eller Triepcke som hon hette som flicka, kom alltså till Paris för att studera måleri samma år som Harriet Backer lämnade staden, 1888. Triepcke reste ensam med tåg från Berlin den 28 november och kom fram den 2 december – full av förhoppningar, får man förmoda. Med sig på fickan hade hon inte bara ett utan två introduktionsbrev från självaste Georg Brandes, den danske litteraturkritikern och dåtida kulturprofilen.

Men bara ett drygt halvår senare tillkännagavs förlovningen mellan henne och Peder Severin Krøyer, Danmarks då mest berömde konstnär och en av Skagenmålarna. Paret hade träffats i Paris och blivit förälskade. Äktenskapet med den 16 år äldre målaren skulle dock komma att vända upp och ned på den blivande fru Krøyers konstnärsdrömmar.

Marie Triepcke föddes som mellanbarn och enda dotter till tyska föräldrar, bosatta i Köpenhamn. Hon ville tidigt bli konstnär, även om det är oklart varifrån de impulserna kom. Möjligen kan det ha spelat in att fadern arbetade som teknisk direktör vid ett textilföretag, där han var med och utvecklade mönster.⁸

Redan från 16 års ålder gick hon på olika privata konstkolor i Köpenhamn, men inte heller där var Konstakademien öppen för kvinnor. För att få bättre konstnärlig utbildning var Triepcke med och drev fram att en avdelning för kvinnor, ”den lilla målarskolan”, öppnades vid Kunsternes Studieskole 1885, och där blev hon själv en av eleverna.⁹

Det är påfallande vilken konstnärlig mognad Triepcke hade nått i tonåren, framför allt när det gäller teckning och ljusbehandling. Det visar exempelvis pastellen *Stående kvinnlig modell, (som lutar sig mot ett bord)*, från 1885/87 och ett känsligt porträtt av en äldre dam, *Madam Steffensen*, från 1884.

På nyåret 1889 började hon alltså sina konststudier i Paris. Tack vare sina kontakter kom Triepcke snart in i stadens nordiska kulturkretsar. På den vägen träffade hon så P.S. Krøyer och lämnade studierna efter bara en termin, för att i stället gifta sig samma sommar.

Den nyblivna fru Krøyer målade ett skärskådande självporträtt, som skiljer sig en hel del från de idealiserande bilderna som hennes make målade av sin vackra hustru. Under en förlängd bröllops- och studieresa till Italien målade paret tillsammans, bland annat ett berömt dubbelporätt av varandra. Marie var den flitigaste av de två, det är omvittnat¹⁰, och målade bland annat *Solbelyst pergola från Ravello*.

⁸ Mette Bøgh Jensen, ”Nätverk och konstnärlig identitet”, i *Marie Krøyer*, 2023, s. 11.

⁹ Bøgh Jensen, i *Marie Krøyer*, 2023, s. 13–14.

¹⁰ Bøgh Jensen, i *Marie Krøyer*, 2023, s. 25.

Marie Krøyer, *Stående kvinnlig modell, (som lutar sig mot ett bord)*, 1885/87. Pastell på papper. Villa Akleja, Vaxholm. Foto: Simon Lautrop.

Självtvivel och nytt utlopp för skapande

Men sen tog det snart stopp. Efter ett par målningar i början av 1890-talet slutade Marie Krøyer i stort sett att måla. Hon fann i stället utlopp för sitt skapande genom inredning av hemmet. När det gällde måleriet tvivlade hon på sig själv och hade svårt att förena det med sin roll som hustru och husmor. Men redan under Paristiden hade hon skrivit i sin dagbok:

Vad spelar det egentligen för roll om jag målar eller inte, jag åstadkommer ju aldrig något stort, [...] jag är inte så sangvinisk att jag tror att redan de (*kvinnorna*) kommer att nå målet, nå lika högt som de bästa männen, men någon gång måste det ju ske [...]¹¹

¹¹ Bøgh Jensen, i *Marie Krøyer*, 2023, s. 19.

Marie Krøyer, *Solbelyst pergola från Ravello, 1890. Olja på trä. Skagens Kunstmuseer.*
Foto: Skagens Kunstmuseer.

P.S. Krøyer, å sin sida, förstod att hans hustru inte trivdes i sin roll och ville åstadkomma mer, konstnärligt, men verkade inte inse att han själv hade något med det att göra. 1897 skrev han, i ett brev till en vän:

Hon har inte kunnat leva för sin konst och samtidigt vara hustru och mor och husmor, och det gör henne förtvivlad att se sina personliga livsuppgifter trängas bort, [...] Marie har tagit sig an sin konst så som en man skulle gjort det, och inte som ett tidsfördriv att ägna sig åt tills man blir gift.¹²

Utställningen lyfter fram Marie Krøyers inredningskonst och att hon genom den fortsatte skapa även om hon slutade måla, och att detta var hennes eget beslut. Inredning var också mer förenligt med rollen som maka och mor, då parets dotter Vibeke föddes 1895.

Redan från början av 1890-talet inredde hon familjens bostäder, i både Köpenhamn och Skagen, och även åt andra, bland annat för Brøndums hotell i Skagen. Hon formgav möbler, fast inredning och hela interiörer, inspirerad av den engelska Arts and Crafts-rörelsen.

Men paret Krøyers äktenskap var svårt av flera skäl. P.S. Krøyer blev allt svårare sjuk i bipolär sjukdom och var tidvis inlagd på mentalsjukhus. Under en resa för att vila upp sig mötte Marie den svenske kompositören Hugo Alfvén och inledde en relation med honom. Det blev till ett långdraget triangeldrama, som ledde till skilsmässa, barn och nytt äktenskap med Alfvén samt flytt till Sverige.

¹² Bridget Alsdorf, ”Att måla tillsammans”, i *Marie Krøyer*, 2023, s. 84.

Marie Krøyer Alfvéns ”sista barn”, som hon kallade det, blev att projektera och inreda familjens hem, Alfvéngården i Tällberg, Dalarna.¹³ Den blev ett allkonstverk, influerat av bland annat landskapets bygdekultur, och hon satte själv mycket stort värde på det.

Men även äktenskapet med Alfvén blev dramatiskt och slutade i skilsmässa. Marie Krøyer flyttade till Stockholm 1936 och avled där fyra år senare.

Harriet Backer och Marie Krøyer var inte varandras motpoler, men de olika vägar de tog visar hur mycket som krävdes för att nå framgång och erkännande som konstnär och kvinna omkring sekelskiftet 1900. Det är glädjande att nu få se de båda konstnärerna och deras verk presenteras och ta plats, i sin egen rätt.

Fotnot

Utställningen *Harriet Backer* visas på Nationalmuseum i Stockholm till och med den 18 augusti 2024. Den har tidigare visats på Nasjonalmuseet i Oslo hösten 2023 och fortsätter vidare till Musée d’Orsay i Paris hösten 2024 och Kode i Bergen våren 2025.

Utställningen *Marie Krøyer* på Prins Eugens Waldemarsudde i Stockholm pågår till och med den 25 augusti 2024. Den visades 2023–24 på Skagens Museum och Den Hirschsprungske Samling i Köpenhamn.

Litteratur

Harriet Backer, Tove Haugsbø och Vibeke Waallann Hansen (red.), © 2023 Kode kunstmuseer og komponisthjem, Nasjonalmuseet for kunst, arkitektur og design, Nationalmuseum, Stockholm, Hirmer Verlag GmbH, München. Nationalmusei museikatalog nr 694, Stockholm.

Marie Krøyer, Camilla Klitgaard Laursen, Mette Bøgh Jensen, Signe Havsteen (huvudred.), Karin Sidén, Catrin Lundeberg (red. svensk utgåva), © 2023 Författarna, Skagens kunstmuseer, Den Hirschsprungske Samling och Prins Eugens Waldemarsudde. Prins Eugens Waldemarsudde museikatalog nr 146:23.

---

¹³ Karin Sidén, ”Marie Krøyer Alfvén. Hennes tid och konstnärliga verksamhet i Sverige”, i *Marie Krøyer*, 2023, s. 215.

NT-INTERVJUN

EN DRABBANDE SLÄKTHISTORIA – Om hur de blev ”de andra” Samtal med Joanna Rubin Dranger, Nordiska rådets litteraturprisvinnare 2023

Joanna Rubin Dranger.
Foto: Anna Widhoff.

I arbetet med serieromanen *Ihågkom oss till liv* har Joanna Rubin Dranger vänt på varje sten. Hon har kartlagt vad som drabbade släkten under Förintelsen och undersökt hur de blev ”de andra”.

– Om jag kan få många att förstå mekanismerna är det ett skydd för mig, mina barn och alla andra som riskerar att bli främmande-gjorda i något läge.

NT:s redaktionssekreterare Louise Hertzberg har träffat Joanna Rubin Dranger för ett samtal.

Operan i Oslo 31 oktober 2023. Joanna Rubin Dranger hör sitt namn ropas upp. Det är första gången en serieroman ens blir nominerad och så utses den till och med till vinnare.

–Det har kommit tillbaka om och om igen att det faktiskt skedde. Jag blir fortfarande jätteglad när jag kommer på det.

Vi sitter i Joanna Rubin Drangers matrum i lägenheten i Stockholm, dricker te, äter kakor med apelsin smak och talar om allt det fina som följt med boken, men också om det riktigt svåra.

Utgångspunkten var inte att skriva om folkmord utan en släkthistoria med mycket ljus.

Joanna Rubin Drangers mormor och mormors syskon hade en spännande och kärleksfull barndom på den svenska landsbygden i början av 1900-talet. I samband med en födelsedag på ålderns höst berättade syskonen om sin uppväxt. Samtalen spelades in. Det finns alltså gott om dokumentation om uppväxten i Hindås utanför Göteborg. Hur föräldrarna drev specerihandel och hur bra familjen trivdes.

– Vi har en föreställning om att utvecklingen hela tiden går framåt, vi blir mer och mer toleranta och bättre på att omfamna olikheter och olika människor. Den här historien visar att det också kunde gå mer än utmärkt att leva på landsbygden i Sverige i början av 1900-talet, och vara både judisk och svensk.

De kommer som första generationens invandrare till Sverige. De sätter sina barn, pojkar och flickor också, i en feministisk progressiv skola, berättar Joanna.

Ganska snart i arbetet förstår Joanna att historien också rymmer ett mörker. Hennes familj har alltid talat om Förrintelsen som något som kunde ha hänt dem, om tyskarna hade invaderat Sverige.

– Jag har inte upplevt att det finns någonting dolt som vi inte pratar om. Det har verkligen varit som att det inte har hänt oss.

Men det har det. Syskon och andra släktingar till hennes mormors far och mormors mor har mördats under Förrintelsen. Joannas egen morfar David kom från Polen och hade sin familj kvar där. Han lever i Sverige i ovisshet om vad som drabbat familjen och förstår först efter kriget att bara en bror överlevt.

– Idag vet jag att min morfar i många år försökte få vetskap. Breven kom tillbaka med naziststämplar på. När han får mer kunskap är hans barn fortfarande inte vuxna. Jag förstår till fullo varför han inte berättade det fruktansvärda för dem.

Strax före gryningen 22 juni 1941 börjar nazisterna bomba Grodno. I slutet av akteber kommer Davids brev "Till Kära mamma och syster" i retur med nazistämpel och häckers och familjens adress i Grodno överstruket. Brevet skickas i retur till Skeppargatan 79, till samma adress och lägenhet där jag 37 år senare ligger under soffbordet och läser Bamsse och Pellefant. Jag räknar och räknar och kan inte få ihop det. Hur är det möjligt att det gått så kort tid mellan nazisternas brev till min morfar och mig som ligger där och läser Bamsse?

Ut "Thåskom oss till liv".

År av sökande

Morfar dör tidigt. Joanna hinner aldrig träffa honom. När hon börjar söka information visar det sig att hennes morbror redan försökt. Han har själv glömt bort det, men morbrorns fru hittar en hel låda med brev som morbrorn försökt översätta från jiddisch med sin mammas hjälp.

– Han hade tagit tag i olika trådar vid olika tillfällen, men sedan hann han inte slutföra. Han jobbade som arkitekt och hade barn.

Elie Wiesel, författare och själv överlevare från Förintelsen citeras i boken: ”Att glömma de döda skulle vara att döda dem en andra gång”. Joanna låter inte det ske. Hon ägnar dagar, veckor, månader och år åt att leta. Ibland går det någorlunda enkelt. Efter att hon fått skokartongen från morbror kommer en kusin på att hon nog också kan ha en låda på vinden med brev och fotografier.

– Men sedan tar det henne ett år att gå upp och leta reda på det. Det är ju också en laddning i det, man vet inte vad man ska hitta.

Ibland ger sökandet ingenting.

– Jag gjorde ett jättestort misstag. Jag satt i många månader och försökte hitta mina olika släktingars namn i deporationslistor.

Det var innan hon förstod att många av dem som mördades i Östeuropa och i Baltikum inte finns uppskrivna på listor som i Västereuropa.

– De skjuter folk i skogar, bara radar upp dem. De ställer folk vid massgravar som de själva får gräva. De mördar folk direkt vid ankomsten till lägren.

Månader av ett på alla sätt tröstlöst letande ersätts av mera framgångsrika vägar. Till slut sitter Joanna med ett gigantiskt material med många släktingars öde. Samtidigt har hon kunskap om historiska skeenden som kan vävas ihop med det privata.

Exempelvis släktingen Märta, en av få kvinnliga läkarstudenter 1939. Hon är med när medicinska föreningen på Karolinska institutet röstar emot att släppa in tio tyskjudiska läkare. På mötet begär en annan judisk kvinnlig student ordet men hon tystas eftersom hon ”talar i egen sak”.

Ett kapitel i boken ägnas Norge, genom släktingarnas öde beskrivs okupationen, flykt, Sveriges eftergiftspolitik och deportationerna av judar. Släktingarna lever i skräck. En av dem, David, arbetar som fältläkare under striderna mot tyskarna. Han flyr genom Sverige, men Sverige tillåter bara 24 timmars transit för de norrmän som deltagit i kriget mot Tyskland.

Så småningom lyckas han ta sig till USA där han till slut återförenas med fru och barn. Davids mamma och tre bröder försöker ta sig från Trondheim till Sverige. Men Sverige tar bara in ”politiska flyktingar”. Vad det är bestäms godtycklig av enskilda tjänstemän. En landsfiskal släpper in Davids mamma men inte de tre bröderna. De har att välja mellan att avvisas mot sin vilja och lämnas över till tyskarna, eller att skriva på att de återvänder självmant till Norge. Av två onda ting väljer de att lämna självmant. Som tur är får de kontakt med sin syster och systemns man som båda bor i Sverige. Systemns man,

Arne, argumenterar med landsfiskalen:

– Kom ihåg att det finns tider efter dessa också, och man kommer inte att se med blida ögon på om ni skickar tillbaka dessa människor.

Till slut släpps bröderna in i Sverige.

Sist i kapitlet om Norge befinner vi oss i nutid. Joanna och hennes dotter Leia åker till New York för att träffa Inger och Anne-Marie, Davids döttrar som nu är i 80-års åldern.

Maxat varenda hjärncell

Kronologin i boken och hur materialet skulle presenteras blev klart först när allt var insamlat och de olika berättelserna utritade.

– Jag behövde använda varenda hjärncells maxkapacitet för att skapa den här boken. Det var helt överväldigande men kändes samtidigt djupt meningsfullt.

Så småningom prövar Joanna en form för det som ska bli bokens första kapitel. Hon tycker att den visuella gestaltningen fungerar och lägger upp resten av kapitlet på liknande sätt. Det är en blandning av skrivna fakta, foton, färgbilder, svart-vita teckningar med dialoger och monologer.

Bilderna sträcker sig från foton av nazistiska dokument till känslomässiga bilder där Joanna beskriver hur hon drabbas och påverkas av det hon upptäcker.

För att kunna rita de olika sekternas händelser och bilder historiskt korrekt har det krävts en stor bildresearch av bilar, kläder, flygplan, stadsbilder med mera.

– Jag brukar annars inte rita på det sättet, utan mer expressionistiska bilder.

Bilderna skapas parallellt med resten av innehållet.

– Det är inte så att man ritat färdigt en del av en bild utan man arbetar ju med hela bilden samtidigt, och lite så har även skrivprocessen också sett ut och brukar göra för mig.

Läsaren får i boken följa den tecknade Joanna i skapandet av boken. Ofta i dialog med sin make.

I alltihop finns också en vardag, författarens egen, hemma med barn som är hungriga eller behöver hjälp med en läxa. Men också släktingarna får liv genom teckningar, berättelser och fotografier. Som läsare kommer man nära. Det gör det extra svårt att värja sig när hemskheter beskrivs.

Som när nakna norska judiska kvinnor, med gevär riktade mot sig, går in i det som en gång kallats ”lilla vita huset” i Auschwitz-Birkenau, lite framåtböjda, någon med en lång fläta, någon med ett barn i famnen. De är nakna men skyttarna som tvingar in dem är påklädda. Byggnaderna är omgivna av blomrankor och prydnadsbuskar.

Eller som när lilla norska Jenny blir stoppad av polis på morgonen, det första steget mot att deporteras till Auschwitz. Hon är på väg till skolan med sin kamrat. Innan Jenny tvingas in i polisbilen sträcker hon över sina skolböcker till kamraten: ”Ta hand om de här åt mig”.

– Jag vill tala till läsaren och säga: Det här kunde vara du, det kunde vara ditt barn, inte utmåla de som jag skriver om som några spökmänniskor. Bilder av förintelseoffer kan ju vara väldigt avhumaniserande, när de är utmärklade och rakade i de där fånguniformerna. Jag har ju velat berätta om människorna jag skriver om, oavsett vad deras öden sedan är, att visa att de var också mitt i livet.

Redan bokens namn handlar om det - *Ihåg kom oss till liv*. Det är inspirerat av ett verk av bildkonstnären Lenke Rothman, som överlevde Förintelsen, men kommer från en bön som man läser varje dag mellan de två största judiska helgdagarna.

– Det handlar om det liv som de levde, inte om den död som de mötte, och att de var lika levande som jag är idag.

Judar registrerade

Beskrivningen av politiken under Förintelsen bygger i stort på redan tillgänglig information som sammanställts för att passa i boken. Det finns några undantag, t.ex i berättelsen om konstnären Lotte Laserstein och Joannas moster Susanne. Lotte Laserstein var känd för sina skickliga normbrytande porträtt av androgyna män och kvinnor. Hennes verk är fortfarande aktuella. I hemlandet Tyskland fick karriären ett abrupt slut i och med nazisternas maktövertagande 1933. Enligt nazisterna var hon ”trekvarts jude” och förbjöds att utöva sitt yrke. Hon hamnade i Sverige men också här påverkades hennes karriär av hennes ursprung. När hon ställde ut 1937 skrev Aftonbladets recensent att hon var en konstnär av ”icke arisk typ”, berättar Joanna i boken. Många judiska familjer anlidade Lotte Laserstein för att måla av deras barn. Joannas älskade moster Susanne är ett av barnen. Joanna hittar uppgifter om både barnet Susanne och konstnären Lotte Laserstein i det Lisellska registret över judar. I registret fanns uppgifter om 3 000 personer. Syfte var att kunna ange dem vid ett nazistiskt maktövertagande.

Utöver registerutdraget är Joannas bidrag framför allt att berätta historien på ett sätt som är lätt att ta till sig. Många läsare har berättat att de inte hade läst boken om det inte varit för serieformen.

Inför utgivningen var Joanna orolig för att hennes material skulle bli ett slagträ i debatten om hur olika svenska politiska partier agerade under kriget.

– Jag har vägt mina ord på guldväg, jag skriver samlingsregeringen när det är en sådan som tar beslut. Jag berättar också om de svenskarna som gjorde annorlunda, de som trots det hårda trycket på att vara tyskvänliga ändå skrev kritiska artiklar i svenska tidningar och de som vågade stå upp för mänskliga rättigheter och hjälpa judar och andra.

Farhågorna har inte besannats. Boken har inte blandats in i någon politisk strid. Men Joanna kan samtidigt förvånas över hur lite av den norska debatten som spiller över till Sverige.

– Min bild är att det i Norge har funnits en annan, mer realistisk bild av Sveriges agerande under andra världskriget än vad det gör i Sverige.

I boken skriver Joanna bland annat om att Sverige under ockupationstiden förbjuder frivilliga att strida på Norges sida. Under krigsåren transporteras totalt 2 140 000 tyska soldater och 100 000 vagnslaster med vapen och krigsmaterial genom Sverige. Joanna tror att den svenska politiken grundade sig på ett krasst tänkande: ”Vad har vi att tjäna på att agera, vad kostar det oss”.

Hon tror inte att agerandet i huvudsak grundade sig i tyskvänlighet eller antisemitism.

– För de flesta människor så handlar tillvaron, även när det pågår ett krig i ett grannland, om att ha mat på bordet och värme i huset. Det är ju samma sak på en högre politisk nivå också. *Men* man måste fortfarande fråga sig: Vad har vi för ansvar att agera när människor utsätts för lidanden nästgårds. Om vi kan göra någonting, ska vi göra det då?

I Norge har självbilden naggats i kanten efter Marte Michelets prisbelönta bok *Det största brottet*, och hennes efterföljande bok om antisemitism i motståndsrörelsen. En uppslitande debatt har pågått i många år. Joanna tycker det är märkligt att det inte skrivits om det i Sverige.

Ihågkom oss till liv gavs ut i Norge och Sverige samtidigt. Nordiska rådets litteraturpris har öppnat nya möjligheter för internationell spridning. Boken kommer att ges ut i USA.

– Det i sin tur kan ge boken möjlighet att nå andra språkområden.

Joanna har tidigare haft internationella framgångar med sina personliga och galghumoristiska serieromaner, *Fröken Livrädd* och *Kärlek och Fröken Livrädd* och *Karriären*. Att även denna bok ska få spridning är än mer angeläget.

– Jag försöker gestalta något som är väldigt komplext som är extremt farligt om folk inte förstår. Det är givetvis inte viktigt att alla vet vad som har hände mina släktingar, men historien är betydelsefull för att den är en del av vår gemensamma 1900-talshistoria. Den har också kopplingar till idag. Det handlar om hur lätt och snabbt det kan gå att främmandegöra de man utmålar som ”andra”.

Joanna Rubin Dranger har inte dolt sitt judiska ursprung, men har tidigare inte talat om det i publika sammanhang. Inför utgivningen var hon orolig för att detta på något sätt skulle drabba henne och familjen. Inget skräckscenario har inträffat. Hon möter inte hat utan mycket värme. I boken frågar hon – är det någon mening att skriva om det här, kommer någon orka läsa?

– Att jag tog med det tvivlet har lett till att jag får massa, massa brev. Många vill bara tala om att boken är viktig för dem också. Vissa brev har jag fått från personer som kommer från helt andra länder och bakgrunder, men där man också har trauma bakåt, eller känner igen sig i identitet där man har behövt fly, för att man har varit utsatt. Jag älskar de breven. Jag har inte velat skriva om judisk erfarenhet bara för andra judar. Det jag önskar, helst för hela världen, är att alla ska kunna känna igen sig i varandra.

Louise Hertzberg

FÖR EGEN RÄKNING

NORDEN SOM ARGUMENT FRÅN SKANDINAVISMEN TILL NATO

Johan Strang. Foto: Veikko Somerpuro.

Norden har blivit ett politiskt nyckelbegrepp som olika parter strävar efter att definiera på sitt eget sätt framhåller Johan Strang. Han är professor vid Centrum för Nordenstudier vid Helsingfors universitet och artikeln bygger på den installationsföreläsning han höll i december 2023.

Förra hösten drog Finlands näringsliv EK igång sin kampanj
On aika kirii kiinni muut pohjoismaat

(Dags att hinna ifatt det övriga Norden) till stöd för regeringen Petteri Orpos reformer på arbetsmarknaden. I reklamfilmen springer en kvinna i blåvit folkdräkt omkring i skogen, blir trugad norsk fisk av en gubbe som talar danska och liftar på en hästkärra som transporterar danskt öl. När hon stöter på en grupp svenska popstjärnor är måttet rågat. Hon börjar springa målmedvetet för att till slut posera med den blåvita flaggan i ett nationalromantiskt landskap.

Kampanjens budskap är att om Finland ska bli lika framgångsrikt som sina nordiska grannar, så måste vi skära ned på arbetslöshetsersättningarna, gå över från allmänna till lokala kollektivavtal, och inskränka strejkrätten. Om vi bara hade gjort de tidigare, hade Käärijä vunnit över Loreen i *Eurovision Song Contest 2023*.

Många av oss höjde säkert ögonbrynen åt EKs användning av Nordenbegreppet. Fackföreningarnas centralförbund FFC lanserade en motkampanj där de påpekade att arbetslöshetsskyddet för låginkomsttagare är större i Danmark och Sverige än det är i Finland, att karensdagarna är färre, att arbetarnas representation i företagets ledning är mera omfattande, och att medlingsinstrumenten är starkare. Deras budskap är att om regeringen genomför sina planer, så glider Finland allt längre bort från den nordiska modellen.

Norden har blivit ett politiskt nyckelbegrepp som olika parter strävar efter att definiera på sitt eget sätt. Jag kommer här att ange några exempel på hur Norden-argumentet använts i olika geografiska, historiska och politiska sammanhang. Målsättningen är inte att en gång för alla definiera Norden eller

skilja felaktiga från korrekta användningar av begreppet. Istället handlar det om att försöka begripa vad det är som gör Norden till ett så attraktivt men också flexibelt argument, samt om att spekulera i hur argumentet förändrats över tid.

En första observation är att Norden-argumentet ofta fungerat på olika sätt i olika delar av vår region. Traditionellt har Norden mobiliserats mot Tyskland i söder och mot Ryssland i öster. På 1800-talet var Skandinavismen i Danmark ett försök att försöka samla Norden mot Tyskland, medan det i Sverige handlade om att söka stöd mot Ryssland kanske till och med om att ta tillbaka Finland. Under kalla kriget var Norden i Danmark och Norge ett sätt att hålla både Nato och Europa på passligt avstånd, medan det i Finland var ett sätt att säga att vi tillhörde väst.

Finland är på många sätt det ängsligaste nordiska landet. Av olika språkliga och geopolitiska skäl har vi ofta varit lite nervösa över om vi får vara med eller inte, så alla argument som antyder att Finland halkar efter, eller inte längre är ett nordiskt land har en speciell kraft. Att säga att Norge eller Sverige inte längre är nordiska länder skulle däremot vara ganska meningslöst.

I Sverige har Norden-argumentet ofta handlat mindre om att distansera sig från en speciell motbild, utan som ett sätt att tala om Sverige i mera universella termer. Om den svenska modellen eller den svenska demokratin låtit för provinsial eller nationalistisk har man istället valt att tala om den *nordiska* modellen eller den *nordiska* demokratin. Ibland har det också handlat om att erövra regionalt ledarskap. I grannländerna har vi en lång tradition av att bli irriterade på den här typen av svensk Norden-imperialism – från Nordiska museet som öppnade på Djurgården 1873, via den nordiska välfärdsstaten, till kampanjen *Stockholm: the Capital of Scandinavia* från 00-talet.

Det finns också en anekdot om hur Volvos VD Pehr Gyllenhammar inledde förhandlingarna med norska Statoil på 1970-talet genom att fråga vad vi ska göra med den *nordiska* oljan. Anekdoten är knappast sann och säger antagligen mera om Norge än den gör om Sverige. Historikern Ruth Hemstad har visat hur man i Norge på 1800-talet ofta såg retoriken kring Norden och Skandinavien som illa dolda försök att få Norge att underkasta sig Stockholm eller Köpenhamn. Ur finsk horisont kan en sådan rädsla för svensk eller dansk imperialism kännas som ett lyxproblem, men också under 1900-talet var det oftast norrmännen som satte käppar i hjulen för de nordiska samarbetsprojekten som försvarsunionen efter andra världskriget eller tullunionen på 50-talet.

Under de senaste decennierna har det nordiska fått ett stort uppsving i Norge. Det kan ha att göra med att man blev rädd för att bli lämnad ensam då man röstade nej till EU 1994, eller med att Norden blivit mera ett kulturellt än ett politiskt projekt (norrmännen älskar ju ”den *nordiska* språkgemenskapen”); eller så har det att göra med att man blivit så rika och självsäkra att man

börjat använda Norden som mera universell synonym för Norge på samma irriterande sätt som svenskarna gjorde under folkhemmets glansdagar.

För islänningar har det nordiska argumentet varit viktigt för att visa att man har ett sammanhang trots att man ligger där man ligger. Men samtidigt har det nog också funnits en liknande rädsla för att Norden betyder Danmark och mindre självständighet. Historikern Ragnheidur Kristjansdottir menar att den isländska socialdemokratins nordiska profil aldrig varit någon trumf och att det istället var partier som mera offensivt kunde köra den nationella agendan som blev de ledande.

Då det gäller de självstyrande områdena har Norden-argumentet ofta fungerat omvänt. Genom att vara erkända som medlemsländer i Nordiska rådet har Åland, Färöarna och Grönland stärkt sin autonomi och sitt oberoende av sina värdländer. Hasan Akintug hos oss på Centrum för Norden-studier skriver sin avhandling om hur det nordiska argumentet fungerat inom den här typen av paradiplomati.

Norden-argumentet handlar inte bara om geografi, det handlar också väldigt mycket om tid. Med den tyska begreppshistorikern Reinhart Koselleck kunde man säga att Norden ofta används för att knyta samman historia och framtid: vårt *Erfarungsraum* med vår *Erwartungshorizont*. Tillsammans med Jussi Kurunmäki har jag skrivit om hur socialdemokraterna på 1930-talet använde begreppet nordisk demokrati för att å ena sidan peka bakåt till något ursprungligt, ett gemensamt arv, den fria nordiska bonden, för att ge sin egen politik historisk och nationell legitimitet, men å andra sidan samtidigt för att peka framåt, mot den nya sociala demokratin, välfärdssamhället man skulle skapa tillsammans.

Under senare år har *Norden*-argumentet och våra gemensamma historiska rötter snarare använts för att koppla loss den nordiska välfärdsmodellen från socialdemokratin. På *World Economic Forum* i Davos 2011 presenterade Fredrik Reinfeldts svenska högerregering *The Nordic Way* som en kulturellt förankrad statsindividualism. Det väsentliga i den nordiska modellen var den nordiska kulturen och värderingarna, och därför skulle den ju fortsätta vara nordisk också i nyliberal tappning.

Också de nationalkonservativa populisterna använder gärna Norden-argumentet för att koppla loss välfärdsstaten från socialdemokratin. För dem handlar det mera om en form av välfärdschauvinism enligt vilken utlänningar är oförmögna att omfatta våra nordiska värderingar och vår unika nordiska välfärdskultur.

Problemet med både den nyliberala och den nationalkonservativa användningen av Norden-argumentet är kanske inte så mycket att de kopplar loss den nordiska modellen från socialdemokratien, som att de reducerar och essentialiserar Norden till en fråga om kultur och värderingar. Norden blir ett varumärke eller en medfödd egenskap istället för en gemenskap som skapats genom samarbete och interaktion.

Den danska historikern Klaus Petersen har visat hur de nordiska socialministrarna och olika välfärdspolitiska experter från 1930-talet framåt träffades på olika möten för att förhandla fram den nordiska lösningen till olika sociala utmaningar då det gällde utbildning, arbetsmarknad, hälsovård och pensioner. Den norska sociologen Lars Mjøset har provocerande påstått att den nordiska modellen bara fanns mellan 1973 och 1975. Det var då de nordiska samhällena var som mest lika varandra.

Men Norden-argumentet används nog ganska sällan om ett nordiskt genomsnitt. Ofta handlar det snarare om den som hunnit längst. Det sägs ibland att det nordiska samarbetet inom juridiken dog i mitten av 70-talet då Olof Palmes regering ville modernisera den svenska äktenskapslagstiftningen. I Nordiska rådet protesterade framför allt norska konservativa för att de tyckte Sverige borde vänta på de andra så att lagstiftningen i de nordiska länderna kunde avancera i samma takt. Till det här svarade Palme att ”det nordiska samarbetet aldrig får bli en konservativ restpost. Det får inte upplevas som ett hinder för att gå fram på reformernas väg i den takt man önskar.” Längre var det just Sverige som i både sina egna och andras ögon var det land som låg före och därför hade rätt att definiera Norden och den nordiska modellen. Den finska historikern Pauli Kettunen har i många publikationer visat hur Nordenretoriken för finska politiker var ett sätt att göra den svenska välfärden till vår egen förväntningshorisont.

Idag har Sverige inte längre monopol på den nordiska framtiden. Dansk aktiveringspolitik, norsk kultur- och regionalpolitik och finska skolor och civil beredskap är idag framstående exempel på nordiska modeller. Att Norden inte längre är synonymt med Sverige ger kanske en lite mera rättvis och jämlik bild av Norden, men det har också bidragit till att göra Nordenargumentet lite mera otydligt, det går att plocka russinerna ur de olika kakorna så att det passar ens egen agenda.

Ett annat sätt att se på saken är att Sverige fortfarande representerar framtiden, men inte längre en positiv och eftersträvarsvärd sådan. Pandemihanteringen, gängkriminaliteten, skolorna, nyliberaliseringen av välfärdsstaten och Natofrågan är exempel på hur Sverige för många slutat vara utopi vi hatade att älska, och istället blivit en dystopi vi älskar att hata. I Norge och Danmark har man sedan åtminstone tio år tillbaka talat om *svenske tillstånd* som något man vill undvika. Som Nordenforskare får man alltför ofta

samtal från finska kvällstidningar som vill veta hur Finland kan undvika att bli som Sverige. Intressant nog är det Sverige som används om den problematiska framtiden, om dystopin man vill undvika, medan Norden handlar mera om det positiva, om att göra danska, norska eller svenska lösningar till våra egna.

Vad har då hänt med Norden som argument och vad säger det om vår region idag? Jag tror att det under kalla kriget fanns en ganska väletablerad föreställning om vad Norden stod för politiskt och hur Norden kunde användas som argument. Under de senaste decennierna har ett nytt Norden vuxit fram som bygger på andra premisser.

En skillnad är att Norden-argumentet idag används mindre för att artikulera skillnad till andra regioner. Norden är inte längre en unik kompromiss mellan socialism och kapitalism, en socialdemokratisk (snarare än kristdemokratisk eller liberal) välfärdsmodell. Norden står inte längre för en unik avspänd region i Europa, utan för en stark samlad kraft som ska försvara Natos norra flank. Norden har blivit mindre annorlunda, men paradoxalt nog har Norden samtidigt också blivit mera en fråga om kulturellt förankrade värderingar. Eller kanske det är just precis därför.

Det är också lätt att hålla med Mikko Majander om att Norden-argumentet glidit högerut. Om Norden tidigare användes för att legitimera en stark välfärdsstat, så används det nu snarare för att legitimera nedskärningar, privatiseringar och sänkta skatter. Om Norden tidigare, som Aura Kostianen visade i sin avhandling, handlade om en human kriminalpolitik med låga straff, brottsprevention och socialpolitik, handlar det idag mera om visitationszoner och en sänkt brottsmyndighetsålder. Och om Norden tidigare handlade om en generös flyktingpolitik och om solidaritet med tredje världen, så används Norden idag som ett argument för att sänka biståndet och föra en strängare invandringspolitik.

Men det finns en tvetydighet. Den brittiska forskaren Christopher Browning brukar tala om "the stickiness of the Nordic brand", att mycket av det vi associerar med det gamla kalla krigs-Norden lever kvar fastän de nordiska länderna i många avseenden för en väldigt annorlunda politik än tidigare. Statsvetaren Hanna Ojanen har till och med påpekat att Norden-argumentet ibland verkar användas för att legitimera en politik som är i det närmast motsatt den vi vant oss att tänka att Norden står för.

Samtidigt försöker man också på vänsterkanten (åter-)erövra Norden-argumentet. Nu talar jag mindre om de svenska socialdemokraternas patetiska idé för 10 år sen om att varumärkesskydda den nordiska modellen, utan snarare om den danska vänsterpolitikern Pelle Dragsteds bok *Nordisk socialisme* från 2021 där han hänvisar till nordiska demokratiska traditioner för att göra sina progressiva visioner lite mindre farliga.

Norden har blivit ett slagfält inom politiken, men det verkar också som att Norden-argumentet blivit mindre olika i de olika nordiska länderna. Inrikespolitiskt för vi precis samma kamper om rätten till Norden. Utrikespolitiskt ser vi världen på ett liknande sätt. Både skandinavismen och kalla krigets nordiska samarbete hämmades av att vi definierade Norden olika. Inom Nato har vi kanske funnit varandra.

Johan Strang

KRÖNIKA OM NORDISKT SAMARBETE

NORDENS EU-LÄNDER ALLT MER EU-VÄNLIGA

Norden är en del av Europa. Däröfver är alla ense med reservation för att Grönland geografiskt är en del av Amerika men politiskt en del av Danmark och därmed Europa. Som regel har de nordiska staterna haft svårt att ena sig om hur de ska förhålla sig till övriga Europa. Men influenserna från det kontinentala Europa och de brittiska öarna via kristendom, vetenskap, upplysning och kultur är dock mycket betydande i alla nordiska länder. Och geografien är vad den är.

Sent omsider är nu alla nordiska stater medlemmar i den transatlantiska försvarsalliansen NATO. Att denna organisation är förankrad på båda sidorna av Atlanten är tillsammans med det hot som Ryssland utgör sedan Putins regim inlett ett storskaligt krig i Ukraina, och dessutom krävt att alliansfria länder ej skulle tillåtas bli medlemmar i NATO, förklaring till att Finland och Sverige förenat sig med Danmark, Island och Norge i alliansen. Här finns nu en nordisk gemenskap under ett större paraply.

När det gäller det ekonomiska och politiska samarbetet i Europa, nu framför allt organiserat i Europeiska unionen, har de nordiska staterna inte gått i bräschen och inte heller valt samma förhållningssätt. När de sex grundarstaterna i dagens EU genom Romfördraget 1957 bildade EEC så valde alla nordiska stater att stanna utanför.

Danmark, Norge och Sverige grundade 1960 frihandelsorganisationen EFTA tillsammans med Storbritannien, Schweiz, Österrike och Portugal. Finland blev associerad medlem i EFTA 1961, kallat Finn-EFTA, och Island anslöt sig 1970 som medlem.

Den nordiska gemenskapen i EFTA var kortvarig. Sedan dörren till EEC öppnats för Storbritannien valde också Danmark 1972 medlemskap i det som är dagens EU. Den ledande danska socialdemokraten Per Haækkerup deklarerade att ”den danska fanan må alltid följa fläsket”. I folkomröstningen 1972, som drog drygt 90 procent av valmanskåren till valurnorna, röstade nära nog två tredjedelar ja till danskt medlemskap.

Även Norge sökte 1972 medlemskap i dåvarande EEC men här röstade en majoritet nej efter en så uppsplittrande debatt att den än i våra dagar sätter spår i politiken och det sociala samlivet. I Sverige avstod man från att söka medlemskap med hänvisning till säkerhetspolitik och landets alliansfrihet men lyckades i stället få till stånd ett frihandelsavtal med EU.

År 1992 ingick dåvarande EU, inklusive Danmark, avtalet EES (Europeiska ekonomiska samarbetsområdet) mellan å ena sidan EU och å andra sidan bland andra Finland, Island, Norge och Sverige. Även den nordiska samvaron i EES blev kortvarig. När avtalet trädde ikraft 1994 hade Finland, Norge och Sverige slutfört förhandlingarna om medlemskap i EU.

När Finland och Sverige år 1995 trädde in som fullvärdiga medlemmar i EU hade Norge genom ännu en folkomröstning avgjort att landet skulle förbli utanför unionen. I början av 2010-talet förhandlade Island om medlemskap i EU men dessa förhandlingar kom att avbrytas relativt snart efter mer eller mindre stiltje i överläggningarna. Formellt avslutades anslutningsprocessen först 2015 genom ett brev från Islands dåvarande utrikesminister.

Det är i denna situation Norden befinner sig. I varken Norge eller Island finns nu något utbrett stöd för att söka medlemskap i EU. Inga politiska krafter söker heller stöd för att förändrad opinionsläget till förmån för medlemskap. Grönland lämnade EU 1985 efter att ha vunnit ökad autonomi inom Danmark och är nu associerad som ett "översjöiskt territorium".

Inom överskådlig framtid finns det anledning att räkna med att Norden förblir splittrat i förhållande till samarbetet i övriga Europa. Den slutsats man kan dra av valrörelsen inför valet till Europaparlamentet i början av juni 2024 är nämligen att det vare sig i Danmark, Finland eller Sverige finns något egentligt stöd för att lämna EU.

Det motstånd mot medlemskap i EU som fanns vid inträdet i de tre nuvarande EU-staterna har tynat bort. Socialistiskt Folkeparti, som är det enda av dagens partier i Folketinget som motsatte sig medlemskap 1992 blev det största partiet av alla i Europaparlamentsvalet i Danmark 2024. Partiets valprogram 1994 inleds med följande stycke: "SF er et EU-engageret parti med en stærk grøn, solidarisk og international profil. Fælles løsninger i EU er vores bedste og mest effektive svar, når Europa udfordres af klimaforandringer, flytningestrømme, skattefusk, social dumping og fattigdom. SF's EU-politik vægter et grønt og solidarisk Europa!"

I valet i Sverige var det inget riksdagsparti som gick till val på att landet nu borde lämna unionen. Störst framgång i valet nådde Vänsterpartiet och Miljöpartiet. Sverigedemokraterna, som måste betraktas som det mest EU-skeptiska partiet i landet, gjorde för första gången på 2000-talet en valförlust och minskade med två procentenheter jämfört med EU-valet 2019.

I Finland blev Vänsterförbundets avgående partiledare Li Andersson röstdrottning och bidrog på så sätt till att partiet vann sammanlagt tre mandat, en ökning med två. Sannfinländarna, det mest EU-kritiska partiet i riksdagen, förlorar däremot ett av sina mandat.

En nulägesanalys visar alltså att det inom överskådlig tid inte finns anledning att räkna med en förändring av nordiska staters relation till EU: Danmark, Finland och Sverige förblir av allt att döma EU-medlemmar, Norge och Island föredrar att stå utanför unionen.

Om en förändring sker i en oviss framtid beror det mera sannolikt på dramatiska förändringar inom EU. Inför valet till Europaparlamentet förutspådde många betydande framgångar för auktoritära och illiberala partier till höger om etablerade konservativa och kristdemokratiska partier. Framgångarna blev dock inte så stora som somliga befarat och andra haft förhoppningar om. I Ungern mötte regeringschefen Viktor Orbáns parti ett starkt motstånd från ett EU-positivt parti.

I Frankrike och Tyskland försvagades flera av de samhällsbärande partierna genom betydande framgångar för illiberala EU-motståndare. I Frankrike sker nu ett nyval. Påfrestningarna i Tysklands regering är betydande.

Vad 50 nordiska ledamöter av 720 i Europaparlamentet liksom vad tre nordiska regeringar av 27 i EU:s Ministerråd kan uträtta är betydelsefullt. Det avgörande är dock troligen vad som sker i framför allt de stora medlemsstaterna. Det avgör förutsättningarna inte bara i EU utan också i Norden och i EU:s relationer till stater i öster, som Ryssland, Ukraina med flera stater.

Norden har lyckats bibehålla de framgångar för samarbetet som vanns under storhetstiden på framför allt 1950-talet vad gäller passfrihet, gemensam arbetsmarknad, fri handel, social trygghet etc. Men sedan 1992 har framstegen inte varit stora. Det nordiska samarbetet har stagnerat.

Svar på en avgörande fråga föreligger inte idag: Är det samarbetet inom Norden eller inom EU som har störst inflytande på Nordens framtid? Det bestäms av flera folks politiska val och däri finns ett hopp förutsatt att internationellt samförstånd främjas.

Anders Ljunggren

LETTERSTEDTSKA FÖRENINGEN
 I SPRÅKETS TJÄNST
 Samtal med Lars-Olof Nyhlén

Lars-Olof Nyhlén.

I november 2011 ankom ett handskrivet brev till Letterstedtska föreningens sekretariat på Hantverkargatan i Stockholm. Brevet var daterat Hässelby den 7 november och i det tillkännagav makarna Lars-Olof Nyhlén och Marthe Urzander sin avsikt att donera ett större belopp till föreningen. I samråd med föreningen beslutade man att gåvan skulle användas till att belöna en förtjänt nordisk översättare. 2012 delades så Letterstedtska föreningens nordiska översättarpris ut till de nyhlénska medlemmarna för första gången.

I samtal med Lena Wiklund, NT:s huvudredaktör, berättar Lars-Olof Nyhlén om relationen till språk och översättningar. Vilken betydelse kan ett nordiskt översättarpris ha? Vilken roll kan översättningar spela i framtiden?

Uppväxten

Lars-Olof Nyhlén (f. 1931) växte upp i söderförorten Gamla Enskede som hade spårvagnsförbindelse med Stockholms centrum. Båda föräldrarna härstammade från västra Värmland nära norska gränsen, en vacker trakt vid sjön Glafs fjorden. Föräldrarna träffades dock först i Stockholm, där de umgicks med invandrade värmlänningar. Efter sitt giftermål i slutet av 1920-talet etablerade de sig inom affärsvärlden, där de drev detaljhandel inom manufakturbranschen med ett par butiker. Fadern odlade nära kontakter med hembygden och hade skönlitteratur på både norska och svenska i sin bokhylla. Lars-Olof blev i den miljön väl förtrogen med den värmländska dialekten.

Enskede gamla folkskola låg nära familjens bostad. Där var Lars-Olof i fyra år innan han provade in till det legendariska "gossläroverket" Södra Latin på Södermalm. Språkämnena intresserade honom mycket och på den tiden var tyska nybörjarspråk. Därutöver läste han engelska och franska i realskolan och fortsatte med de klassiska språken latin och grekiska i gymnasiet. Som uppsatsämne vid studentskrivningarna valde han "Vad är nyttan med språkstudier?" Gymnasietidens kulturliv fann han mycket stimulerande med aktiviteter som litteratur-, musik- och filmaftnar. Flera elever medarbetade i tidningar och tidskrifter. I studentpublikationen "Medan lagrarna gror" debuterade bland andra den senare Nobelpristagaren Tomas Tranströmer och östralatinaren Kjell Espmark.

Åren på universitetet

Omedelbart efter studentexamen 1949 inledde Lars-Olof Nyhlén studier i tyska vid dåvarande Stockholms Högskola. Hans första lärare där var professor Erik Wellander i tyska, som var mest känd utanför ämnet som språkriktighetsexpert i svenska. Lars-Olof följde upp språkstudierna med engelska och franska samt avslutade med pedagogik. Efter fil.mag-examen började han sin lärarbana och hade turen att få placering vid olika gymnasieskolor i Stockholm.

Så småningom ville Lars-Olof höja sin kompetens för att få lektorsbehörighet. Efter Erik Wellanders pensionering tillträdde den lundsiske docenten Gustav Korlén professuren. Han moderniserade ämnesinnehållet med större inriktning på tysk skönlitteratur och kultur och var mycket intresserad av språkdidaktiska frågor, vilket Lars-Olof fann särskilt lockande.

Korlén intresserade kollegorna för översättningsproblematik och gav uppsatssuppgifter innebärande kontroller av tysk skönlitteratur till svenska, en verksamhet som uppmärksammades av bokförlagen. Därigenom inleddes en livlig kontakt med litteraturlivet i båda språkområdena, bland annat genom författarbesök på institutionerna. En höjdpunkt i denna verksamhet var en större konferens 1964 i Sigtuna med författargruppen Grupp 47 och tongivande tyska litteraturkritiker.

För Lars-Olof Nyhlén tillkom ett särskilt intresse för olika tyska språkvarianter. Det tog Korlén fasta på när han föreslog ett avhandlingsämne med inriktning på situationen i Österrike och dess språkliga egenheter. Efter färdigställd avhandling och genomgång av så kallat provår för undervisning inom skolväsendet kunde Lars-Olof söka lektorat vid sin gamla skola Södra Latin. Efter några år erbjöds han tjänstgöring som universitetslektor vid Stockholms universitet, där han blev kvar till sin pensionering.

En viktig pedagogisk verksamhet var institutionens översättarkurs. Den var tvåårig och sysslade enbart med sakprosatexter som utformades med hänsyn till eventuell framtida yrkesverksamhet.

Förutom undervisning och forskning ägnade sig Lars-Olof Nyhlén åt andra uppgifter av administrativ karaktär, som studierektor och periodvis som institutionens prefekt. Som facklig Saco-representant hade han också säte i fakultetsstyrelsen.

* * *

Hur kom du Lars-Olof och Marthe i kontakt med Letterstedtska föreningen och Nordisk Tidskrift?

– I närheten av vårt sommarställe i Österåker finns i Åkersberga ett fint och välskött lokalbibliotek som vi flitigt besökt. En dag upptäckte jag och Marthe ett exemplar av *Nordisk Tidskrift* i tidskriftshyllan. ”Marthe” sa jag ”det här är något för oss”.

Hur kommer det sig att ni valde just Letterstedtska föreningen för er donation?

– Föreningens ideella inriktning, som den bland annat kommer till uttryck i *Nordisk Tidskrift*, hade vunnit vårt gillande. Vi hade diskuterat att göra en donation till ett ändamål av nordiskt intresse och beslöt att förverkliga denna idé genom Letterstedtska föreningen.

Hur kom det sig att det blev just ett nordiskt översättarpris?

– Vi hade inte klart för oss vad det skulle vara för pris, men att det skulle vara ett nordiskt pris var tydligt. På möte med bland andra dåvarande LF-ordföranden Karin Söder kom vi fram till att det fanns en lucka att fylla när det gäller pris för översättningar mellan de nordiska länderna. Så då blev det ett översättarpris.

Varför är det viktigt att översätta mellan de nordiska språken?

– Det nordiska samarbetet har varit hotat till exempel genom pandemin. Det är av olika anledningar angeläget att befrämja samarbetet, bland annat för att stödja varandra språkligt, kulturellt och på andra sätt. Förutom det nordiska är det europeiska samarbetet viktigt.

Vilken betydelse kan ett översättarpris ha? Varför är det angeläget med just ett nordiskt översättarpris?

– Det är värt att uppmärksamma översättare, både med ökad status och med pengar. Ett exempel är Stockholms Stadsteater som har ett dubbelt pris, som tillfaller dels författaren, dels författarens översättare. Det priset visar att översättaren inte behöver komma i skymundan. I pressen får tyvärr litteratur- och översättarpriser föga uppmärksamhet, ofta bara en notis i kanten.

När det gäller den nordiska aspekten så är det viktigt att kämpa lite extra för den nordiska språkfrågan då engelska i mycket tar över.

–Du har ett engagemang för nordiska frågor, hur har det, förutom i Letterstedtska föreningen, yttrat sig?

– Jag och min framlidna maka Marthe är och var medlemmar i Föreningen Norden. Marthe som var lärare, skrev om hur man borde värna de nordiska språken i skolan, och det fanns ju också nordiska lektorer runt om i Norden som hon lyckades plocka in i skolundervisningen. Vi har rest mycket runt om i de nordiska länderna, både under sommar- och vintersäsongerna.

Vilken roll kan översättningar spela i framtiden?

– Jag tänker på Europa och Bryssel. När det är fråga om lagtexter så har det visat sig till exempel att det är mycket lättare att översätta från tyska till svenska än från engelska till svenska. Precisa översättningar är särskilt viktigt i internationella institutioner och inom juridikens område.

– Översättare gör viktiga insatser för att människor ska förstå och lära känna varandra. Prisbelöningar är ett sätt att sätta ljuset på deras gärning.

* * *

Gun-Britt Sundström, översättare, Sverige mottog 2017 Letterstedtska föreningens nordiska översättarpris ur de nyhlénska medlen.

Från vänster Lars-Olof Nyhlén, Gun-Britt Sundström och Letterstedtska föreningens ordförande Björn von Sydow.

De nyhlénska medlen

2024 är trettionde året som Letterstedtska föreningens nordiska översättarpris ur de nyhlénska medlen delas ut. Det tillfaller Janina Orlov. Priset utgör belöning för översättning mellan de nordiska språken av litterärt eller essäistiskt verk eller en översättares gärning som helhet. Priset är ett av de största nordiska översättarprisen med en prissumma på 100.000 sek.

Tidigare pristagare är Anne Marie Bjerg, Danmark (2012), Per Qvale, Norge (2013), Pentti Saaritsa, Finland (2014), Hjörtur Pálsson, Island (2015), Erik Skyum-Nielsen, Danmark (2016), Gun-Britt Sundström, Sverige (2017), Turid Farbreugd, Norge (2018), Birgita Bonde Hansen, Danmark (2019), Sigrún Árnadóttir, Island (2020), John Swedenmark, Sverige (2021), Arild Batzer och Jannie Jensen, Norge/Danmark (2022) samt Tone Myklebost, Norge (2023).

Från 2023 har verksamheten på temat Språk och Översättningar i Letterstedtska föreningens regi, och som grundar sig på de nyhlénska medlen, vidgats. Den 19 december 2023 arrangerades med nyhlénska medel en LF-föreläsning på tema "Översättningens roll i Norden" i samarbete med Stockholms universitet. Evenemanget omfattade föreläsning, prisutdelning av det nordiska översättarpriset för 2023, samtal och samkväm. I 2024 års utlysning av Letterstedtska föreningens anslag återfinns en specialdestination som med nyhlénska medlen välkomnar ansökningar på temat översättningar mellan de nordiska språken.

Lena Wiklund

BOKESSÄ

OVERSET STYRKE FREM I LYSET

Lektor, oversætter og kritiker Erik Skyum-Nielsen peger i sin vigtige bog *Ud af skyggerne* på danske, kvindelige forfatteres modige, nyskabende og nuancerede livstolkninger.

Vi lever i en brydningstid. En ny opmærksomhed omkring kvinders bidrag til kulturen både før og nu træder tydeligt frem i den aktuelle debat, på udstillinger og i bogudgivelser. Det er et afgørende modtræk til den tøvende holdning, der alt for længe har blokeret for forståelse og værdsættelse af kvindelige billedkunstneres og forfatteres indsats. Lykkeligvis er der nu flere, der ser nødvendigheden af at stille kvinders bedrifter i kunsten på lige fod med deres mandlige kollegers.

Der bliver fra forskellige sider kastet nyt lys på kvinders indsigter, indsatser og nybrud, og det sker med påpegning af værkernes nytænkende synsvinkler, skildringer af komplekse følelser og formmæssige eksperimenter.

Erik Skyum-Nielsens bog *Ud af Skyggerne – Kvindernes litteraturkanon* kaster et vågent blik på 12 vigtige kvindelige danske forfatteres produktion og pointerer blandt andet med teksteksempler, værkernes nuancerede fremstillinger af sammensatte følelser. Det kræver en sensitiv og nysgerrig, og som det er tilfældet her fagligt erfarne læser at trække de vigtige detaljer i værkerne frem i lyset. *Ud af skyggerne* vidner om forfatterens stærke interesse og modtagelighed. Bogen er samtidig – som forfatteren selv gør opmærksom på det – et let forsinket selvopgør. Erik Skyum-Nielsen har været ”opdraget” i et fagligt miljø, hvor man primært læste værker, der var skrevet af mænd. Man må umiddelbart ønske, at flere nu vil følge trop og pointere deres interesse i kvindelige forfatteres værker. For påskønnelse af kvinders evner, viden og skaben har længe ladet vente på sig.

Erik Skyum-Nielsen (født 1952) er lektor emeritus ved Københavns Universitet og litteraturkritiker ved dagbladet *Information*. Han har således haft indflydelse på såvel studerendes som øvrige litteraturinteresserede læsers indtryk af den kulturelle scene. Det er derfor stærkt, at han nu indrømmer, at han selv tidligere har bidraget til den blinde vinkel, når det drejer sig om fremhævelse og værdsættelse af kvindernes forfatterskaber.

Vi kan nu med *Ud af skyggerne* dykke ned i en selverkendende og lydhør publikation om danske,

kvindelige forfattere og anvende den i undervisning på forskellige niveauer eller til hjemlig udvidelse af horisonten. Jeg hilser bogen velkommen, fordi den åbner for indsigt i kvindernes værker og giver appetit på læsning og genlæsning. Det er fint, at det nu er en mandlig faglitterær forfatter, der står frem og belyser de kvindelige forfatteres litterære styrker. Mænd læser jo stadig først og fremmest bøger skrevet af mænd, og dermed er der en chance for at flere mandlige læsere får øjnene op for de kvindelige forfatteres evner.

Når jeg læser Erik Skyum-Nielsens bog, erindrer jeg studiemiljøet på danskstudiet på Københavns Universitet i 1974, hvor Tove Ditlevsens forfatterskab ikke stod øverst på ønskelisten hos særlig mange studerende. Der var en mærkbar forbeholden reaktion blandt de studerende m/k over for et udbudt emne om Tove Ditlevsens værker. Den kritiske holdning havde at gøre med en opfattelse af, at Tove Ditlevsen (1917-1976) ikke var moderne nok. Dengang i midten af 1970'erne syntes nogle studerende tilmed, at hun var for let at forstå. Billedet har senere ændret sig radikalt.

Det er velgørende, at Skyum-Nielsen netop peger på, at Tove Ditlevsen rækker ud over sin tid. Hendes tekster rummer ærlighed, følelsesmæssig kompleksitet og udtryksstyrke, der interesserer mange læsere den dag i dag. Tiden er en anden, og stemningen er nu vendt, endda så meget, at vi oplever en "Tove-feber", som den genopblussede interesse for forfatterskabet er blevet kaldt. En interesse som ikke blot viser sig herhjemme, men også i USA. Erik Skyum-Nielsen spørger relevant i sit kapitel om Tove Ditlevsen, "Fri af genregrænser, regler og æstetiske normer": "Hvorfor fik hun aldrig de fine litterære priser, som hun så klart havde fortjent, altså Det Danske Akademis Store Pris, Kritikerprisen og Nordisk Råds Litteraturpris; hvorfor blev hun ikke nævnt i Kulturministeriets kanon for litteratur af 2004; og hvad er grunden til, at hun ikke figurerer i den i øjeblikket gældende kanon for gymnasiets danskundervisning?". Det er vigtige spørgsmål. Tove Ditlevsens forfatterskab viser stærk kunstnerisk koncentration, længsel og frihedsdrømme. Ofte sammenkæder hun i sine teksters fysiske, mentale og skabende rum. Det er blandt andet denne sammenhæng, der kan fascinere i dag.

Erik Skyum-Nielsen kaster i sin bog nødvendigt lys på dét, han kalder "litteraturhistoriske usynligheder". Det faktum, at der ikke blev skrevet større værker om en række af de nyskabende kvindelige forfattere er medvirkende til, at vi ikke har dem i erindring i dag. *Ud af skyggerne* er sympatisk og klogt skrevet ud fra et ligestillingsperspektiv og med fokus på det æstetisk nybrydende.

Tidligere har Pil Dahlerup skrevet disputatsen, tobindsværket *Det moderne gennembruds kvinder – 70 oversete forfatterskaber fra århundredskiftet, deres menneske- og samfundssyn* (1983). Heri skrev Pil Dahlerup: "Jeg betragter enhver litterær tekst som en helhed, der indgår i utallige andre helheder, men som kræver først at blive læst som en sammenhængende enhed af

indhold og form.” Det er et klogt synspunkt med vægt på selve teksten. Bogen fik betydning for en stor læserskare og på længere sigt generelt for opmærksomheden omkring kvinders indsats. En vigtig inspiration i dag for mange kvinder er den engelske forfatter Virginia Woolfs bog *Eget værelse* (1929), hvor hun peger på nødvendigheden af et eget værelse og en egen økonomi, hvis man vil have mulighed for at udvikle et forfatterskab. Litteraturforskeren Lise Busk-Jensen udgav i 2009 doktorafhandlingen i tre bind: *Romantikken forfatterinder*, hvor hun blandt andet tog udgangspunkt i Virginia Woolfs tanker og beskæftigede sig med spørgsmål om forholdet mellem kvinders sociale liv og deres litteratur og relationen mellem subjektivitet, erfaring og skrift.

Erik Skyum-Nielsen trækker velvalgte kvindelige forfattere frem og belyser deres værker, synsvinkler og indsigter. Fuldt fortjent peger han på pioneren Mathilde Fibiger (1830-1872). Hun var den første betydelige fortæller for kvindefrigørelsen herhjemme. I sin brevroman *Clara Raphael – Tolv Breve*, udgivet i 1850, kritiserer Mathilde Fibiger, at kvinder er udelukkede fra al åndelig beskæftigelse. Hendes modige bog fik vidtrækkende betydning og startede en debat om kvinders muligheder for at tage del i samfundslivet. Hendes indsats og den efterfølgende debat medførte, at der offentligt blev stillet krav om ligestilling. Mathilde Fibiger er væsentlig og oplagt at bringe frem i lyset i dag, og det gør Erik Skyum-Nielsen i kapitlet ”Et brud med mændenes monopol på ånd”.

Man kan dog ikke lade være med at notere sig, at det mandlige blik sniger sig ind, når Erik Skyum-Nielsen skriver: ”Vil man forstå baggrunden for den banebrydende roman *Clara Raphael* er det nok klogt, blot til at begynde med, at forestille sig en ualmindeligt smuk og ualmindeligt begavet, intenst sandheds- og retfærdighedssøgende kvinde, som sidder på sit værelse og kigger ud på et fredeligt dansk landskab” (s. 39). Det er positivt ment, men man må spørge, om det ikke ville være klogere først og fremmest at se på Mathilde Fibigers værk. Hendes udseende burde i denne sammenhæng ikke være afgørende!

En forfatter som står i et særligt lys i dag og bliver læst, genlæst og citeret i mange sammenhænge er Inger Christensen (1935-2009). Erik Skyum-Nielsen er tydeligvis optaget af hendes værker. ”Ordmusikken” og det gennemarbejdede fascinerer ham: ”Hun gav aldrig noget fra sig, som var dårligt eller blot halvgodt, og hun lagde vægt på at være både formmæssigt glasklar og tankemæssigt kompleks”, som han udtrykker det (s. 280). Det er betydningsfuldt, at han bringer et smukt uddrag af Inger Christensen: ”Det” (1969): ”Det er morgen og solen står op / I et ganske forrygende lys / Selv en ganske almindelig krop / Kan mærke hvordan den fornys”.

Man kan kun slutte op om Erik Skyum-Nielsens værdsættelse af Inger Christensens forfatterskab. Hun var en forfatter som i høj grad fandt, hvad hun selv kaldte ”en lysning i sproget”. Inger Christensen var i øvrigt inspireret af Tove Ditlevsens digte.

Bogen fremhæver desuden følgende forfattere: Thomasine Gyllembourg, Olivia Levison, Marie Bregendahl, Karin Michaëlis, Karen Blixen, Bodil Bech, Hulda Lütken, Tove Meyer og Sonja Hauberg. Det er positivt, at Erik Skyum-Nielsen peger på både kendte og mindre kendte og fremhæver vigtige passager i deres tekster, så vi kan fornemme sproget og det rum, der opstår omkring de enkelte udtryk.

Erik Skyum-Nielsen henviser imidlertid visse steder mindre relevant til elementer af sin egen livshistorie. Heri spejler han en tendens i tiden, hvor den person, der træder frem skaber en forbindelse til publikum ved at fortælle om dele af sit liv. Det virker umiddelbart fremmed i netop denne sammenhæng. Lidt flere og tydeligt gengivne fotografiske portrætter af de omhandlede kvindelige forfattere ville have givet mulighed for at aflæse deres ansigtsudtryk. Man ville i så fald kunne fornemme, at de nu med denne bog var ”fremkaldt” og ikke stadig delvist befyldt sig i skygge.

Men *Ud af skyggerne* er en vigtig og oplysende bog, der bidrager til at skabe en mere åben synsvinkel, hvor der før har været blinde vinkler. Man får lyst til at fordybe sig i flere af de omtalte forfatterskaber - og til at læse værker af aktuelle kvindelige forfattere.

Eva Pohl

Skyum-Nielsen, Erik. *Ud af skyggerne – Kvindernes litteraturkanon*. Informations Forlag 2023.

KRING BÖCKER OCH MÄNNISKOR

FINLANDS SVENSKA HISTORIA

Boken om Finlands svenska historia av Martin Hårdstedt är ett översiktsverk som har sitt ursprung i forskningsprojektet ”Svenskt i Finland – en lång historia”. Boken utgör en sammanfattning av de fyra volymerna i serien Finlands svenska historia utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland under åren 2008-2016 med Kari Tarkiainen, Nils-Erik Villstrand, Max Engman och Henrik Meinander som författare.

Martin Hårdstedt är professor i historia vid Umeå universitet men bosatt i Tavastehus i Finland. Han har särskilt intresserat sig för militärhistoria och politisk historia och skrev sin doktorsavhandling om Finska kriget 1808-1809.

I förordet till Finlands svenska historia betonar Hårdstedt att det är kunskaperna och analyserna i de fyra tidigare volymerna som ligger till grund för innehållet i boken. Samtidigt innehåller den kompletteringar och presenterar intressanta slutsatser, och kan mycket väl läsas som ett verk helt fristående från de tidigare volymerna.

Boken omfattar den historiska utvecklingen allt från Finlands forntid omkring 8500 f.Kr. fram till dagens nära samarbete mellan Finland och Sverige, och den gemensamma Nato-medlemsansökan våren 2022. Mellan allt det här tar boken upp centrala frågor och historiska händelser i sju kapitel med namn som Österland, Riksdelen, Storfurstendömet och Nationalstaten. I början av boken finns också en bra sammanfattning av frågor som berör historieskrivningen kring det svenska i Finland, identitet och begrepp. Det avslutande kapitlet är ytterligare ett försök att komprimera över tusen år av svensk historia i Finland.

En fråga som traditionellt intresserar finländare, och särskilt de med finlandssvensk bakgrund, är frågan om när de svenskspråkiga egentligen kom till Finland, och hur utvecklingen ledde till att det finska samhället började byggas som en del av Sverige. Som författaren framhåller, har inflyttningen till Finland västerifrån inte bara intresserat forskare, utan det har funnits och finns ett intresse för den frågan också hos allmänheten och inom politiken.

Boken slår fast att den västliga bronskulturen koncentrerade sig till kusttrakterna i Finland under övergången från stenåldern till bronsåldern 1700-500

f.Kr. Kulturinflytandet från Skandinavien där bronsålderskulturen blomstrade blir mot slutet av den här perioden för första gången mycket starkt i Finland. Man kan inte, enligt författaren, tala om den här tiden som den svenska historiens början i Finland, men nu kom det västliga kulturinflytandet att sträcka sig till det som senare skulle bli en del av ett svenskt rike. Det skandinaviska inflytandet på utvecklingen var också så pass stort att det åtminstone periodvis måste ha funnits inflyttad befolkning, som sannolikt har smält samman med den inhemska befolkningen. Det kan också ha funnits mindre bosättningar med svenskspråkiga över en längre tid, men boken slår fast att den svensk-språkiga befolkningen i det moderna Finland måste räkna sitt ursprung från människor som kom till de finska kustområdena då det svenska riket började etableras och utöka sitt inflytande österut med början på 1100-talet. Hårdstedt understryker också att de flesta forskare i dag är överens om att Finlands integrering i det svenska riket sträckte sig över flera århundranden och parallellt med att riket utsträcktes i andra riktningar. Att uppfatta Finlands integrering i det svenska riket som resultatet av ett antal korståg håller enligt författaren inte för en granskning. Korstågen har tidvis lyfts fram i finsk historiebeteckning och också varit föremål för en hel del historielös mytbildning, som fortfarande tycks gå hem på sina håll. Enligt tidningsuppgifter har argument kring den svenska koloniseringen och förtrycket av Finland använts för att värma upp publiken inför den sannfinska presidentvalskandidatens kampanjmöten under vintern som gått. Hårdstedt föredrar att tala om riksbildningstiden, och påpekar att också trycket österifrån, från Novgorod och Moskva, starkt påverkade den gemensamma historiska utvecklingen i Sverige och Finland, och Finlands integrering i den västeuropeiska kultursfären.

Många andra aspekter på den här integreringen berörs i kapitlet Storfurstendömet. Där analyseras också närmare frågeställningar som berör den språkliga utvecklingen i Finland, den finsknationella mobiliseringen och uppkomsten av det självständiga Finland. Förhoppningsvis når boken ut till en större nordisk läsekrets. Den kan rekommenderas alla som är intresserade av Finlands och Sveriges gemensamma arv, och särskilt av den svenska befolkningens historia i Finland. Inom undervisningen kan det här översiktsverket säkert också fylla en viktig uppgift.

Guy Lindström

Martin Hårdstedt. *Finlands svenska historia*. Svenska Litteratursällskapet i Finland, Helsingfors, Natur & Kultur, Stockholm, Riga 2023.

NORSK FOLKEHØYSKOLESTRID PÅ 1870-TALLET

Boken *Gjennom hjertet til hjernen*, med undertittelen *Om folkehøgskolen*, Viggo Ullmann, Ivar Fløistad og N.F.S. Grundtvig, handler om åndskamp og religiøse motsetninger i et norsk bygdesamfunn på 1870-tallet. Stridens lokale kjerne var opprettelsen av en folkehøgskole i N. F. S. Grundtvigs ånd på Skjulestad i Østre Moland i 1873, i det daværende Nedenes amt (fra 1919 Aust-Agder, og fra 2020 del av Agder fylke). Boken markerer dermed et 150-årsjubileum. Forfatteren Jan Kløvstad publiserte allerede i 2000 boken *Ild, begeistring og varme* (Tvedestrand, 2000) som sprang ut av de samme historiske forhold. Ny viten og forståelse som

er fremkommet siden den tid, berettiger til en fornyet fremstilling av emnet.

Bokens utgangspunkt er lokalt, men det idéinnhold som satte sinnene i kok, grundtvigianismen, er i høy grad fellesnordisk. Innflytelsen fra Grundtvig satte dype spor i dansk kirke- og samfunnsliv, og var lenge en sterk kraft i Norge (men i noe mindre grad i Sverige). Fortellingens to norske helter er Ivar Fløistad (1846–1926) og især Viggo Ullmann (1848–1910).

Fløistad er den lokale initiativtageren av bondeætt som vil ha folkehøgskole i hjemtraktene på Sørlandet. Han etablerer kontakt med den velutdannede akademikeren Ullmann, som virkeliggjør prosjektet. Begge hadde tidlig stiftet bekjentskap med folkehøgskolebevegelsen. Fløistad hadde tilbrakt et skoleår på Sagatun ved Hamar, og Ullmann hadde vært i danske Askov; underveis dit var han sågar en av bærebererne ved Grundtvigs bisettelse. Begge setter tydelige spor etter seg. Fløistad gjør seg sterkt gjeldende som ordfører, lensmann, stifter av patriotisk skarpskytterforening og frisinnet ungdomslagsleder, og blir stortingsmann for partiet Venstre. Hans livslange samfunnsengasjement belønnes i 1918 med Borgerdådsmedaljen.

Ullmanns sosiale utgangspunkt var den del av Christiania-borgerskapets kulturelle elite som med åpent sinn hilste progressive ideer velkommen. Ullmann nøt selv godt av en tradisjonell klassisk utdanning. Han var oppvokst med og talte og skrev dansk-norsk riksmål, men også begeistret tilhenger av Ivar Aasens dialektbaserte landsmål (nynorsk). Som Grundtvig-formidler og pedagog engasjerte han seg «for folkelig Dannelse og for praktisk Duelighed». Taler og foredrag Ullmann holdt i Sverige, bl.a. for medlemmer av den svenske riksdagen, skal ha hatt vesentlig betydning for å fremme forståelse for Norges sak blant svenske liberalere forut for unionsoppløsningen i 1905 (s. 107). Han var pasifist og markerte seg som internasjonalt innflytelsesrik fredsavtivist.

Fra tidlig 1880-tall av ble Viggo Ullmann en av Norges meste markante politikerpersonligheter, først som ordfører i Seljord i Telemark, dernest som stortingsmann for Venstre og sluttelig som stortingspresident, den konstitusjonelt høyest rangerte nordmann etter Kongen. Sine siste år tilbragte Ullmann som amtmann (fylkesmann, nå «statsforvalter») i Bratsberg amt (Buskerud fylke). (Ullmann er oldefar til skuespillerinnen Liv og tippoldefar til forfatterinnen Linn Ullmann.)

To kapitler med informative kortbiografier om Fløistad og Ullmann er plassert sent i boken, fulgt av to sider med avsluttende bemerkninger om «Strid omkring folkehøgskolen også 50 år etterpå». Dette redaksjonelle grepet markerer at det er den idé- og åndskamp de to utkjempet, ikke deres personlige karrierer, som er bokens bærende tema.

I sitt første år var Fløistads og Ullmanns folkehøyskole på Skjulestad en utvilsom suksess, med over 20 motiverte og dyktige elever og sterk lokal støtte. Deretter opplevde skolen sviktende oppslutning, og etter skjærtorsdag 1875 opphørte driften etter bare to år. Et storstilt skolebyggprosjekt måtte oppgis.

Kløvstads fremstilling viser tydelig hva den negative utviklingen som gav skolen i Østre Moland så kort levetid, skyldtes; nemlig kraftig motstand fra sterkt konservative kristne miljøer. Kirkens stadig mektigere pietistiske fløy bekjempet grundtvigianismen aktivt. For eksempel kunne den lokale kapellanen innprente konfirmantene at grundtvigianerne var verre kjettere enn mormonere, baptister og metodister. De kretser denne kapellanen representerte, forente seg i en «indremisjons»-allianse mellom strengt ortodokse lutherske teologer, med det kraft- og maktfulle professorale tospann Gisle Johnson (1822–1894) og den tyskfødte Theodor Caspari (1814–1892) som fanebærere, og en minst like konservativ legmannskristendom. Indremisjonsbevegelsen ble en maktfaktor som gjorde sitt ytterste for å støtte grundtvigianismen og dens folkehøyskoler ut i mørket og opprettet blant annet konkurrerende kristelige skoler.

De pietistiske ensrettingsbestrebelsene ble etter hvert møtt med motreaksjoner. Mest spektakulært var det at den konservative «sjefsideolegen» Caspari på sine gamle dager stod frem som selverklært grundtvigianer. Dette førte imidlertid ikke til noe linjeskifte i forholdet til folkehøyskolen. Hele landsdelen fra Agder til Rogaland ble etter hvert preget av ytterliggående «indremisjonering», til tross for at grundtvigianismen stod sterkt i enkelte områder og hadde en betydelig støttespiller i presten Andreas Faye. Det var ikke nok til å redde folkehøyskolen i Østre Moland. Gisle Johnson og hans våpendragere, deriblant den vidløftige Lars Oftedal (1838–1900), holdt det uansett gående og fikk stadig mer makt.

Kløvstad får klart frem at kampen mot grundtvigianismen hadde en politisk side. Indremisjonsbevegelsen var på den ene siden kollektivistisk og strengt disiplinert, og på den annen side intenst psykologisk fokusert på individuell soning og frelse. De forståelsesrammer dette skapte, oppmuntret ikke uten videre til innsats for politisk demokratiutvikling. I 1884 innførte Ullmanns parti Venstre

parlamentarisk styresett i Norge. Det var først i Norden, men uglesett i kristen-konservative kretser i Norge. I januar 1883 hadde samtlige kirkens biskoper og 450 ledende representanter for kristenfolk og indremisjon samlet seg om et opprop hvor «Christendommens Venner i vort Land» ble kraftig advart mot Venstrebevegelsen. Prosten i Landvik beklager seg i et brev til Kirkedepartementet over at før Ullmann dukket opp med sin folkehøyskole, «levde Almuen almindeligt og fredeligt uden Partiestrid. Men efter den Tid begynte de friere Ideer, Lyst til Selvstyre og Misfornøielse med den bestaaende Orden at udbrede sig blandt Folket» (ibid.). (Senere ble det vanlig å betrakte arbeiderbevegelsen, Venstres historiske arvtager på den radikale reformsiden i norsk politikk, som en fiende av kristendommen, hvilket representanter for arbeiderbevegelsen, i klar motsetning til folkehøyskolepionerene, selv utvilsomt i noen grad bidro til.)

Ullmanns virke som folkehøyskoleutvikler og -lærer endte i Seljord i Telemark i 1902. Men det gav varige resultater i form av fornyende pedagogikk og fremtidsrettet, praktisk orientert individuell kompetanseutvikling som har hatt mye å si for mange lokalmiljøer (s. 19, 25, 27) og for norsk samfunnsutvikling i sin helhet. Kapittelet «Elevane blei samfunnsbyggerar» gir klare vitnesbyrd om det. Med grunnlag i en nordisk åndskamp formidler *Gjennom hjertet til hjernen* et mentalitetshistorisk tidsbilde med perspektiver langt ut over sitt begrensede lokale norske utgangspunkt. Boken er også et bidrag til især norsk skolehistorie. I dag har Norge ca. 80 folkehøyskoler som, med forskjellig idégrunnlag, representerer et bredt spektrum av undervisningstilbud.

Boken er skrevet på lett tilgjengelig nynorsk. Det er i Viggo Ullmanns ånd, selv om det ikke tilsvarer hans egen foretrukne praksis.

John Ole Askedal

Jan Kløvstad. *Gjennom hjertet til hjernen. Om folkehøgskolen, Viggo Ullmann, Ivar Fløistad og N.F.S. Grundtvig.* Novus Forlag, Oslo 2023.

ARKITEKTUR ER IDEOLOGI

Pragtværk om den danske arkitekt Martin Nyrop placerer ham som en kongenial fortolker af sin samtid

Sommeren 2023 var det, som om noget faldt på plads foran Københavns Rådhus.

Den 14. juni blev Dragespringvandet genindviet i sin, om man så må sige definitive form. Førøget med en ydre kumme der var blevet bortamputeret for næsten 70 år siden.

Dragespringvandet, der skulle pynte og glæde foran den danske hovedstads nyopførte

(1905) rådhus, har haft en omskiftelig skæbne. For det første var ideen til skulpturen resultat af en konkurrence om placering et helt andet sted; nemlig Højbro Plads, og for det andet blev værket realiseret i etaper og flere gange flyttet rundt på pladsen.

Men nu har Dragespringvandet – formgivet af arkitekten Thorvald Bingesbøll og billedkunstneren Joakim Skovgaard – fundet sin rette placering foran Københavns Rådhus. Det er tegnet af Martin Nyrop – og ligesom der er faldet en autoritativ ro over pladsen ved endelig at tildele springvandet dets fulde udstrækning, er der i sensommeren 2023 udgivet en autoritativ biografi om Nyrop. Ikke blot om rådhuset, naturligvis, for Nyrop tegnede også villaer og kirker, erhvervs- og kulturbyggerier. Men rådhuset har en særlig placering i Martin Nyrops indsats og er et hovedværk i dansk arkitektur. Forfatteren til bogen om Martin Nyrop er Mirjam Gelfer-Jørgensen.

Kunsthistorikeren Mirjam Gelfer-Jørgensen er en kender af kvalitet og af tidligere tiders æstetiske og håndværksmæssige dyder. Hun var i en årrække souschef, dengang da Danmarks Designmuseum hed Kunstindustrimuseet og mere var en fremvisning af smukke gamle ting end en ambition om at sætte tidens problemer under debat. Hun udgav i 2020 en bog om skønvirketiden, *Kunstarternes forbrødring*, der blev anmeldt i *Nordisk Tidsskrift* nr. 3/21.

Mirjam Gelfer-Jørgensens pragtværk om Martin Nyrop hedder *Dialog med samtiden*. Påfaldende almen og nærmest intetsigende titel. Hvilken arkitekt er ikke i dialog med sin samtid? Foruden, naturligvis, sin fortid? Enhver kunstnerisk bestræbelse baserer sig på tradition og fornyer sig gennem brud med den. Det være sig en komponists, en billedkunstners, en forfatters arbejde - og for så vidt står enhver menneskelig gøren og laden i gæld til erfaring og historie.

Så hvorfor denne titel? Det bruger Mirjam Gelfer-Jørgensen sit tæt ved 500 sider store murstensværk om Martin Nyrops samlede værk til at forklare overbevisende.

Hvad var det, der som i et prisme blev samlet så præcist i Martin Nyrops undertiden også nedvurderede, historicistiske arkitektur, der blander et væld af inspirationskilder til en fortættet og stoflig, symboladet bygningskunst, som også i dag kan vække glæde og fascination. Måske ikke mindst i dag med tidens industrialiserede entreprenørarkitektur som Mirjam Gelfer-Jørgensen gerne langer ud efter i denne bog og andre publikationer.

Rådhuset i København. Bispebjerg Hospital udenfor hovedstaden. Tre kirker – og en række højskoler. Østre Gasværk, der i dag anvendes til teater, foruden en række villaer landet over. Fra erhvervsbygninger til gravmæler. Martin Nyrop favnede bredt.

Nyrop (1849-1921) blev udlært som først tømrer og siden uddannet som arkitekt. På Kunsthøjskolen modtog han undervisning af blandt andre Hans J. Holm, hvis udtryk også var historicistisk. Rejser til blandt andet Italien

styrkede hans evne til at citere frit fra skiftende stilarter. Det interessante, som Mirjam Gelfer-Jørgensen – kort fortalt – påviser, er, at Nyrop udvikler en egen, fri, historicistisk stil uden egentlige åbenlyse forbilleder. Han tog, hvad han kunne bruge af fortidens epoker og syntetiserede sine oplevelser og sin erfaring til en samtidig arkitektur, der passede til tidens ideologi. Et naturligt stort kapitel i bogen er helliget Københavns rådhus som en ideologisk bygning, der skal fortælle om samhørighed mellem borger og by, hovedstad og nation.

I sit imponerende overblik over Nyrop og hans tid kan der måske være en tendens til, at forfatteren fortaber sig i de fine nuancer mellem Nyrop og hans samtidige arkitektkolleger.

Men omvendt: Når ambitionen tilsyneladende er en så definitiv bog som muligt, kan man måske lige så godt komme rundt i alle hjørner. Det kan i glimt lade den arkitekturinteresserede lægperson i stikken, ligesom værkanalyserne i deres præcision og brug af byggetekniske termer undertiden kan gøre det vanskeligere for den ikke faguddannede at fastholde interessen. Det kan man synes er synd, for bogens andre kvaliteter betyder, at den fortjener en stor læserskare. Man det er et valg, man må tage som forfatter: Skriver man til kolleger eller til mennesker med appetit på blot at vide mere og stor interesse for arkitektur og historie, smukke bygninger og kvalitet i al almindelighed. Bogen rummer begge formidlingsstrategier.

Udover en ualmindeligt smuk og gennearbejdet billedside med fine gamle tegninger af Nyrop og hans samtidige og indbydende nyoptagelser af Pernille Klemp er en stor glæde ved bogen, at forfatteren betjener sig af et kultiveret, smukt, let gammeldags men ikke bedaget sprog, der er inviterende. Bogen er karakteriseret af omfattende viden om fortiden blandet med en sorg, der stedvist kommer til syne, over, at eftertiden ikke passer bedre på kulturarven. Et enkelt eksempel: Når nu Nyrop så smukt også tegnede indretningen til Københavns Rådhus, der foreløbig har stået i mere end 100 år og forhåbentlig vil være her i mange flere, tilkommer det så egentlig politikere, der ofte blot er på rådhuset i kortere tid, at ændre noget videre på interiøret? Som for at signalere ”fornyelse”? Eller bare noget.

Mange kunstarter og stor viden om historie forbrødes i bogen om Nyrop, der fint forklarer, hvordan tidens arkitektur bekræfter samtidens ideologi.

Forskellige forhold som for eksempel den interesse for kunsthåndværk og kvalitet, der fremkom som en reaktion på industrialismens standardisering af produkter, samt det behov, der opstod for at kigge indad og tilbage i tiden, efter Danmark i 1800-tallet var blevet reduceret til en småstat, bidrager til dannelse af denne særlige, nationale samtidsarkitektur.

Dansk arkitektur – og de andre kunstarter – er altid blevet befrugtet af mødet med udlandet. Og den inspiration var der stadig. Tidligere århundredes arkitektur kan udgøre et ”Urstof”, som det hedder et sted i et citat af Nyrops

kollega Hack Kampmann. Men der var også en genvakt interesse for at se på kvaliteterne i ældre dansk byggeri og inddrage fortidens teknikker og erfaringer, og også det indgik i Nyrops arkitektur.

Tre kirker blev det til for Nyrops vedkommende. Den ene, som anmelderen ikke har personligt kendskab til, er Stenderup Kirke, der også kaldes Sundeved Kirke, ligger ved Sønderborg, mens to andre er opført i København og i dén grad indgår i fortællingen om Kirkefondet (oprettet i 1890), der til gavn for de mange, der også dengang flyttede fra landet til byen, skulle – var det intentionen – tjene som bolværk mod socialisme og andre af storbyens fristelser.

Eliaskirken på Vesterbro og Lutherkirken på Østerbro fremstår – ikke mindst for førstnævntes vedkommende – i udtalt grad som en Guds borg i storbyen. Men som Mirjam Gelfer-Jørgensen redegør for, er kirken og kirkerummets æstetik også underspillet, fint indpasset i den omgivende bygningsmasse og en – kan man måske sige – noget defensiv teologisk karakter, som var kirken en høflig aktør på besøg i det nye classesamfund. I bogen citeres Valdemar Koch, der var rådgiver for Kirkefondet, for at kirken ikke måtte være ”stridende mod Tidsaanden”. I modsætning til tidligere tiders, magtfulde, monumentale bygningsværker, som havde demonstreret ”den sejrende og magtstærke Kirke”.

Så også på den måde var Martin Nyrop i dialog med og i pagt med sin samtid og dens ideologiske strømninger.

Måske han også er det med vores samtid? Under alle omstændigheder fremstår rådhuset som et arkitektonisk monument i den danske hovedstad – og er nu i smuk samklang med Dragespringvandet.

Torben Weirup

Miriam Gelfer-Jørgensen. *Dialog med samtiden. Arkitekten Martin Nyrop*. Strandberg Publishing 2023.

Bokessä och Kring böcker och människor har följande medarbetare:

John Ole Askedal, professor em, Oslo

Guy Lindström, *NT*:s redaktör i Finland, Helsingfors

Eva Pohl, forfatter, kurator, cand.mag., ph.d., Holte

Torben Weirup, kunst- og arkitekturansmelder *Kristeligt Dagblad*, København

Register över författare omnämnda i Nordisk Tidskrifts översikter om Litteraturen i Norden 2023

Utarbetat av fil.kand Louise Hertzberg

Al-Husain, Sara 139	Hassen Khemiri, Jonas 151, 183
Andersson, Lena 184	Helle, Helle 131, 132, 133
Andtbacka, Ralf 155	Hesselholdt, Christina 131, 132, 133
Balle, Solvej 131, 132, 136	Hjorth, Vigdis, 169
Bang Foss, Kristian 129, 133, 134	Hoem, Edvard 173
Bergsson, Guðbergur 157	Holm Pedersen, Simon 135
Bildøen, Brit 172, 173	Holmegaard, Luka 136
Blæsbjerg, Kim 134	Holt, Anne 176
Brjánsdóttir Guðrún 165	Hulkko, Johanna 142
Buch Kristensen, Sigurd 136	Hurskainen, Antti 144
Bugge, Mikkel 173, 174	Højrup, Peter 130
Byggmästar, Eva-Stina 156	Høvring, Mona 175
Carmona-Alvarez, Pedro 127, 169	Indriðason, Arnaldur 162
Dahl, Niels Fredrik 168	Ingström, Pia 155
Ekström, Lindbäck Lyra 183	Isakstuen, Monika 173
Enger, Thomas 176	Ívarsson, Steindór 160
Eric, Caspar 136	Jaskoviak, Pamela 182
Flink, Jon Øystein 173	Johnsrud, Ingar 176
Folkesson, Tove & Hanna 183	Jónsdóttir, Auður 164, 66
Fosse, Jon 167, 251	Jónsdóttir, Ragnheiður 160
Frobenius, Nikolaj 176	Jónsdóttir, Olöf Dóra 163
Gísladóttir, Þórdís 165	Jónsson, Helgi 160
Goksøyr, Monica 173, 174	Kárason, Einar 162
Grotrian, Simon 136	Karlsson, Elise 181
Grytten, Frode 169	Kavaleff, Alexander (pseud.) 152
Guðmundsson, Einar Már 58	Kejonen, Silja 145
Guldager, Katrine Marie 131, 133	Kiiskinen, Jyrki 146
Hagalín Björnsdóttir, Sigríður 159	Knausgård, Karl Ove 144, 173
Hallberg, Anna 181	Krause, Nath 136
Hallikainen, Niko 143, 144	Kurtto, Marianna 145
Halling Nielsen, Rasmus 136	Kvæven, Tore 173
Hansen, Bo hr. 136	Kähkönen, Sirpa 140, 141, 142, 144
Hansson, Pär 179	Larsen, Martin 129, 130, 133

- Laugesen, Peter 136
 Lid Larsen, Vetle 172
 Lier Horst, Jørn 176
 Lintunen, Maritta 127, 142
 Llambías, Pablo 129
 Lovrenski, Oliver 170
 Lund, Thure Erik 173
 Lundquist, Marie 181
 Lång, Fredrik 148
 Løveid, Cecilie 175
 Máni, Stefán 161
 Markku, Paasonen 146
 Mathiesen, Eske K. 136
 Mazzarella, Merete 154, 155
 Meriluoto, Katja 145
 Mickwitz Peter 155, 156
 Mondrup, Iben 134
 Monteverde Burrau, Elis 182
 Mytting, Lars 170, 172
 Mäkkylä, Julia 153
 Nilssen, Olaug 173
 Nord, Kristin 183
 Nordenhof, Asta Olivia 135
 Nordenhök, Hanna 183
 Norland, Sverrir 165
 Norlin, Annika 177, 184
 Nyman, Mikaela 156
 Nødtvedt, Erlend O 175
 Ólafsdóttir, Auður Ava 158
 Ómarsdóttir, Kristín 162, 163
 Parland, Sofia 127, 154
 Perera, Adrian 151, 152
 Pleijel, Agneta 180, 181
 Ramsle, Lars, 169
 Rasmussens, Bjørn 136
 Raunio, Katja 142, 143
 Ravn, Olga 135
 Reffstrup, Kirstine 134
 Renberg, Tore 169, 172
 Rimbereid, Øyvind 175
 Rimminen, Mikko 143
 Rohde, Jokum 135
 Rögnvaldardóttir, Nanna 163
 Said, Sami 183
 Sallinen, Elina 145
 Samuelsson, Sanna 179
 Sigurðardóttir, Lilja 161
 Sigurðardóttir, Sigrún Alba 163
 Sigurðardóttir, Steinunn 163, 166
 Sigurðardóttir, Yrsa 160, 161
 Sigurðarson, Bragi Páll 165, 166
 Sigurðsson, Ófeigur 158
 Skaranger, Maria Navarro 168
 Smærup Sørensen, Jens 135
 Snæbjörnsdóttir, Bergþóra 165
 Sonnevi, Göran 181
 Sortland, Gaute M. 173, 174
 Stenström, Sofia 183
 Storm, Hanna 146
 Strömberg, Mikaela 150
 Svensson, Amanda 183
 Tavi, Henriika 145
 Tellerup, Malte 134
 Theisen, Rasmus 135
 Thorup, Kirsten 135
 Tuomi, Panu 146
 Turpeinen, Iida 138, 139, 140
 Valtonen, Elli 139
 Viljanen, Taneli 146
 Viro, Jenna 139
 Vähäpesola, Aina 144
 Walden, Andrej 184
 Westö, Kjell 127, 147, 148
 Wiese, Duncan 136
 Woetmann, Lars-Emil 136
 Zeuthen, Nikolaj 136
 Åsbacka, Robert 150
 Örn Norðdahl, Eiríkur 158, 159
 Ørntoft, Theis 135
 Øyehaug, Gunnhild 175

SAMMANFATTNING

NT 2/24 är det sedvanliga temanumret *Litteraturen i Norden* det gångna året. Temat inleds med en betraktelse av *NT*:s redaktör i Danmark Henrik Wivel. Lars Bukdahl redogör för den danska bokutgivningen under 2023. Vesa Rantama har tolkat läsvärda finska böcker under det gångna året. Tomi Riitamaa skriver om finlandssvensk litteratur under rubriken ”Krigets fälor, flerspråkig eruption och människor i marginalen”. Det isländska bokåret föregående år sammanfattas av *NT*:s nya skribent Rósa María Hjörvar. *NT*:s norske redaktör Hans H. Skeis beskrivning av året i Norge har rubriken ”Glimt fra et gjennomsnittlig bokår – men med Nobelpris til Jon Fosse”. Therese Erikssons analys om litteraturen i Sverige 2023 avslutar temat.

Först ut i *NT*:s serie om Nordiska Design är Hedvig Hedqvist om Sveriges Josef Frank.

Ytterligare bidrag på artikelsidan är Tommy Westerlund som skriver om nyttillträdde Finlands president Alexander Stubb. Marianne Nordenlöw har besökt två konstutställningar i Stockholm om Harriet Backer och Marie Krøyer. Louise Hertzberg har intervjuat Nordiska rådets litteraturpristagare 2023 Joanna Rubin Dranger.

Johan Strang har nedtecknat numrets *För egen räkning* med rubriken ”Norden som argument från Skandinavismen till NATO”. Anders Ljunggren fortsätter sin *Krönika om nordiskt samarbete*.

Lena Wiklund har samtalat med Lars-Olof Nyhlén, donator till Letterstedtska föreningen nordiska översättarpris ur de nyhlénska medlen.

Bokessän är skriven av Eva Pohl som har läst Erik Skyum-Nielsens *Ud af skyggerne – Kvindernes litteraturkanon*.

Under avdelningen *Kring böcker och människor* finns tre bidrag. *NT*:s redaktör i Finland Guy Lindström har fördjupat sig i en nyutkommen bok på temat Finlands svenska historia. John Ole Askedals recension har rubriken ”Norsk folkehøyskolestrid på 1870-tallet”. Sist i avdelningen återfinns Torben Weirups omskrivning av praktverket om den danske arkitekten Martin Nyrop.

Sist i numret återfinns registret över författare omnämnda i översikterna på temat *Litteraturen i Norden 2023*.

LW

TIIVISTELMÄ

NT 2/24 on vuosittain julkaistava, edellisen vuoden pohjoismaista kirjallisuutta käsittelevä teemanumero. Numero alkaa *NT*:n Tanskan toimittajan Henrik Wivelin katsauksella. Lars Bukdahl puolestaan kertoo tanskalaisen kirjavuoden 2023. Vesa Rantama on käynyt läpi lukemisen arvoisia suomalaisia kirjoja viime vuodelta ja Tomi Riitamaa kirjoittaa suomenruotsalaisesta kirjallisuudesta otsikolla ”Krigets fador, flerspråkig eruption och människor i marginalen” (”Sodan kauhut, monikielinen purkaus ja ihmisiä marginaalissa”). Yhteenvedon viime vuoden islantilaisesta kirjallisuudesta on kirjoittanut *NT*:n uusi kirjoittaja Rósa María Hjörvar. *NT*:n norjalainen toimittaja Hans H. Skeisin kuvaus menneen vuoden norjalaisesta kirjallisuudesta on otsikoitu ”Glim fra et gjennomsnittligt bokår – men med nobelpris til Jon Fosse”. Therese Erikssonin analyysi vuoden 2023 ruotsalaisesta kirjallisuudesta päättää teeman.

Ensimmäisen osan *NT*:n sarjasta Nordiska Designer on kirjoittanut Hedvig Hedqvist ja se käsittelee Josef Frankia. Tommy Westerlund kirjoittaa Suomen uudesta presidentistä Alexander Stubbista. Marianne Nordenlöw on tutustunut Harriet Backerin ja Marie Krøyerin taidetta käsitteleviin näyttelyihin ja Louise Hertzberg on haastatellut Pohjoismaiden neuvoston palkinnonsaajaa Joanna Rubin Drangeria.

Johan Strang on kirjoittanut *För egen räkning*-palstalle otsikolla ”Norden som argument från Skandinavismen till NATO” (”Pohjoismaat argumenttina skandinavismista NATO:on”). Anders Ljunggren jatkaa katsauksensa pohjoismaisesta yhteistyöstä.

Lena Wiklund on keskustellut Lars-Olof Nyhlénin kanssa – Nyhlén on yksi *Letterstedska Föreningenin* käännöspalkinnon lahjoittajista.

Kirjaeseen on kirjoittanut Eva Pohl, joka on lukenut Erik Skyum-Nielsenin *Ud af skyggerne – Kvindernes litteraturkanon*.

Osasto *Kring böcker och människor* (”Kirjoja ja ihmisiä”) koostuu kolmesta kirjoituksesta. *NT*:n Suomen toimittaja Guy Lindström on syventynyt vasta ilmestyneeseen kirjaan Suomen ruotsalaisesta historiasta. John Ole Asklundin arvostelu on otsikoitu ”Norsk Folkhøyskolestrid på 1870-tallet”. Osaston viimeisessä tekstissä Torben Weirup kirjoittaa tanskalaista arkkitehtia Martin Nyropia käsittelevästä loistoteoksesta.

Numeron lopussa on luettelo niistä kirjailijoista, jotka mainitaan Pohjoismaiden kirjallisuus 2023 -teemassa.

LW

Suomennos:
Peter Mickwitz

Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri utges sedan 1878 av Letterstedtska föreningen, sedan 1925 i ny serie i samarbete med Föreningen Norden. Tidskriften vill framför allt ställa sina krafter i det nordiska kulturutbytet tjänst. Särskilt vill tidskriften uppmärksamma frågor och ämnen som direkt hänför sig till de nordiska ländernas gemenskap och samarbete. Tidskriften har en samnordisk redaktion och arbetsspråken är danska, norska och svenska. Artiklar på finska och isländska översätts till något av de skandinaviska språken.

I Nordisk Tidskrift publiceras översikter, artiklar, intervjuer, bokessäer, recensioner, krönikor samt under rubriken För egen räkning personligt hållna bidrag om nordiskt samarbete. I varje årgång återkommer ett temanummer om Politik och ekonomi i Norden respektive Litteraturen i Norden under det gångna året.

Tidskriften utkommer med fyra nummer per år. Prenumerationspriset inom Norden för 2024 är 250 kr, lösnummerpriset är 65 kr. Prenumeration för 2024 sker enklast genom insättande av 250 kr på plusgirokonto nr 40 91 95-5, Nordisk Tidskrift. För medlemmar av föreningarna Norden gäller, att dessa genom hänvändelse direkt till redaktionen kan erhålla tidskriften till nedsatt pris. Tidskriften distribueras i samarbete med svenska Föreningen Norden, Box 1083, SE-101 39 Stockholm. Tel +46-(0)8-50611300. Äldre årgångar kan rekvireras från redaktionen.

Letterstedtska föreningen arbetar sedan 1875 med att befrämja samarbetet mellan de fem nordiska länderna inom vetenskap, konst och industri. Föreningen har nationella avdelningar i Danmark, Finland, Island, Norge och Sverige. Föreningen delar ut anslag till nordiska ändamål, arrangerar nordiska seminarier, utdelar en nordisk förtjänstmedalj och ett översättarpris samt ger ut Nordisk Tidskrift.

Letterstedtska föreningens och Nordisk Tidskrifts hemsida: www.letterstedtska.org

Nordisk Tidskrifts redaktion:

Nordisk Tidskrift, Box 1074, SE-101 39 Stockholm
Besöksadress c/o Föreningen Norden, Vasagatan 28, Stockholm
Tel +46-(0)8-654 75 70. Telefontid fredagar 10-12. E-post: info@letterstedtska.org
Redaktionssekreterare: Fil. kand. Louise Hertzberg
Tel. +46(0)73-327 69 90. E-post: louise.hertzberg@letterstedtska.org

Huvudredaktör och ansvarig utgivare:

Fil. kand. Lena Wiklund, Nordisk Tidskrift, Box 1074, SE-101 39 Stockholm
Tel. +46-(0)70-405 00 31. E-post: lena.wiklund@letterstedtska.org

Dansk redaktör:

Dr. Phil. Henrik Wivel, Egekærsvvej 19, DK-3220 Tisvildeleje
Tel. +45-20 21 24 66. E-post: henrikwivel@yahoo.dk

Finländsk redaktör:

Pol. mag. Guy Lindström, Grankullavägen 13 B26, FI-02700 Grankulla
Tel. +358-(0)50 552 1151. E-post: guylindstrom@yahoo.com

Isländsk redaktör:

Jur. kand. Snjólaug Ólafsdóttir, Hallgerðargata 7, IS-105 Reykjavík
Tel. +354-854 21 70. E-post: sngola@simnet.is

Norsk redaktör:

Professor Hans H. Skei, Solbergliveien 27, NO-0671 Oslo
Tel. +47-97 51 84 15. E-post: h.h.skei@ilos.uio.no